

శ్రీ ర స్తు.

అక్షరకవి కస్తూరి రంగయకవికృత

అ న ం ద ర ం గ రా ట్ఛ ం ద ము.

చె న్న పురి:

• వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే.

ప్ర క టి త ము.

1922.

All Rights Reserved.

పేజీ.	పద్యము.	బంతి.	తప్పు.	2.ప్పు.
39	55	8	వార	తార
	57	2	కారయిత	కారయిత
40	72	2	బురువై	బురువో
41	79	1	బోనాడుదురొ	బోనాడుదురా
	82	1	కురుణా	కురుణా
43	102	2	వేదినః	వేధినః
	104	1	వ్యాప్తంబై	వాప్తంబై
45	119	1	స్థలములకు	స్థలములకు
46	124	2	సేనాని	సేనాని
		7	లాగు	లాకు
	126	2	కసమపు	కసమపు
	127	2	యూతులు	దయితులు
47	131	2	సవము	సవము
		,,	ననని	నవలి
49	144	2	గను	గనుక
51	165 తర్వాత	1	కవిసరిప్ప	కవిసర్ప
	166	1	గీస్తుత్య	గీస్తుశ్వా
52	173	3	లాప్పు	లాప్పు
	,, తా	4	చొప్పున	చొప్పున
53	175	4	నిడ	నిడ
	177	2	దాగృతి	దాకృతి
	180	2	కపుదు	కెళ్ళగు
54	186	2	కమర	కమగు
	,, తా	4	మూడు	మూడు
55	194	1	గజానాం	గజానాం
56	200	2	గొట్టయ...గూడే	గొట్టియ...గూడే
57	209	4	ఘటా	ఘట
61	238	2	డగు	దగు
	237	2	విడగా	లిడగా
62	241	8	బెట్టు	బెంట్టు

పేజీ	పద్యము.	బంతి.	తప్పు.	ఒప్పు.
63	248	2	క్రియమ్	క్రియమ్
65	258	2	మెసగు	మెసగు
68	269	7	కేశ	కేశవ
	270	4	విప్రులకు	విప్రులకు
	272	2	చైత్రవం	చైత్రవం
69	275	1	వారితావి	వారితాలి
70	280	1	కాబామ్	కాబామ్
73	6	3	పభబభల్	పభబభల్
		4	పవరు	బవరు
73	8	2	ముక్	ముల్
74	11	7	ఘజ్	ఘజ్
77	25	2	తగు	తగు
	27	1	కొమ్మ	కొమ్మ
81	56	1	దనుపట్టు	గనుపట్టు
82	62	2	కలతిగ	కలతిగ
84	77	2	లగు, ప్రథమ	లగు, బ్రథమ
85	89 ముందు	1	అనుశాసనక	అనుశాసనక
			(అంతట నిట్లే సవరించుకొనునది)	
87	105	2	కేశ	కేశ
	106	1	చి, ధైర్యము	చి, ధైర్యము
		3	చిందఱవందఱగుగాఁగ చిందఱవందఱగాఁగ	
89	117	1	రాజుల	రాజుల
91	120	1	వినంగా	వినంగా
94	158	1	నిసివిమ	మనిసివి
96	180	1	దేశ్య	దేశ్య
	181	2	బుర్రపు	బుర్రపు
98	193	1	నలిన	నలిన
	194	2	వాగ్గురు	వాగ్గురు
103	289 తా	1	కృష్ణ	కృష్ణ
106	281	3	ముప్పి	ముప్పి
110	294	2	మర్దింపంగ	మర్దింపంగ

పేజీ.	పద్యము.	బంతి.	తప్పు.	ఁప్పు.
111	802	1	జ్ఞాయ	జ్ఞాన
	808	2	య్యాను	యాను
118	824 తా	2	జ్ఞ్	అజ్ఞ్
117	857	2	మేనుగఁ	మేనునఁ
125	41	1	జరిప	జరిత
		,,	బరగు	పరగు
		2	జెవులకు	జెవులకుఁ
127	54	3	గాన	గావ
	56	3	పాటి	సాటి
	59	1	వచ	నిచ
127	61	1	నురలు	నరలు
128	70	1	మొకట	లొకట
181	89	1	బండి	బంతి
	91	1	వ్రాసిఁ	వాసిఁ
		2	లబ్ధా	లబ్ధా
132	94	3	విడుచు	లిడుచు
	95	2	మాత్రలనొ	మాత్రనయొ
	,,	4	నాలుగన	నాలుగవ
	95తా	3	32	31
		4	యింటి	యింట
136	106ముందు	1	ప్రసవపర	ప్రసవశర
148	135	2	జండప్పప్పె	జండప్పప్పె
149		2	భేదంబులు	భేదంబులఁ
		12	వష్టికి	వష్టికిఁ

144 వ పేజీలో 164వ పద్యమునకుఁ దర్వాత పద్యసంఖ్య మూడినవి.

ఆనందరంగరాట్నందము.

వీ తి క.

వక్షస్థలి ముగ్గుగుల్మమును ధాత్రి దేవిసీలాసకుల్
తీవిం గ్రేనల నొప్ప నిర్జరసహితోటి సదృశిచే
నేన త్వయఃగ హర్షరీతిః గొలువై చెల్వందు లోకేశ్వరం
దావిష్టుం దోగిః ప్రాచుఃగాత దయతో నానందరంగాధిపున్.

ఉ. తెల్లనికొండ యిల్లుగను దెల్లనిగిబ్బయె వారువంబుగాఁ

దెల్లనియేఱుఁ దాల్చికొని తెల్లనిమిమ్ములవానిఁ బువ్వుఁగాఁ
దెల్లనిత్రాఁచు సొమ్ముఁగను దెల్లమిగాఁ గయికొన్నయట్టి యా
తెల్లనిసామి రంగవృషధీమణి కీపుతఁ గీర్తిసంపదల్.

2

చ. ముదియును వారిలోనఁ గడుమాఖ్యుఁడు ముందటిజాతితేఁడు ప్రాఁ
జదువుతకొనూచి పజసామి తనంతనె కల్లుమేటి నె

న్నుదుటను వ్రాఁయుసంప్రతి కను ల్లగచొకము గల్లువేల్పు స
మృదమున రంగభూపతికిఁ బూర్ణతరాఁయు వొసంగుఁ గావుతన్.

3

నీ. ఘనమహాపద్మ వైఖరి సంఘ్రిలు వహింపఁ గచ్చుతమహిమ మీఁ గాల్గు గాంచ
కుకరసంతదను వేమలు జంఘ లింపొంద శంఖరీతి గళంబు సరవిఁ జెందఁ
బద్ధరాగప్రాధిఁ బాణిద్యయము గేరఁ గుందవిన్నూర్తిఁ బల్కుదురు మీఱ
నిండివనోన్నతి వీక్షణంబు లదల్పు నిలనైభవముఁ దెన్నెలులు దాల్చి

తే. నామునుందవక్షస్థలి నమగుతత్త్వీ, ప్రకటనుతియానజారతరాయవిజయ
రంగదానందరంగధరావిభునకుఁ, జెలఁగునవనిధు లిచ్చి రక్షింపుఁ గాత !

4

నీ. బలతావి సుధదీవివలె తీవి గలమోవి పె దంతకాంతులు పరిధవిల్ల
నునుగప్పమసిచొప్పనను మెప్పు గలకొత్త నవలకుఁ బుట్టిల్లుగను జెలంగ
నీతధాముఁ దగుసోముగతి గోము గలమోము నను నవృషవెన్నెల లెనఁగి కాయ
మరుతూపులను బాపు నెలవైపు గలమాపులందు దయాదృష్టి చిందునుండ

తే. నిపరాశక్తికన్తు వేతెనరు మిన్న, గన్నవేలు పని విపన్నగణము లెన్న
హరునిసామేనుఁ గైకొన్నయ్యయ్యపర్ణపూని యానందరంగేంద్రుఁ బోమఁగార!

సీ. నాలుకపై నటనము నేయుగజయన పుస్తకరూప మై పానఁగుచాన
భజన చేసినవారిపాలికల్పకపల్లి యన్ని బాసలు తాన యైనతల్లి
మూఢునైనను జగత్పూజ్యుఁ జేయవధూటి యఖిలవిద్యాత్మిక యైనబోటి
నిస్తులకోణమాణిక్యవీణా పాణి మత్తవనప్రియమంజువాణి

తే. వాణి శ్రీనందగోపాలవంశజలధి, రాజతిరువేంగ శేంద్రగర్భప్రకృష్ట
నవ్యమాత్మిక మైనయానందరంగ, నృపమనోంబుజమున నెత్తు నిలుచుఁ గార! 6

తే. అనయమును దాను గజముఖుఁడయ్యుఁడండి, యైనపంచామ్యుచేఁ బూజ అందిగట్టి
గణపతి సమగ్రభాగభాగ్యంబు లానఁగుఁ, గార యానందరంగభూకాంతునకును.

వ. అని ప్రార్థించి.

8

సీ? అదిమనుకవి భీమనకు దండమునెట్టి యన్నయభట్టుకు నర్థి మ్రొక్కి
యమరఁ దిక్కినసోమయాజికఁ గేల్చొడ్చి కవిరాక్షసునకుఁ జోకఁ బ్రణమిల్లి
అలసాని పెద్దన కంజలి గావించి శ్రీనాథునకు రెండుచేతు లెత్తి
రంగనాథునకు సాష్టాంగంబు గావించి యలభాస్కరునికిఁ జోహారు చేసి

తే. బాణ భవభూతి భారవి భాస కాలి, దాన దండి మయూరా ద్యుదారనుకవి
రాజరాజత్వదాబ్జవరాగ మెలమి, మస్తకస్థలి ధరియింతు మహాతభక్తి.

9

అ. వాణి వేణిరీతి వన్నెగా మిన్నగాఁ, గలియఁ గూర్చు కవిత కవిత గాక
కనువ...నల్లు పస లేనికవితయుఁ, బలుకఁ గవిత యగు నె పవిడ గాక.

10

ఉ. ఒప్పును దప్పులేనికృతి యుగ్మలి...తియొప్పునుకొ
దప్పును రెండు గల్గకృతి దక్కఁగ పీనపు నాతిజాతి యే
తప్పును లేక యొప్పుగను దాగొనుసత్కృతి రూపరేఖలకా
జొప్పదుప్రాద యా ఎయను నుందరిరీతిగదా తలంపఁగన్.

11

వ. అని యిట్టదేవతానమస్కారంబును నుకవిపురస్కారంబును గుకవితరస్కారం
బును గావించి యెద్దియేనియు నొక్కదివ్యప్రబంధంబు నిబంధించక మది నెంచు
నవసరంబున.

12

సీ. తనయుక్తి తనభక్తి తామరసాసను నతనితనూభవు నవహసింపఁ
దనకీర్తి తనమూర్తి దైత్యకులాంతకు నతనితనూభవు నటమరి(టి)ంపఁ
దనకల్పి తనబల్లి దాక్షిణిభర్త నతనితనూభవుననువుఁ గాంచఁ
దనవైపుఁ దనయేపు ధారాధరతురంగు నతనితనూభవుఁ బ్రతిభ మించ

ధరణి ప్రాంతమును హారాజదత్తమత్త, కరటిఘటఘోటకభటాదిఘనవిభూతి ప్రబల శ్రీమద్వజారతరాయవిజయ, లాంఛనానందరంగధరావరుండు. 13

అమితవిక్రము లైనహారురావు లొకచోట నొకచోట మత్తరామత్తవిరతి సరిలేక మితిమీలునరదారు లొకచోట నొకచోట రాయబారికసమాజ మమరఁ గుంపినివర్తకావలి యొకచోట నొకచోటఁ దక్కునువోగిజనము ఘనధరామండలాఖండలు లొకచోట నొకచోట రాయనియోగిచయము

లొకట కాద్దికతార్కికనుకవిరాజ, వందిమాగధగాయకవైదికభట నటవిటులుగొల్వఁగాసమున్నతవిభూతి, రమణగొల్వఁడెనానందరంగవిభుండు. 14

వెండియు సముద్దండభుజాదండమండలాగ్రఖండితారిభూమండలాఖండలశుండా లకాండవరూధినిమండలుండును, మండలికృతకోదండ ముక్తచండకాండదండి తాభియాతిసమూహ ధీలీల్యరత్నముఖరాజన్యమూర్ధన్యను సక నిస్తుల కోటిరకోటి రచితకోణమణి శ్రేణీవిరాజిత పదరాజిత ప్రాంతముమహారాజేంద్ర హృదయాను గతచర తుంపిసిప్రభువర్య సర్వకార్యనిర్వహణచణ మనీషావిశేషుండును, శేషశయనచరజారవిందమకరంద తుందిలేందిదిరాయమాణ మా న స క థా భి (కిదాంబి) శ్రీనివాసాచార్యవర్యపదభక్తిభవుండును, భవనాంతరప్రవర్ధమాన సామ్రాజ్యలక్ష్మీవిలాసభాసురుండును, మరధేను మందాకిని మందార కుందార విందారి బృందారకాహరహరడిండిర తుమరక్షీరపారావారవారజాపీత నిరఘ సాఘన ఘనసారనారదపారదకారదాశరధరదరపురస్ర హరిగిరిఘటికమరాళ హరి దంతకరిదంతనితాంత కాంతియశస్సమాక్రాంత భూనభోంతరుండును, తరతమ ప్రజ్ఞావిచక్షణుండును, క్షణక్షణ ప్రవర్ధితోత్సాహబాహుళ్యుండును నగుచు నిగ నిగమను మగతాలనిగరాలజిగి చాలజాలుకొను జాళువారుటంపు బోదియలప్రోది యల మించుపగదాలజగదాలకంబంబులు జంబుమీటి విడంబించుమీరాజచందువుల నందందై చెలువొంది నిండుసరిగబహతిపనిహర్యజాలరులక జాలుకొని శ్రొత్త ముత్రియపుగుంపుల నింపజాలుతివాసులరతనంపు జతనంబుల మించు జలతారు బారిమెలుగుదిండ్లు బటువులిల్లులు నుల్లసిల్లుకొల్లుకూటంబున నుఖానీనుండై సకలరాజాధిరాజపరివృతుం డగుపట్టాభిరామమూర్తితెలుగున నిఖిలయాదవసమ న్విగుండైనకృష్ణదేవుని తీవని సమస్తబృందారకసంసేవితుం డైనదేవేంద్రునిచందం బున నపారతారకాగణమధ్యభాసనూనుం డగుపూర్ణచంద్రునియోజం దేజరిల్లుచు నొకయెడ జితామిత్రు లగుమిత్రులును, నొకచెంత బురోహితు లగుపురోహితు లును, నొకచాయ గాయకులుగు గాయకులును నొకదండఁ బండితు లగుపండితులును, నొకయొర నర్థు లగు నర్థులును వెలయి నొకక్రేమ నిజకీర్తిప్రతాపదీపితగద్యపద్యా

తత్కదివ్యప్రబంధంబుల వందివృందంబు కై నారంబునీయ నొకతేన భావధనకాస్త్ర
ప్రవీణ అగుగణికామణికాగణంబులు స్వాభావరీతి సహారమృంబుగ నృత్యగీతవా
ద్యాభినయంబు లభినయంబుగా మెరయింప నొకచక్క రామనము అగురాయన
ములును, నొకవంకల బ్రవర్తకు అగుత్రవర్తకులును, నొకచోట, నిష్కపటవంతు
అగునిష్కపటవంతులును, నొకపాంత మహదాశుచిత్త విస్తారశేషవిశేషాధికసా
హిత్యంబులు కవిరాజులు ప్రకటింప నొకయిక్క, బరమపావనరామాయణభారత
భాగవతామృతకృతరాజేతిహాసప్రసంగ నిగూఢార్థ తస్మింతావాదప్రణివాదంబులు
నేయకాస్త్రజ్ఞులెనంగ నొకదాపున బహువిధసమర నిపుణతాసహ మ. శూరనిజీర
సంహోహంబును, నొకచేతువ నప్పొజ్జ భట్టి యుగంధరాదిమంత్రి మూర్ధన్యప్రతి
మాన మునిపావిధవాప్రతిమాన మానభాసమాను అగునమాత్యశేఖరులును, నొక్క
దిక్కున నటబిటభట పరిహాసకవైచికవైతాలిక ప్రముఖపరివారంబును యథాస్థానం
బులంబరివేష్టించి కొలవ భూలోకజేతండు సుచందంబున వైభవోన్ముతుడై పేరొ
లగంబునఁ గొలుపుండి.

15

మ. ననుక్రి సాంబవదాజ్ఞనేపథు నవర్ణావూర్ణకారుణ్యభా
జనసంకీర్ణః జతుర్వధాంధ్ర కవితాసత్తత్కణగ్రంథ శో
ధవధీసంయుక్తు భావగర్భితదపద్యాశిప్రబంధానుబం
ధనునికొ గమరంగ సత్కవిని జెంతం బిల్చి నెయ్యంబునన్.

16

మ. కవితాధోరణి నెన్న నీవలె సమస్తభ్యాతి గైకొన్నవా
రవనిం బ్రాధు అనేకు లొప్పెదరు వార ట్లెంద యున్నకా భవ
త్కవిత్వ భద్రకరంబు అయ్యె నదిగాకకా మాకుఁ బట్టంపున
త్కవి వీవైతివి గావునకా బుధమణి కస్తూరిరంగాగ్రణి!

17

క. అబ్బురముగ నీచే నొక, కబ్బుము గావించి దానిఁ గైకొని కీర్తుల్
జొల్పిల నందఱితో నను, గబ్బిగఁ బాలన మొనర్తుఁ గడు ముద మొదవన.

18

తే. సప్తసంతానములను కావ్యతయశంబు, దనరఁ జేయును సత్ప్రబంధంబు గాన
గరిమతో నొకలక్షణగ్రంథమును మ,దంకితముగ రచియింపు మనుమఁ బలికి.

19

వ. సగౌరవంబుగా సన్మానించి పనిచిన నమందానందంబు డెందంబున సందడింప మం
దిరంబునఁ జేరి మదంతరంగంబున.

20

క. భువిసోపకారముగ నను, నవముగ నాపేర లక్షణగ్రంథమునుకా (మనకా)

వివరింపు మనుమఁ బలుపట, నవరణ నేఁ జేయునుకృతసారము గాదే!

21

వ. శైవున, వాద్దిభగవిభీమన ప్రభృతులు గావించినదశవిధవృందంబులు, లక్షణకావ్యం
బులం గ్రోడీకరించి యందునఁ గలసారం బంతయు లక్షణంబుగాఁ గైకొని కాలి

దాసాదిగీర్వాణకీర్తులు నన్నయభట్టప్రముఖాంధ్రకీర్తులు గావించిన మహాకావ్యం బులండు లక్ష్యంబులు వివరించి సకలవిసమృద్ధింబు గా నానందరంగచ్చందం బను లక్షణగ్రంథంబు విస్తరించెద

22

తే. ననలతోఁ గూడి వానించు నాగిరీతి, శంఖమునఁ గూడి తీర్థ మాజలముభాతిఁ
బూర్వముకవీంద్ర సాహిత్యములను గలసి, నేను రచించుచుసాహితీ నెగడకు న్నైః
వ. అని యిం తిం తనరానిసంతసంబున విజారతరాయవిజయానందరంగ రాయచక్రవర్తి
పేర నంకితంబుగ ఛందంబుఁ జొందింప నుద్యుక్తుండ నగుటంజేసి తత్కృతిపతి
సంకాశతారం బభివర్ణించెద.

24

సీ. ఏదేవ దేవునిపాదపరాగంబు శిరసావహించు నిర్జరసమూహ
మేనుహమహుదివ్య నామకీర్తనములు భజనగావించురు పరమమాను
లేస్వామితుభమూర్తి నీక్షింప మదిఁ గోరి కమలజప్రముఖులు సేమకుచుండు
రేదయానిధియపాం గక్షణం బాకించి వ్యాసాదిసద్భక్తు లాశ్రయింతు

తే. రట్టిపురుషోత్తమనిఁ బరమాత్ముఁ డైన, కృష్ణదేవుని సుతునిఁగాఁ జేసెఁ బడసి
బలిమిఁగలిమిని మించి జేసెల్లెనాండు, నందుఁడొక నాఁడు సంతతానందుఁడగుచు.

సీ. శ్రీ కృష్ణమూర్తినిక్షించి మించినభక్తిఁ “బరమాత్మ జగదీశ భక్తవరద
నీ విట్లు ఎనుదేనిదేవకీదేవులకిడుపునఁ బుట్టి నాకొడుక ననఁగ
నమరి నను స్తలోకములను సత్కీర్తి యొనరఁ జేసితివి యింకొక్కమనవి
యన్నది నీవు సమున్నతప్రేమ మద్వంశింబున జనింపవలయు” ననుచు

తే. వెలమిఁ బ్రార్థింప నట్లులే కలియుగమున, నవతరించెద నని చాల నాదరించి
పలుక నానందుఁ డుల్లంబు పల్లవిల్ల, నల్ల జేసెల్లె శ్రీ బుల్లనీల్ల వెలసె.

26

క. ఆతనిమనుమలు భువన, ఖ్యాతభుజాబలవినిర్జితా రాతిధరి

శ్రీతలవాధులు కొందఱు, నూతనరాజ్యపరిపాలనోత్సుకు లగుచున్.

37

తే. ప్రబలి తమకు విభాగసంప్రాప్త మగుచు, నెగడుమంజీరవాణీమణితటాక
మంచితనిజోత్తమాంగంబు లనుపురస్రయమును నేలమ నుండిరి హర్ష మునను.

38

క. అం తగ్రవంశజుడు గో, విందన్యపతి యయనపురము వెస నేలుచు శ్రీ
అంది యంశంబొంది విజయ, నందనుఁ డనుపేర వెలయునందనుఁ బడసెన్.

39

వ. ఇట్లు పడసిన యాకుమారశ్రీముఖుఁడు దినదిన ప్రసర్ధమానుడై, చతుష్పక్షివిద్యా
విభారదుండై సకలశుభలక్షణలక్షితుండయి లేజరిల్లుచు నొక్కనాఁడు మృగయా
విసోదంబుగా వసాంతరంబునకుం జని యచ్చట నిహరించుసమయంబున.

30

సీ. ఘనుఁడు విద్యావర్ణుఁ డనుభవ్యపురుషుఁడు, బహుళతరైశ్వర్యపదవిఁ గోరి
పరదేవతోపాస్తి బహుకౌఠ మొనరింప, నయ్యంబ ప్రత్యక్షమగుచు నీడు
కోర్కె లీడేర్చు నింకొకజన్మమున కందుఁ, బలికిన వ్యాకులపాటుఁ జెంది
సన్న్యసింపినను దత్త యనున నాదేవి, సాన్నిధ్యమై మహైశ్వర్యసమితి
తే. బలిమి నొసఁగినఁ జింతించి తెలివిఁ గాంచి, విజయనగ రాఖ్యపురముగావించి మించి
దీనిఁ బాలించుటకు యోగ్యుఁడైనమేటి, యెవ్వఁడో యనియాత్మలో నెంచుచుండ.

తే. ఆమహారణ్యసీమ వేటాడువిజయ, నందమనిఁ జూచి యితిని నానగరమునకు

శ్రీకరంబుగఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేసి, విజయనందనరాయు లక్ష్మీదేవి రొసంగె. 32

చ. ఆతఁడు సమస్తభూమివలయం బననద్య విశేషసమిప

ద్ధతిఁ దగ నేలుచుం గుటిలదర్పవిరోధివరూఢిసహిమ

ప్రతిపదా సుభానుఁ డనఁ బ్రస్తుతికెక్కి మనోజ్ఞభాషి యై

శ్రుతజనబోషియై ప్రజలఁ జేకొని ప్రోచెను వాన్మహానీగన్.

33

శ్రీ. ఆమహామహనకు రామచంద్రాఖ్యరాయలు పుట్టె నతనికి నెంచ (యంబ) దేవ
రాయ లావిభునకు రాజశేఖరరాయ లానరేంద్రునకు గోళనరసింహ
రాయ లతనికి శ్రీరామచంద్రేశుఁ డాఘనకు లాంగూలజపతీంద్రుఁ
డతనికి గరుడమహాదేవరాయ లాధీరవ కన్యకతదేవరాయ

తే. లాయనకు వీరనరసింహరాయనృపతి, చంద్రు లుదయించి గండలు ఛత్రపతులు
చక్రవర్తులు నై ధరాచక్ర మేలి, మేలుఁగాంచిరి ప్రజలు మేల్చి అనంగ. 34

సీ. ఆవీరనరసింహభూవరుపట్టంపురాణి లక్ష్మమయందు రామదేవ

రాయలు తిరుమలరాయలు శ్రీరంగరాయ వేంకటపతిరాయఘనులు

హేమంతరాయ లీయేపురు పుట్టిరి యడపక లై నదీపాలి యందుఁ

గృష్ణరాయలు పుట్టి కీర్తిగా నప్పాజి యనుమంత్రిఁ గూడి రాజ్యంబుఁ జేసె

తే. యశము రెట్టింప బంధువు అనువడింపఁ, దొలుతఁ జెప్పినయేపురుషారలు కొంత
సీమ కధిపతు లై రందు రామదేవ, నృపతిమణి చంద్రగిడుర్గ మేలుచుండె. 35

క. ఆరామదేవరాయధ, రాదమణునకుఁ దివాకరసమద్యుతి మై

మీటి కి కాధరుఁ డనెడుకు, మారుఁడు జనియించె వంశమండనుఁ డగుఘనన్. 36

చ. అలితగుణాభిరాముఁ డకలంకయశోవిభవుండు సింహాస

ద్బలుఁడు కళాధరుండు తమతాతలనాటిమీరాశి యై సము

జ్ఞులబలరాశియో యనఁగఁ బట్టణరాజ్యముఁ జేరి యచ్చటం

జెలువుగ రాజ్యపాలనము నేయఁచుచుండె ననేకవర్షముల్.

37

క. నెరయోధ తదీయకళాధరునకుఁ గాముదికి గర్భదారకుఁ డనఁగా
వరపుత్తుఁడొకఁడు పుట్టెను, గరికలభముతీని బలివికాస ప్రాధిక. 38

వ. అతఁడు దినదినప్రసర్థమానుం డై నిఖలవిద్యావిధానండ్లై వదాన్యగుణవిభాస
మానుండై యయననగరము సాలించుచుండఁ దదీయకీర్తి నిఖలదేశంబుల నిండి
మొండుకొనినం జూచి కుమురుండు మొదలుగాఁ గలకవిద్గజంబు లెనమండ్రు
గోలకొండనుండి వెలువడి యాగర్భదారకన్యపాలుని రాజధాని యైన యయన
పురంబుఁ జేరి నగరివాకిట వచ్చునెడ నందు వడ్డకణజంబు ముందఁ జొందియున్న
ధాన్యం బేర్పఱించు నేర్పరియే గర్భదారకుం డని యచ్చటివారలచే నెఱింగి యిట్టి
వాఁడు మన కేమి త్యాగమీయఁబోయెడి నెందుకు వచ్చితిమని మంతనంబునం
గొంతచింతించి యంతలో నినుమంత దిటపుదెచ్చుకొని యతనిచెంతం జేరి యాశీర్వ
దించిన రాజన్యమార్ధమ్యండు వారియంతరంగం బెఱింగి చిఱునవ్వునవ్వును
యవ్విద్యన్ని కరంబును దనయంతజపురంబునకుం దోడ్కొని పోయి రంగలరారు.
బంగారుపల్లెంబులఁ జిరత్తుంబు లగునవరత్తుంబు లుంచి వేఱువేఱ వడ్డించి భుజి
యింపుఁ డని యుపచరించిన నయ్యర్థుల అతనిసమర్థతకు హెచ్చుగా మెచ్చినంజూచి
యనంతరంబు చండ్రసోపేతంబుగా భోజనంబుఁ జేయించి వలయాధనకనకవస్తు
వాహనధూపకాంబరంబులు బహుమతు లొసంగి యెసంగివచ్చేమను వీడ్కొలి
పిన వారలుహ్వాంగి. 39

నీ. శివిన్యపాలుఁడు ఘనక్రీమంతుఁడై యుండి తూఁచియిచ్చిననుట్టికోఁచఁదనము
జైరోచనుఁడు చక్రవర్తియై యూడియుఁ గొలిచి యిచ్చిననుట్టిపలుచఁదనము
పుడమిలోధారాధరుఁడుఘనుఁడైయుండి మొలులు నెట్టటుయిచ్చుములుచఁదనము
నెరదాత యనుపేరఁ బరఁగి రాధేయుండు బదులుకు బదులిచ్చుపరునుఁదనము

తే. సార నిందించి వీక్షిత్తి సన్నుతించు, వారికిని వారి...యవ్వారిగాను
ధన మొసంగెడుదాతలదాత వీని, ప్రకటగుణకీల గర్భదారకన్యపాల ! 40

చ. ఇళ నియంతరిదాత గలఁడే త్రిజగంబులలోన నెన్నఁగా
సకలగుణాభిరామ యని సారస సన్నుతీజేసి గోలకొం
డకుఁ జని గర్భదారకుగుణాతిశయంబుల నెల్ల మేలు త
పుక మకరాంకభూపతికిఁ బల్కిన నాతఁడు సంతసించుచుక. 41

తే. గర్భదారకుఁ బిలిపించి గారవించి, ఛత్రపతి యనుపేరును వేత్రపురము
కోటిరాజ్యంబు రథరథ్యులంజరములు, సన్నుతు లొసంగి పనువ నుత్సాహలీల. 42

ఉ. వేత్రపురంబుఁ జేరి కడువేడుక మీఱఁగ దానధర్మములే
పాత్ర మెఱింగి నే.యమ నశారములంబును గాంచి యెంతయుం

బుత్తులులేమి డెండమునఁ బొమ్మచు నుండెడుగర్భదారక

చ్చుల్ పతిక్షమాపతికి సారసనేత్తుదయాసమగ్రతన్.

42

క శ్రీలక్ష్మమాండము(దలి)దుగు, శోలమునరనాథకౌరి నూన్మతభాష

శిలఁడు ఎడమలగరణీ, పాబుఁడుఁ దిరునులవిభుండుఁ బ్రభునించి రొగిన్.

44

వ. అందు.

45

నీ. సకలజనామోదచర్య వాక్యప్రాధి నేదాత యాధాత నెగ్గులాడుఁ

గమనియరూపరేఖావిలాసమ్ముక్తి నేభర్త శ్రీభర్త నెగురుయము

నసయానతరసమగ్రైశ్వర్యవిఖ్యాతి నేరాజు రారాజునే పంఁచుఁ

బ్రవిమూలేజోవిభాసమానోన్నతి నేయునుం దాయునునాయఁ దెగడు

తే. నట్టి శ్రీనందగోపనంశాభిషంక్త, గర్భదారకనర పాలగర్భశుక్తి

మాత్రికం దైవశోలమునుపాతలేండు, ముగుణముల నెవ్వరికి నైనఁ బొగడవశమె.

తే. అట్టి నెరయోధ యగుశోలయాధిపతికి, శ్రీమదలమేలుచుం గావహూనుడికిని

బొమ్మయప్రభుఁడుదయించిభోగభాగ్య, గరిమనరమ న్నెదొరలెన్న భ్యాతిఁగాంచె.

చ. వెలవెలఁ బోక యప్పుగొని వృద్ధిని శెందక మూలనస్తుభూ

లలిభువిఁ బాఁడుకోకను ఫలాపధి నొందక ని(ల్పి)చ్చి యిచ్చి యా

మలపడతుండె నేని యొకకొంత సమం బగుఁ గల్పకం బిలె

వెలయఁగ బొమ్మయప్రభుని విస్ఫుటదానకలావిభూతికిన్.

46

వ. అని జనులు పొగడ భ్యాతినిం గాంచి.

49

క. నయనప్తుయందుఁ గనియొ, న్నయనోత్సవ మొంద మతుల నయముగఁ దెడబా

ప్తుయనరనాథుని చినబొమ్మయధీరుని గదనహూరు నమితోదారున్.

50

నీ. అదిన్న బొమ్మనృపాగ్రణిగర్భాభిషంక్తుఁడై బొమ్మయత్నాధిపుండు

నయనప్రభుండు కృష్ణిగునుండు వర్ధమా నాననిపతి గామధీవిరుండు

అక్షీన్యపాలలలామం బనఁగ నిట్టిభ్రుక్తు లాటుగురును బుత్తి యైన

మంగళానతి ఘట్టి మహిఁజాల వర్ధిల్ల నందగ్రజాఁడు బొమ్మయాధిపతికి

తే. జాను యైతగురామానుజప్తుయందు, శోగడవిభుండు శ్రీతిగువేంగజేండు

డనఁగ నిద్దలునుతులు నుంగమ్మ మనెడు, తనముజనియించి కొంచెరిభువనయంబు.

క. తీవిని నావెంగడదా, శ్రీవిభునకు నందనులుగఁ దిరుమలపునుడు

గోవిందవృపతి వెంగడ, భూమరు లుదయించి రమితభుజబలు లగుయన్.

52

తే. చతురుఁ డొత్తల్లధరరాధిపతికి వేంకటాచలస్సపాలశేఖరం డవతరించె

మతియొ గోవిందనరనాథమణికిరంగ, సామిజనియించెనుగుణాభిరామఁడనఁగ. 53

వ. ఇంతకు మున్ను వివరించియున్న బొమ్మనైన పాలక రామానుజాంబికాగర్భశుక్తి ముక్తాయమానభవ్యగా త్రుండును, సకలజనుల త్రుండును, బుద్ధులచేత త్రుండును, నైనదిరువేంగడధరజీరమణుండు శుక్లపక్షసుధాకరనిచందంబున దినదినప్రవర్ధమానుండై రాజాధిరాజపూజనియుండై తేజరిలుచు.

54

సీ. నీలకంధరురీతి నీలకంధరుభౌతిఁ దనదానవిభనంబు ఘనతఁ గాంచ
రాజరాజును మీటి రాజరాజును గేరి తనమహేశ్వర్యంబు ఘనతఁ గాంచ
జిత్రభానుని గెల్చి చిత్రభాను నదల్చి తనవిక్రమాన్నతి ఘనతఁ గాంచ
హరినందనునిమించి హరినందనుమానించి తనమోహనాకృతిఘనతఁగాంచ

తే. నందగోపాలనంశరత్నాకరైకపూర్ణచంద్రాయితాంగవిహ్నిర్నిబొమ్మ
యాననిపాలరామానుజాంబికాత, నూజుఁ డగులరువేంగ డేంద్రుండు వెలయు. 55

సీ. అసురగురుం డైన నాతనిదెస కేగి యనుసారిగా మాటలాడఁ గలఁడె
చతురాననుండైన నతనిచమత్కృతికింఁతైన నుత్తరం బీయఁగలఁడె
యలబృహస్పతియైన నతని యోజనరీతి దీర్ఘదర్శితఁ గని తెలుపఁగలఁడె
యాదిశేషుండైన నతనివాగ్ధాటికిఁ బ్రతిపోటిగా నిల్చి పల్కఁగలఁడె

తే. యెంతమతియెంత చతురతయెంతయుక్తి యెంతవాక్పృథియని జనులెల్లఁబొగడ
నెగఁడెదిరువేంగ శేంద్రుండుజగతిలోని, భూపమాత్రుఁడెయవతారమూర్తిగాక.

సీ. తీరనివ్యాజ్యము ల్లిరుగుపూనుమి యుక్తి తీరనితగువులు దీర్చుశక్తి
యెటువంటిదొర నైన నెంతలేదనుపద్దు ఫ్రాంసుభాషను కథ ల్పల్కుముద్దు
సమయోచితముగ నెనభలఁ బల్కెడు నేర్పు హితుల నేరములు సహించునోర్పు
తనకుఁ బ్రియోత్తులందఱుఁబల్కఁదగువీర పురుషసింహ మనంగఁబొనఁగుడాక

తే. గాంచి యిలఁజా(ల)తి దొరల మెప్పించి మించి, కవులఁదనియించి చుట్టాల గారవించి
యహితుల నణించి దిక్కుల యశమా నించి, ప్రబలు శ్రీతిరువేంగడ ప్రభుకీరీటి. 57

వ. ఇవిధంబున మహాయోగశాలి యై ప్రాంసుహింగ్లీజుదినమార్గయొలందాయం పరు
దొరుపురతకేశు మొదలయినజాతిభాషావిశేషంబులఁ బ్రవీణతఁ గాంచి యాయా
జాతిఫాదరులకుం దెలియనిగూఢార్థంబులఁ దెలియఁజేసి వారిచే మేలు మేలని
పొగడికలు గాంచి యితరమతంబుల మర్చకర్తంబులన్నియుఁ బరిశీలించి జ్ఞాననిధు
లయినసకలకలావల్లభులన్నిభులగు తోటరమల్లు ప్రముఖులకు విశదపడనిభావార్థం
బుల మాటమాత్రంబున నాటలవలెఁ దేటపఱచి బుద్ధి మూర్తిభవించినట్లు ధైర్యంబు
సాక్షాత్కరించినట్లు, చాతుర్యంబు రూపంబు గైకొన్నట్లు నీతి యాకృతిం దాల్చి
నట్లు దేజరిల్లి పరేంతితజ్ఞానంబును, దారితమ్య విమర్శనంబును ఘటనా ఘటన
సామర్థ్యంబును నుచితానుచిత కార్యవివేచనంబును గలిగి యవ్యాజ్యపరోపకార

మూర్తియై దిగంతపరివ్యాపితవికాలకీర్తియై ప్రవర్తిల్లునమ్మహాపురుషుని ప్రభజూచి
 నైరింపఁజాలక ప్రాంసుకుంపిసి కార్యధురంధరుం డైన జంనాలు పట్టంబునుం
 బూని దొరతనంబు నేయు ముకేయనె జనాలు కొన్నిమహాద్యంబులు సేసి నా
 నాట పాచ్చుగా మచ్చరించిన నాజాడ చెలిసి యేవిధంబున నైన నిలిచి మట్టు
 వెట్టెదనని యెంతయుం బంతగించి నీమకు మాత్రంబులుపన్ని లక్షాంతరంబులు
 కర్పచేసి విస్తారంబుగా దస్తరంబులు వ్రాయించి ప్రాంసురాజునైన కాజునాలు
 దుర్యోధపారంబు లెఱింగించి తత్క్షణంబునం బదులుదొరను రప్పించి యాతని
 చేత నాముఖేయే చెరను వానిఁ బట్టి కట్టించి కొట్టించి గిడ్డంగిన వేయించి అనమనం
 బునం గలచలం బంతయుఁ దీర్చికొని పద్మచెల్లించితి వని యెల్లవారలుం గొనియాడఁ
 గుంపిని(జి)కి ముఖ్యమం త్రియై యవతారపురుషుం డనఁదగిన మూశేను నంతటిదొర చేత
 మెప్పులొందుమఁ జెంపొందినంజూచి నవాబులు, సంస్థానపతులు, సాటివారలు
 వర్తకులు నాశ్చర్యంబునం బొదలి యిట్లునిరి.

58

చ. శిఖాతికొంసలు మేజాపల్కవై గొట్టి లీల నేఘునుడు చెల్లించుకొనియె
 నీమమట్టు ఫిరారు చేసి దస్తార వ్రాసి యేతంత్రీ కపితాను నెత్తఁ గొట్టె
 దగఁబ్రాంసుదొరలతోఁ దగవులకేర్పడియేదిటవరి నిర్వహించి మిగఁచె
 గరితోరుపట్నాలు గలుగుమంతులలోనఁ జెలఁగి యేమేటి ప్రసిద్ధి గాంచె
 తే. సకలభాషలు మాటాడఁజుమవ్రాయ, నిపుణతనహించియెవ్వఁడునెగఁ జెజగఁ
 నట్టితిరువేంగడేం ద్రుగుణాతిశయము, లెలమిఁ బన్నగపతి కైన నెన్నె వళమె? 59

సీ. ఏతంత్రీయుజ్జ్వలశ్వేతాతపత్రంబు పరితాపమాను జేయుఁ బగతురకును
 నేజనపాలుని తేజంబు చీకట్లు గ్రవించు రిపుకోటికన్నుఁగవల
 కేనెరయోధును దానఘనుం డధికము సేయు వైరితోకానలంబు
 నేమంత్రీసత్కిర్తిసోముఁ డింబిం(కిం)చు నిర్మిద్రాసి నానముద్రములను
 తే. జగతి నేమేటి పెరడాక సాటియైన, మంత్రులకు గుండె గాలంబుమాడ్కిదనరు
 నట్టితిరువేంగడేం ద్రుదీ టైనయోధ, కలుగ నేర్చునె మూఁడులోకములయందు, 60

క. అతనికులపాలికామణి, పతిభక్తివికాల బంధుపరిపాల యారం
 ధతినదృశకల బుధస, మృతసద్గుణజాల లక్ష్యమాంబిక వెలయునె. 61

చ. సతిపతు లిద్దఁ జింతయును సం(తతి)పద గాంచు తలంపునకా మహా
 వ్రతములుఁ దీర్థయాత్రలుఁ దపంబులు బ్రాహ్మణపూజయుఁకా శివా
 యతనిలయంబులుకా వనచయంబులు సత్రము లగ్రహారములే
 వితతరటాకపాలి చలివెందర లచ్చపుభక్తి సేయఁగన్. 62

వ. ఇవ్విధంబున నవ్వధూవరులు సుపుత్తులఁ బడయుటకై కావించుపూజల శ్రీ
కృష్ణమూర్తి సంతసిల్లి తొల్లి నందునికులంబున వవతరించెదనని యతనికి వరం
బొసంగినవిధంబు దలంచి యీతిరువేంగడవాఘనకు లక్ష్మమాంబికకుఁగూర్చి
నందనుఁడనై యుద్భవించుటగాక యని నిశ్చయించి. 63

మ. క్షీతిలోఁ గోసలరాజవర్యసుతకుఁ శ్రీరాముఁ డాపార్వతీ
సతికిఁ శక్తిధరుండు గలుగతి గృష్ణస్వామి విఖ్యాతిగా
నతులప్రాధిని లక్ష్మమాంబసుతుఁ డై యానందరంగక్షమా
పతినం ద్రుండన నుద్భవించెను గలాభాగప్రపూర్ణాకృతిన్. 64

క. అతనికి సహోదరుం డై, మతిధృతివితరణకళాచమత్కారమహో
న్నతుఁడు తిరువేంగడమహీ, పతి యుద్భవ మై చెలంగె బాలార్కృతి యన్. 65

నీ. ధైర్యంబు సంతతౌదార్యంబు శౌర్యంబు గాంభీర్యచాతుర్యకాశలములు
మతి శక్తి ఘనయుక్తి మధురోక్తి పితృభిక్తి యుచితజ్ఞతయునీవియోర్భునేర్పు
దాక్షిణ్యమును జల్లదనము చక్కదనంబు రసకత యుక్తి తరక్షకతయుఁ
దారతమ్యప్రాధి తంత్రంబు శీలంబు సత్యవాక్యోన్నతి చలము బలము
తే. నుగ్గతొఁ బాలతోఁ దల్లి యొనరఁగూర్చి, ప్రేమ వల్లారుముద్దుగాఁ బెంచినట్లు
లఖలనుగుణాభిరాముఁ డై యనుదినంబు, బ్రబల నానందరంగభూపతికిరీటి. 66

చ. తెలివికిఁ బుట్టినిల్లు జగదీశుల కెల్లను మేలుబంతి వి
ద్యుల కొరగల్గు తాల్మికిఁ దావు ఏదాన్యతకుఁ నిధాన మా
పులకును మెట్టుపంట కవిభూసురవాటికి గల్పవాటి యై
కలియుగ కృష్ణమూర్తి యనఁ గాంచెను రంగవిభుండు కీర్తలన్. 67

నీ. శ్రీ విష్ణునంశచే నావిర్భవము చెందుకతమున శ్రీరంగపతి యనంగ
సర్వజనానందసంధాయి యగుటచే నెలమి నానందరంగేం ద్రుఁ డనఁగ
లఖలదిక్కుల విజయమాఁ గాంచగా విజయానందరంగభూజాని యనఁగ
మెచ్చి పాచ్చా కితా బిచ్చుటచే వజారతవిజయానందరంగరాయ
తే. లనఁగ బౌరుష నామధేయముల వెలసి, శుక్లవర్ణ సుధాకరస్సూర్తిగాను
దినదినంబున కమితవర్ధిష్ఠఁ డగుచుఁదేజసిలును దులలేనిరాజసమున. 68

నీ. బంగారుకొండ దా ముంగిట వసుకెనో సురభూజరాజంబు పెరటిచెట్టో
శ్రీ రామమాడనెంచితముగానున్నదో కామధేనువు దొడ్డిఁ గట్టినాఁడో
రసవాదశక్తి కరస్థలామలకమో తఱుచునిక్షేపంబు దొరకినదియో
తగధనాంజనవిద్యఁ దా నేర్పుకొన్నాఁడో స్వర్ణవేధియు బొక్కసమునఁ గలదో

తే. కాకయుండిన నిటుల లక్షలకొలది, నిచ్చి యర్థులఁ దనియింప నెనరికకృ
మని జనంబులు దనకీర్తి వినుతినేయఁ, బ్రబలు జితవైరి యానందరంగ శౌరి. 69

కా. అంతం జెంగలిపట్టునం దనరుకేషాద్రీంధ్ర సత్పత్తి యా
కాంతారత్నము రూపవిభ్రమకళాకారుణ్యదాక్షిణ్యవి
క్రాంతిక లక్ష్మీని మించుసద్గుణసమాజక్ మంగతాయీసతిక్
సంతోషంబునఁ బెండ్లియాడె విభవైశ్వర్యంబు లుప్పొంగఁగనె. 70

నీ. సదమలపతిభక్తి సాక్షాదరంధతి యసమానగుణముల నాదిలక్ష్మి
దీనులపాలిటిరేవతారత్నంబు నన్నదానప్రాధి నన్నపూర్ణ
యాశ్రయించినవారి కమరునిక్షేపంబు పొలుపొందునోర్పున భూమిదేవి
కొనియాడువారికే గొంగుబంగారంబు బంధుజనములకుఁ బొరిజాత

తే. మనుచు జనులెల్ల వేనోళ్ల నభినుతించ
సత్యమును ధర్మమును బద్ధుఁ జల్లఁదనము
దయయు దాక్షిణ్యమును బూని ధరను బ్రబలు
మాననికురుంబ యలమేలుమంగమాంబ. 71

నీ. కన్నులా చిన్నారిపొన్నారికి బిడారు చూపులా కరుణకుఁ బ్రాపు దాపు
పలుకులా సత్యసంపదలకుఁ బుట్టిల్లు గుణములా యమృతానకు నిలయంబు
వితరణమా సదావిశ్వవిఖ్యాతంబు శీలమా లోకప్రసిద్ధికరము
చిత్రమా బహుధర్మచింతనాయత్తంబు పుణ్యమా సౌజన్యమానకుఁ దాపు
తే. నగుచు నేసతీమణికిఁ జెన్నలరు నట్టి, శ్రీ మదలమేలుమంగమ్మ చెయ్యినట్టి
నదిమొదలు ప్రాజ్ఞసామ్రాజ్యపదవిరంగ, భూపతికాండూనాఁటికుప్పొంగకున్నె.

నీ. పెండ్లియాడినమొదల్ పెనిమిటి కైశ్వర్య మధికమై వెలసినయత్తిశయంబు
చేపట్టినదిమొదల్ చెలువునకును గీర్తి విస్తరిల్లుచువిచ్చువిస్తయంబు
బొట్టుగట్టినమొదల్ పురుషునకునుమండ లాధపత్యము వచ్చునన్భుతంబు
చేకొన్నయదిమొదలెల్లలగి భర్తకు దొరా దొరలెల్ల స్వవశులై పరఁగువింబ

తే. యింతయంతని కొనియాడ నెవరివశము, మహితలక్షణపతి యైనమంగతాయి
యాదిలక్ష్మీయై నిజము కాదనిన నెట్లు, రంగశౌరికిబట్టంపురాణియగును. 72

క. అని జనములు దనుఁ బొగడఁగ, ఘనతరగోభూపారాజ్యకన్యాదానా
ద్యమపమదానంబులు భక్తినిభూనురకొటి కొనఁగి కీర్తిఁ జెలంగుట. 73

వ. అంత. 74

గీ. నీమలోనుండి పూర్వస్వరాక్షేఖరుండు, పసిడిబెత్తంబుభూషణాంబరము లనిచి
కుంకినద బాసేశమియఁ సొంతమిటి, రహితలగమిటియానందరంగ శౌరి. 75

సీ. వినువక యేవేళ విడుదప్పత్తి భరించు కులపర్వతంబులకొలఁది యెఱిగి
చెదరి మూలకుమూలఁ జేరినహరిదంత దంతావళంబులఁదారిఁ జూచి
యెన్నాళ్లను నల రెత్త నేరకయుండు పన్నగవల్లభు బలిమిగాంచి
సతతంబు తా నభోగలఁ బడియున్నట్టికచ్చపప్రభునియొగ్గత గణించి

తే. లీల సర్వంసహరమణీలలామ, శ్రీ నజారతరాయఁ డై చెలఁగువిజయ
రాజితానందరంగవీరాగ్రగణ్య, పటుభుజాస్తంభమున నిల్చి ప్రమదమొందె. 77

వ. తదనంతరంబ.

78

సీ. సదమలాచారంబు సత్యవాక్యప్రాధి యమర చెల్వొందు లక్ష్యంబ యనఁగ
దయయు దాక్షిణ్యంబు ధారాశగుణముచే హఠాఁజిల్లకలన స్వర్ణరాగయనఁగ
అమరిక బుద్ధి శీలము నోర్పు నేర్పుచేఁ చెలివొందుజానకీదేవి యనఁగ
హరిభక్తి గురుభక్తి యాశ్రితావనశక్తిఁ బరఁగి శ్రీ త్రిపురసుందరి యనంగ

తే. నలుగురు సుపుత్రికలు తదానందరంగ, రాయశేఖరనకు మంగతాయిసతికి
నుదయమొందిరి సంతతాభ్యుదయ మొదవఁ, దల్లిదండ్రులయుల్లము ల్పల్లవింప.

క. అవిజయరాయరంగను, ధీవరుసహజన్తు లై నతిరువేంగడగ్

త్రావిభుఁడు నాఁడునాఁటికిఁ, బూవులచేర తినటులఁ జొనఁగి చెలంగెన్. 80

గీ. ప్రాన్నిపుడతఁగిసుహర్షపార్వితనుఁగు, నరఁపమును మొదలయిన భాషాంతరముల
మాటలాడఁజడునా యమేటియగుచు, సాంద్ర తరణీ రితిరువేంగడేంద్రుఁడమరె.

క. నెరయొగ యై తగినయా, లురువేంగడభూపమణికిఁ దిరువేంగడధీ

నరమాళి రాజరాజేశ్వరి యనుసత్పుత్రికయును జనియించి రొగిన్. 82

సీ. చక్కఁదనంబునఁ జక్కెరవిలుకాఁడు చల్లఁదనంబునఁ జందమామ
మిక్కుట మైనట్టిలెక్కకు శేషమి విక్రమక్రమమున విక్రమార్కుఁ
డమరు నక్వారోహణమున రేవంతుఁడు మరుచిరవాక్పాధి సురగురుండః
ఘనదానవైఖరి గలియుగకర్ణుండు సత్యవాక్యమున నజాతవైరి

తే. యనఁగఁ జెలవొంది తిరువేంగడావసిం ద్రు

గర్భకలకాంబునిధికి రాకామృగాంకుఁ

డగుచు నానందరంగేంద్రుఁ డనుదినంబు

మనుపఁ దిరువేంగడేంద్రుండు మహినిఁ బ్రబలె.

83

వ. తదనంతరంబ.

84

సీ. ప్రభువత్సరధనుర్తాపశుద్ధాష్టమి భాసువాసరము రేపతియుఁ దనర
లగ్నంబు కటక మారాశిని గతువు నాలుగింటను మూర్త్యనందనుండు

నాటింట రవిబుధు లలసత్తమమున బృహస్పతికవిరాహు లష్టమమున
మహితనూజుడు నవమమునఁ జంద్రుడుగతి ఘనసార్వభౌమయోగం బెసంగ

తే. రాయసింహసనాసీన రంగపతికి

శ్రీమదలమేలుమంగాసతీమణికిని

రమణ ముద్దువిజయానందరంగరాయ

చంద్రుఁ డుదయించెనత్మశాసాంద్రుఁ డగుచు.

85

సీ. ఈధన్యుఁడేకదా యెలమి సాక్షాద్విష్ణు నంశచే నుదయించినట్టిదేవుఁ
డిఘనుఁడేకదా యిల ధిల్లిపాచ్చాయితేల బూజలు గాంచుశ్రీనిధానుఁ
డిరాజరాజేగదా రాజసింహసనోద్దామసామ్రాజ్యయోగశాలి
యీమహామహుఁడేగదా మేటిపండలాధీశులమొక్క- లగచెడికిరీటి

తే. యనుచు సకలమహిపాలు రభినుతింప, శుక్లపక్షస్ఫురత్సుధాంశువలెదినది
నశ్రవృద్ధి ముద్దువిజయానందరంగ, రాయమణి పట్టభద్రుఁడై రహిఁ జెలంగు. 86

క. ఈలీల నిరుపమానమహాలక్షణశాలి యగుచు నతఁ డొదవినయా
వేశం దనరునవగ్రహ, లీలావసరములు నేర్పరించెద వేద్యున్.

87

వ. తద్విధంబు.

88

సీ. రతనంబులను బాల జతనమామెలనూలు బలుకిరీటంబు సొమ్ములు చెలంగఁ
జెలిచల్గుఁ గట్టి ముత్రియపుఁ జేరులు దాల్చి మురు వైనవంగోలు పూసిగిల్చి
సింహసనస్థుడై చెనెట్టివైరులఁ గొటి యఖిలధరామండలాధపత్య
గర్వసంజనిత మాఘనసంభ్రమమునంగుఁ జిత్తంబు లీనతఁ జేసి సొంచి

తే. తగ నజాతారి యగుచు నుత్తరమాఖముగఁ

బొడపుగాంచుచుఁ గుడిశ్రేవ యొడరఁగాను!

అలుక తోచుట యవసరంబయ్యె కటక

లగ్నయుతకేతునపసరోల్లాస మరయ.

89

గీ. మఱిచతుర్థాధిపతి శని సరిగ కంబి, నీలివలువకిరీటభూషాది దాల్చి
తూర్పుగని కుడికాలు ముందుంచి నిల్చి, యమరకేతుపట్టము గట్టి నవసరంబు. 90

సీ. మఱియు నయ్యాటింట మెఱయుచున్నబుధుండు లలిమీఱఁ బసపు దల్లిడముఁబూని
బలుతోలుకుళ్లయిపై నిన్వగొల్పును జాట్టిజంఁజెంబుచేసుకొని విల్లు
నమ్ము చేఁ బూని యాయనిలుని దెస కేగి బలిమి సమస్తభూమల జయించి
యాగ్నేయదిక్కున కందుండి చనుదెంచి గగనమండలమున తెగసి నిలిచి

తే. దక్షిణాభిముఖంబుగాఁ దనరి యూర్ధ్వదృష్టిగైకొని శరము సంధించిమించి
పంతమున ముజ్జగమల దహింతుననుచు, నాగ్రహవేశమున నుండునవసరంబు. 91

గీ. అటిటను దగునినుడుపీతాంబరంబు, నరకిరీటము ముత్యాలసరులు దాల్చి
పరంగుగ జైలహాను మిక్కి పళ్ళిమమున, హాసుగా స్వారి వెలువడునవసరంబు. 92

గీ. సప్తమాధిపతిగురుండు స్వర్ణకాంతి, వెలయుగేతుసా మ్రాజ్యాభివృద్ధి యొసగె
తగ శిరోవేష్టనముఁ బూని దక్షిణముగ, నమరి నైఋతిశఙ్ఖాచునవసరంబు. 93

సీ. ఆసప్తమాస్థాన మగుమకరంబున దీపించుశుక్రఁడు తెల్ల పాగ
తెల్లకోకలు గట్టి దివ్య మాపచ్చనిగంధంబుఁ బూసుకొకాంతతోడఁ
దూర్వుఁ బడమటివాస్తువును దక్షిణముగ నెసఁగువాకిలి గలయింటిలోఁగ
బట్టెనుంచముదూదిపలుపునై నమరి యశ్వత్థర్యసంపన్నుఁ డగుచు నెడను
తే. జ్యోతి తలక్రింద నిడి దిండిచెరుటూడిరాజ్యమునఁ గల్గెమదవదరాతివితతి
నస్రమంబున ఖండింప నాత్మలోన, నమరి యోజన గావించునవసరంబు. 94

సీ. మఱియును నాసప్తమస్థిరాహువు యమునిముఖముఁ బోలనట్టిముఖము
రక్తనేత్రముల ఘోరముగాను జూపట్టి యలశుభాయుర్యోగములను బూని
భిక్షించునంతఁ గోపంబుతో వాయవ్యదిఁగ దల యాగ్నేయదిశను దోక
యుంచి కేతువును నత్యుగ్రతఁ జూచుచునశింబు సకలగ్రహములు తనకు
తే. వెలచునట్లు నహంకారవినుఁడగుచు, చుండువేళ శరీరంబు రెండుగాను
విలచి గాఢాలచంద్రబల్ల ములినోలియనిమిఁదనుబడియొండు నవసరంబు. 95

గీ. అష్టమాధిపతి మహిండు నరుచుముత్తి, చుములఁ దగుకిరీటమును మాణాంబరంబు
చెలఁగునిఁహసనమును దనచేత నెత్తి, యచటికితువు కొనఁ గెడునవసరంబు. 96

సీ. నవమాధిపతి శశి పవడాంబరముల్ రతనాలకొణిగలు వితతములుగ
వన్నెకోకలు చంచునలు గలమంటపం బొకటినిర్మించి యంచున్నతాస
నమున హాసుగ నర్చనసుగీతవాద్యము ల్లను గొంచు లేఖలువినుచు రాజ్య
శాసనుడై ధాన్యరాశి కట్టెనుటను రెండు ప్రక్కలఁ బైడివెండికుప్ప
తే. లానర రత్నపరీక్ష చేయుచును గేతుజాలపలకును రెండవయాతఁ డగుచు
దిండుచేరుకొపడమటిదిక్కుఁ జూచి, యధికసంతోషమున నుండునవసరంబు. 97

క. ఈవిహి నవగ్రహములు నిజావసరప్రాణిఁ దనరి జాతకునకు సు
శ్రీయోగబలి (శ్రీవిత్తా)యుర్యోగమ, హవిభవములాసంగనతఁడుహవజిల్లునెడన్.

సీ. ప్రభవమొందిననాడెప్రాంసురాజేం ద్రుండు బహుమానములుచాలబనిచినదియుఁ
బలుక నేర్చిననాడేపాచ్చాయ మొదలైన ప్రభువుభుక్తులై పరఁగినదియు
నడువ నేర్చిననాడె కడిమినీమను సుబా దొరతనంబునహించి మొఱసినదియు
నావ నేర్చిననాడె యగల సూరకులచే గానుకకప్పము ల్లాంచినదియుఁ

తే. జనువనేర్చిన నాఁడెచిస్తారమండ, లాధిపత్యంబుఁ బూని చెలంగినదియు
నందమలజముద్దువిజయానందరంగ, నృపతికే కాక కలుగు నే యితరులకును. 99

సీ. చండమామను మించునంద మా నెమ్మోము కమలంబులహాసిండుకనులగోము
కదియఁబట్టిన బాలుగారుచెప్పులశీవి చిగురుటాకును మీఱుచిన్ని మోచి
వాసిండుసంపెంగమటిచక్కనిముక్కు నజ్రాల గేరుపల్లరుసఁబెక్కు-
నన్నదేరువికాలవక్షఃసలము వీక యొనరునాజాను బాహువులజోక

తే. కలిగి మహి మహాపురుషలక్షణత నమరు, నితఁడు రాయసింహాసనాధీశుడగుట
కేఁబయాశ్చర్య మని జనులెల్లఁ బొగడఁ, బ్రబలు ముద్దువిజయానందరంగకౌరి.
వ. అంత. 101

సీ. మహిఁ బ్రహేదూతసంపత్సరాశ్వయుజశుక్లాష్టమిదినమున నమరునుత
రాషాధయందుఁ దివ్యం బైనలగ్నంబు మేషమారాశిని మెఱయు గురుఁడు
మిగునానఁగేతువు మెలతయందుఁగుజుండు తుల నర్కశుక్రబుధులును నృశ్చి
కమునమందుఁడు కార్తకమునరాహువు మకరమునఁజుండుగురుహిఁజెలంగి
తే. కలితసామ్రాజ్యవిభవయోగం బెసంగ, రంగనృపతికి నలమేలుమంగనుకును
దనర రెండవపుత్రుఁడై తగి తుమార, విజయపురుషేంద్రుఁడై విదర్భవింప.

క. ఇల రామలక్ష్మణులనలె, బలకృష్ణులరీతి జంటఁబాయక వారు
జ్వలయోగకాలులై తగి, తలిదండ్రులు సంతసెంపఁ దనరును రలమిన్. 103

వ. ఇట్లాపుత్రరత్నంబులు దినదినప్రసర్ధమానప్రతిభఁ బ్రబలిన నందగ్రజుండగు
ముద్దువిజయానందరంగరాయనృపాలుఁడు బాలగోపాలమూర్తిలై ముద్దుగుమ్మ
చు నేతుశీతాచలాంతరధరావలయం బంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యంబుగా నేలుచు
రాయసింహాసనారూఢుం డగుటంజేసి యతనిప్రబలజాతకఫలశుభిసూచకంబు
నానాట విస్తరిల్లి వెలయుకతంబునఁ దదీయయోగాతిశయంబునకు దృష్టాంతం
బెట్టిదనిన. 104

క. ఇమ్మహిఁ బ్రబలినఢిల్లియ, హమ్మదుషా పానుషా ధరాధీశ్వగుఁగు
క్కుమ్మున నాసరజంగమ, నమ్మునఁ జేకొనక మెలఁగినకా విని కినుకన్. 105

గీ. వడిగ నాసరజంగునత్వం బడంచి, కోరి దక్షిణనుబ కట్టుకొమ్మటంచు
ఘనహిరాయత మొహదీనుఖానుఁబూని, పానుషాపంపనతఁడువోర్బలము చెలఁగ.

వ. తద్విధంబునఁ బరిపంథికంధరసందోహగంధవహదుస్సహగంధాంధసింధుర బంధుర
సైంధవవరూఢిసంగతుం డై తరంగిణీభుజోత్తుంగతరంగమాలికలపోలికై దళంబు
వెంటనంటిరా వెనలి మందం పుగలదుప్పుల నుట్టావెట్టి యిప్పులం జేపట్టి మట్టు

మీతినచలంబునం బలం బగ్గలంబై కనుపట్టి బహుదూరంబు గడచివచ్చు నెడఁ దన
కుం బ్రాంసురాజు సహాయంబు నేయవలె నని మంతనంబునం జరిగించి యా పుదు
చ్చేరికుంపినికిం గార్యస్వతంత్రియుఁ దండ్రీయు మంత్రీయు నైనవిజయానంద
రంగస్వపాలపుంగవునకుఁ గాగిదంబు వ్రాసి తనకు సహాయంబు నేయవలె నని
ప్రార్థించిన నల్లెఱంగంతయు దొర యైన 'దూపెక్కు మహారాజున' కెఱింగించి
పరమశ్రయత్నంబున నతని సమ్మతిలంజేసి నిజతంత్రకక్షివలన నాతారకుం దగిన
నూత్రంబులం బన్నియు, నచ్చటం జేరంబడియున్న ఛందాసాహేబు స్విడిపించి
యాహిరాయిత మొహ(దీను) దిబ్బాను వెంటనంటిరా దిట్టపఱిచి పుదుచ్చేరి నున్న
రజాసాహేబునకు నవాబుతనం బిప్పించి, యతనివెనువెంట విక్రమవిక్రమార్కు
లగుఫాన్సస్సోల్దారలను నసహాయకూరు లగుబారుసిపాయిలను గూర్చి తగినజగ
డంపుసామానుల దిట్టపఱిచిన నమితోత్సాహంబున వెలువడి యారజాసాహేబు,
ఛందాసాహేబు, హిరాయిత మొహ(దీను) దిబ్బానుండు మొదలయినకూరు లేక
నులై ప్రాంసుపాఞానుమున్నిడుకొని అనవల్లి ఖానుని నతనిపాఞాను నిముసమాత్రం
బున ముంచి యార్కా డాక్రమించి మించినకీర్తిచే బ్రకాశించినయానిజామునబా
బుల పుదుచ్చేరికిఁ బిలిపించి సకలవైభవంబులతోన దొరచెంతం దోడ్కొనిపోయి
నవరత్నభూషణాంబరంబులు నపారంబుగా బహుమతినిగావించి మధుర, తంజా
పురి, మైసూరు, యిక్ష్మేరి మొదలైనసంస్థానంబుల నిట్టటుగావించి తమపై దండెత్తి
వచ్చి నాసరజంగు లక్షగుఱ్ఱంబుతోఁ బుదువాపురినావరించుకొనిన వాని నానెట్టున
నిటమయక తఱుమఁగొట్టి గులాంవహుమహమ్మదుఖానుని బలాయమానునిం
జేసి తురకతమాఘఖానుని నిర్మామంబుగావించి నలుసింధుఖానుని దండంతయుఁ
జూలలాడించి మహమ్మదుఅబరాల్ పాళయం బంతయు నెత్తఁగొట్టించి మహమ
దల్లిఖానునిపాఁ జంతయుఁ బటాపంచలై పాటందఱిమి మఱియునుం గలుగువీరా
ధివీరుల నెచ్చటఁకా లూఁదనిక చెల్లాచెదరుగావించి పరాక్రమించినయట్టి
యెడ నాహిరాయిత మొహదీనుఖానుండు నాసరజంగుదళంబునం జొచ్చి పీనుం
గువెంటలు గావించి పేర్చి యార్చి పోరాడి యవగడంబుగా వారిచే బట్టువడిన
యాసుద్ది బిని కట్టుకొని రెట్టింప సామాద్యుపాయభేదంబులం దంత్రంబులం
బన్ని యన్నాసరజంగుం ద్రుంగడంచి వారిదండంతయుఁ జూలలాడించి యొప్పు
టియట్లు పోరాయత మొహదీనుఖానుని నిజాముపట్టనంబునఁ బ్రతిష్ఠించి యతనివలన
వజారతరాయఁ డనుబిరుదుపేరునుం జెంగలిపట్టుకొని జాగీరునుం గుమారశేఖరుం
డైనముద్దువిజయానంద రంగరాయగృణిపేర మూఁడువేలగుఱ్ఱంబునకు మనసుబా
దొరతనంబును నవపత్నమాయినురాలెంబు మొదలయిన మహారాజలాంఛనంబులుం

గైకొని దొరయైనదూపైక్కురాజేంద్రునిచేత నావబాబునిజాములచేత ననేక స్తోత్రంబులం బడసి యపారం దైన కీర్తిగాంచిన సకలదేశాధీశు లానందకందలిత త్యాదయారవిందు లై. 107

సీ. సాతారలో నున్న చందసాహేబును జెఱఁబాపి వీల్పించు నెఱతనంబు
ధృతి హీరాయిత మొహదీక్షాభాను జతఁజేసి యనవధిభానుఁ గొట్టినచలంబు
హెచ్చుగా డండెత్తి వచ్చినవాసరజంగును దునిమినసాహసంబు
నార్కాడు మొదలైనయట్టికర్ణాటక సుబకునబాబుగాఁ బ్రబంధి 108

తే. దాఁకఁగాఁ గృష్ణ హద్దుకన్యాకుమారి, దాఁకఁ గలిగినదేశమంతయును గట్టి
నట్టిసామర్థ్యము విజయానందరంగ, ఘనునకేగాక యొరులకుఁ గలదె ధరను? 108

ఉ. వింతకు నందగోపకులపీఠపఠేబ్బుడు రంగధారణీ
కాంతునిచేతిపేరికినుకఁ వెన మార్కొని పోరఁ జూచుదు
ద్దాంతునిజామునైన్యనికరంబులు కొద్దినిబోవయిదా
• నంతకు నంతకుం బఱచునంతకు నంతకుఁ జేరనంతకున్. 109

సీ. పురినుండి వెడలి గోపురి గొని వాకిళ్లు చొరప నేర్పినరీతి చోద్య మయ్యె
రణమండలిని జొచ్చి రవిమండలముఁ జొచ్చి చనునది మిగుల నాశ్చర్య మయ్యె
నెత్తురుటేట మానింగి మిన్నేట లేచినచంద మెన్న విచిత్ర మయ్యెఁ
గరికుంభములనుండి మురవధూకుచకుంభములకు అంఘించు టద్భుతము నయ్యె

తే. రాయవినతవజారతరాయవిజయ, విక్ర మానందరంగభూవిభునిహేలి
జగడమొన నింద్రజాలవిద్య గనుపింప, నలయుఁగాదేని రిప్తు లిట్లు మెలఁగఁగలర ?

క. అని యిట్లు సకలజనములఁ, గొనియాడ ననర్హ రత్న ఘోటకమదనా
రణభూషణాంబరంబులు, ఘనమోదము మీఱ వజరుఁ గైకొని నేగఁ. 111

సీ. ముష్కరి యాపైదులుష్కరిభానుఁడు గరిమ యబ్బలిమీరుభానుధీరుఁ
డబ్బల్ని బీభానుఁ డబ్బల్ని తేరుఖాన్ ఘనులు దిలావరుభాను మేటి
ప్రబలఁ డాహిష్టుదుఖాదరుభానుఁడు పైదువరీబుఖాన్ మనవాసు
భానులు మహామదుభాను నవాసులభానుఁ డల్లనమోషి భాను మేటి

తే. యాదిగాఁ జేరుపెంపుచే నమరుపాఁజ, దార్లు హుదురావులును కిల్కదారులు సర
దారులు వజీరులును సుబాదార్లు దొరలు, వచ్చి రానందరంగభూవరునిసభకు. 112

వ. మఱియును. 113

సీ. సరసరాజారానుచంద్రరాయగృణి జాకొటినింబాళుజనవరుండు
ధైర్యవంతుఁడు గులుతాజనింబాళును మాధవరావు దామర్లవారు

మట్లవారును హనుమంతరావు బరికి వేంకటరావుకపీలజంగు
నలరామరాజేంద్రుఁ డేచభూపాలుండు మగరాలవారును మాకరాజు

తే. వారు తక్కినపాశయప్పట్లదొరలు, ప్రబలుమాకోజిపంతులు రామదాస
పండితార్యులు మొదలైన ప్రభువు లెల్ల, వేడ్క వచ్చిరి శ్రీరంగవిభునిసభకు.

ప. ఇట్లతివై భవంబున సకలరాజాధిరాజులు నదురుగైకొని భేటికి వచ్చునెడ నతనినగరి
వాకిలి నివు ముందు నేను ముం దని చొరవ నేయంబోయి యచ్చటి నకింబులు
మహలుదార్లచే నిలువరింపఁబడి వెలవెలఁబోయి యొండొరుల మొగంబులఁ జూచు
కొనుచు.

115

సీ. ఈహవారముచెంత నెంతయు భేటికై చేరి నిల్వనిదునేదారు లెవ్వ
రీబంకునందు నకింబులచేత...దొబ్బులు పడసినవాబు లెవ్వ
రీవాకిటను జాళువావెండిబెత్తాలచే బెట్టుపడనివజీరు లెవ్వ
రీదరుబారున నెపుడుదావారికులఁ గనివేడనిమగురావు లెవ్వ

తే. రైన నేమాయె నివి యవమానము లన, రాదు మహి నెంతవారికి రంగవిభుని
సన్నిధిని హెచ్చుతక్కువ లెన్నఁదగునె, యనుచుఁ జేరి వారందఁ జితనిసభకు. 116

తే. ఇట్లు సభఁజేరి వైభవం బెసఁగ మత్తవారణకురంగకాంచనవస్త్రరత్న
భూషణంబులబహుమానములు నొసంగ, నదురుఁ గైకొని యతులితానందముగను.

తే. వారివారికిఁ దగునుపచారములును
బలికి మర్యాద లొనరించి బాగుగాను
కరితురగరత్నభూషణాంబరము లొసఁగి
పనుప వీడ్కొని రుత్నాహభరితు లగుచు.

118

సీ. తనరాక విన్నమాత్రమున బల్లిదుఁ డైన ఢిల్లీపాచ్చాగుండె తల్లడిల్లఁ
దనఢాక విన్నయంతనె జయసింగును భయపడి కాన్కకప్పము లొసంగఁ
దనపేరు విన్నంత దద్దరిలి మరాటిపాఁజా చీకాకుగాఁ బరువురత్తఁ
దనయాజ్ఞ బలునుబాదారులు నితరదేశాధినాథులు కిరసావహింప

తే. జగతిఁ బెంపొంద నాసురుజంగువంటి,వాని నవలీలఁ దెగటార్చి పన్నెవాసి
చెందిన వజారతవిజయానందరంగ,ఘనునిదృష్టికి నెవరైనఁ గాని యెదుర! 119

చ. నిలుకడ లేక ముందటికి నిల్వక నూటికి మించ కేరికిం
దెలియక యుండుట్రవ్వాలిపి ధీరవజారతరంగకౌరి వ్రా
యులలితకాసనాక్షరము లుర్విఁ దిరంబుగ నాన్తి యొ యగు
ఖ్యలు నయి లేట యాఘనతఁ గాంచవె పూజ్యులు సేయుకార్యముల్.

120

సీ. ఏఘనుజయభేరికాఘనధ్వని విన్నఁ బరరాజహంసలు పఱుపురెత్తు
 నేనరేంద్రునిధాటి నీక్షించినంతనె భోగికులంబులు పుట్టరెక్కు
 నేరాజాతేజంబు నినుమంత విన్నంత శత్రుచక్రంబులు సంచరించు
 నేనృపకేసరిపాచ్చుధాకను విన్న వైరికుంజరపాళి పూరిగఱచు
 తే. నట్టియానందరంగధరాధినాథు, బలపరాక్రమవైఖరిఁ బ్రస్తుతింప
 వశమె మహిలోన మనవంటివారి కనుచు, బొగడుచును దమతమదేశములకుఁజనిరి.

ప. ఇవిధంబున నబాబులు మొదలగునఖండమండలాధీశ్వరులచే బొగడికలు గాంచి
 యసమానవైభవంబు, ననుపమానకీర్తి, ననూనప్రభావంబు, నహీనదౌత్యత్వంబు,
 నఖండసామ్రాజ్యంబు, నపారతరైశ్వర్యంబు, నమితోత్సాహంబు, ననవరతలక్ష్మీక
 టాక్షంబు గలిగి చెలంగుచు నొక్కనాఁడు నిజపుత్రికాపుత్రికలకు వివాహ
 మహోత్సవంబులు గావింప నిశ్చయించి చతుస్సమాద్రముద్రితం బైనభూమండ
 లంబునం గలుగుప్రముఖులకు నాకల్యాణమహోత్సవంబు గనుంగొన వచ్చుటకై
 శుభపత్రికలును వస్త్రతాంబూలంబులుం దగువారిచే బనిచి సకలలక్షణవతి య
 గుజానకీదేవిని నక్షీణలక్ష్మీకటాక్షవీక్షబాలంకృతుం డైనస్కందవృషాలపురం
 దరునకు నిత్యకళ్యాణసాభాగ్యవతి యైన త్రిపురసుందరీదేవిని, నహార్యవర్యధైర్య
 సైర్య శౌర్యగాంధీర్యదార్యచాతుర్యైశ్వర్యధుర్యం డగుచిదంబరనాథసరనా
 థునకు నగణ్యతారణ్యలావణ్యసాద్గణ్యనైపుణ్యమహాపుణ్యవతి యగురాజరాజేశ్వ
 రినినకేషభాషామహిమవిశేషకేషీకృతకేషహిభాషాయోషాస్వామి యగునారా
 యణభూపాలునకుం గన్యకాత్రదానంబులుసేయసమకట్టి యసమానసమానలసమా
 నరూపానునయ దాననిదానసుగుణనిదానసకలకలాచిరాజమాన యానారోహణస
 మాశ్రయుఁడునై సహజనందనుం డగుతిరువేంగడమహిపాలపుంగవునకు శ్రీతజన
 కల్పకవల్లియుం బల్లవాధరీమతల్లియు నైనకనకవల్లీదేవినిం బరిణయంబుగాఁ గైకొన
 నిర్ణయించి కుచేరునిపుష్పకంబును గేరి యింద్రుని యాస్థానమండపంబును మీఠి,
 మయానిసభతోడఁ సరిపోరి, లక్ష్మీరంగస్థలంబుదారి విలసిల్లు పెండ్లిచవిక లాన
 రవేయించి రెండులక్షలు నిష్కంబులుం బెండ్లిసెలవులు నేమకంబులుం తేనీకొని
 దొడ్డకొంచెంబుల నెంచక నలువదిదినంబులు నొకనాఁటిచందంబునం బెండ్లివేడు
 కల నొనరింప నిశ్చయించి భూదాన కన్యాదానోపనయనదానాన్నదాన భూరి
 దానంబులును బదియాణువిధంబుల మహాదానంబు లొనరించి యథాకాస్త్రప్రకా
 రంబున వివాహమహోత్సవం బొనరించువనసరంబున.

122

శ. శంబరవైరినిం గెలుచుచక్కఁదనంబును వారివంటిభో
 గంబును గల్గకందవిభుకందవృపుం గబరీనరస్తరో

లంబకదంబ మంజులకలానికురుంబ గుణావలంబ నె

య్యంబున జానకమ్మ వరియించె హరిక్ వరియించు శ్రీ వరెన్.

123

సీ. కలితాల్లికన్యకాకలితశుభాగారు నభినవమదనమోహనశరీరు
నిఖలలోకైకపరితక్తి రివిస్తారు భానునూనుసమానదానకూరు
విశ్వనిశ్చలసర్వవిద్యజ్ఞనాధారు జాంబూనదాచలసదృశధీరు
ఘనసదాశివమహీకాంతప్రియగుమారు శ్రీచిదంబరనాగనృపవజీరు

తే. నూనవిభవసమానశుశ్రీనిధాన, యైనత్రిపురసుందరి పెండ్లియాడె గోరి
జనకస్మకుమారి శ్రీరామచంద్రుడే జేరి, పెండ్లియాడిన దారిని ప్రేమ మీటి. 124

మ. రవిలేఖా ఘనపుణ్యమూర్తిని యశోలంకారనిక పీరరా
ఘృతనారాయణభూమిపాలకమణిం గారుణ్యసంశీలన
ర్షవనోచాలగుణాలవాల యగు శ్రీమద్రాజరాజేశ్వరీ
యువతీముఖ్య వరించె గోరి వృషవాచుం బెండ్లి యొనట్టులన్.

125

సీ. సంతతసత్యభాషాహరిశ్చంద్రుని వరనందగోపాలవంశచంద్రుడే
డనఘుఁ దాతిరువేంగ డాధీశుపాత్రుఁడు తిరువేంగడక్షమాధిపతిపుత్తుఁ
డానందరంగభూజానిప్రియమమారుఁ డలపెరంబూరిసత్కులవిహారుఁ
డలమేలుమంగాంబ యరిమె పెంచినబాలుఁ డలకుమారతిరువేంగళన్యపాలుఁ

తే. డతులలక్షణవతి రూపవతి శుభవతి, పుణ్యవతిని యరుంధరిఁ బోలుకనక
వల్లిసతి నుల్లమలర వివాహమయ్యె, గృష్ణమూర్తి రుక్మిణిని వరించినటులు. 126

క. ఈశీతి వేడ్క మీఱఁ గు, హారీమణులకును సత్కుమారునకు మహో
దారతఁ గల్యాణముల, శ్రీ రంజిలఁ జేసి ముదము చేకొని వెలయన్.

127

సీ. రాజాధిరాజులు రాయమన్నులు సుబాదారులు వజీరు పౌఞాదారు
సంస్థానపతులు నిజాముల్ నవాబులు వర్తకు ల్పాశయప్పట్లదొరలు
మొదలైనవారు సాంపుగఁ బెండ్లివేడుక గనుఁగొని యాశ్చర్యకలికు లగుచు
నవరత్నభూషణాంబరగజాశ్వంబులు నడరులు ఘటియించి బడులుగాంచి

తే. వీడ్కొనిన యంతసత్యంతవిభవ మొదవ, నల్లరకు మువ్వరకుఁజాతి నరణమిచ్చి
కూతురులు మదిఁ గోరినకోర్కె లొసఁగి, యెసఁగి సౌభరిసంతతి పొసఁగివెలయు.

సీ. ఇటులు సమస్తధాత్రీంద్రులు వజీరు బలురాయమన్నురు పౌఞాదారు
మొదలైనదొరలచే బొగడికల్ గైకొని పుత్రులు పుత్రికా పౌత్రు లాప్త
భృత్యులు మంత్రులు హితులు బంధువులతోఁ దామరతంపరదారి నలరి
యాసేతుకీతాచలాంతరావనియందు నాచంద్రతారార్కయశము నింది

తే. మొయుదాతలదాతయై మేటి యగును, శ్రీ పెరంబూరివంశకిరీటి యగును
రాజసమున వజారతరాయవిజయ, విక్రమానందరంగభూవిభుడు వెలయు. 129

వ్యవృత్తములు.

క. ఇత్యాదీనకలగుణసాం, గత్యునకు నసాధ్యకార్యఘటనాధ్యునకుక్ష
నిత్యమహాసత్యమహా, కృత్యమహారాజమణికిఁ గృతధోరణికిన్. 130

క. కలహాశనబలకాసన, జలజాసనభక్తివిభవచాతుర్యునకుక్ష
ఖలభీషణబలశోషణ, బలధూషణునకు నసారపటుధిషణునకున్. 131

క. భటనాయకనటనాయక, విటగేయకసద్విశేషవితరణగుణికిన్
గుటిలాహితపటచాతత, చటులోద్ధతకౌర్యనికరసజలాబ్దునకున్. 132

క. కమలాహితకమలాహిత, కమలాహితసదృశకౌర్యకరుణాకృతికిన్
సుమనోగమసుమనోవిమ, లమనోజ్ఞమణిసముజ్జ్వలవిభూషునకున్. 133

క. నందకులామందకలా, నందవిలాసప్రభావునకు సారసభూ
నందనహరిచందనహరి, చందనహరినిభయశోభికామద్యుతికిన్. 134

క. యావనజనపావనఘన, పావనగుణకాలికి సముపార్జితభాస్వ
ద్యావిజయశ్రీవిజయ, శ్రీవిజయానందరంగవృషచంద్రునకున్. 135

ప. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయునర్పంబూనిన అక్షణచూడామణి యైన
యానందరంగచ్ఛందం బనుపేరం జెలువొందుఅక్షణగ్రంథంబునకుం గవితాఅక్షణ
ప్రకరణంబునకుం గలిగినమార్గంబు అన్నియు విశదంబుగా వివరించెద. 136

ప్రథమాశ్వాసము.

గ్రంథప్రారంభము.

రామారమణపదాం
భోరుహపూజావిశేష బుధసర్వవిమం
దారా! విపక్షైశ్చ
తారా! యానందరంగధరణీశమణీ !

1

- గీ. అవధరింపుము నీపేర నంతిరముగ, సకలలక్షణగ్రంథవిస్తారసార
పటిమ లన్నియు నొకటిగా ఘటనపఱిచి, లక్షణగ్రంథ మొనరింతు రంగవృపతి!
- క. కుకపింద్రులు తల లూచుచు, గుకపు లూగిఁ దలలు వంచుకొనఁ జేసెద నే
నొకలక్షణకౌవ్యంబును, రకముగ నానందరంగరాట్నంద మనఁ.
- గీ. లక్షణమెకాని యెఱుంగరు లక్ష్యపటిమ, లక్ష్యమే కాక యెఱుంగరు లక్షణంబు
కొంద టేనంద జానంద మొంద లక్ష్య, లక్షణము లేర్పరించెద రంగవృపతి!
- వ. తద్విధం బెట్టిదనిన.
- క. చను ను త్రమగండాధ, ర్వణహనుమదనంతకు(న)కవి రాక్షసజయదే
వనుత శ్రీధరగోక, ర్లసలకంతాదిభీమనచ్చందంబుల్.
- వ. ఉత్తమగండచ్చందము, హనుమచ్చందము, అధర్వణచ్చందము, అనంతచ్చం
దము, కవిరాక్షసచ్చందము, జయదేవచ్చందము, శ్రీధరచ్చందము, గోకర్ణ
చ్చందము, నీలకంఠచ్చందము, అదిమకవిభీమనచ్చందము యీదశవిధచ్చందంబులు
గాక లక్షణగ్రంథములగు ¹నన్నయభట్టలక్షణసారంబును, విన్నకోటపెద్దిరాజు
సలంకారకావ్యంబును, రఘునాథీయలక్షణదీపికయును, భైరవునికవిగజాంకుశ
మును, నప్పనయాంధ్రప్రయోగరత్నాకరంబును, నెఱ్ఱాపైగడ కవిసర్పగారుడము
ను, చాతంభట్టాకృష్ణచింతామణియును, మల్లన²పాదాంగచూడామణియు నను
నీమొదలగు లక్షణకౌవ్యంబులందుఁ గలుగు కవితాలక్షణప్రకరణంబు లన్నియుఁ

6

గ్రోడికరించి సారవంతంబుగా సకలకవిజనసమృతంబుగా లక్షణలక్ష్యంబు లేర్పఱచి భవదీయ విపులకృపావిభవసంపాదిత ముఖచాతుర్యంబున వివరించెద నాకర్ణింపుము. 7

గణావృక సంభవనిర్ణయము.

- క. హరుని త్రినేత్రములం దిగ, గురువు లాదవి మగణ మయ్యె గురుతుగ వరుసకొ యరసతజభనగణంబులు, స్థిరముగ దానికి జనించె శ్రీరంగవృషా ! 8
- గీ. అదు లచ్చులు కాదులు వ్యంజనములు, హల్లు లనఁ జెల్లు నందులొ యరలనశయ సహతి నంతస్థ లూన్య లక్ష్మసంజ్ఞఁ దనరు, సుందరీమోహనాంగ యానందరంగ!

స్త్రీపున్నపుంసకాక్షగనిర్ణయము.

- గీ. సత్తులును రెండు నొత్తనియత్తరములు, బదియు మగలచ్చులు నొత్తఁబడినపదియు రమణు లొ జ్ఞానమయరవిహలశలు, రహిని బేడులొ నానందరంగకారి. 10
- ప. సకారక్షకారములు రెండు నొత్తనియత్తరము లగుకగచజటడతదపబయనుసపది యును గూడఁ బండ్రెండత్తరములు పురుషజాతివి. ఆకారాదిస్వరములు పన్నెను, నొత్తుగలయత్తరములు పదియును, శవలు రెండును మొత్త మిరువదేడత్తరములు స్త్రీజాతివి. జ్ఞానమయరవిహలశయను సపదునొకండత్తరములు నపుంసకజాతివి అని తెలియనది. మఱియు నిశ్వరునిమాఁడుకన్నులనుండి మాఁడుగురువులు పుట్టి మగణ మాయెను. దానివలన వరుసగా యగణరగణసగణతగణజగణభగణనగణంబులు పుట్టెను. 11

గణంబు లుద్భవించిన యామములు.

- గీ. సరవిని జయవిజయశంఖమహాశంఖము లను జాల మయరసలు జనించె రాత్రిజాము లైనరామవిరాఘును, పృథ్వీ పృథ్వీ దజభనలు పుట్టె. 12
- క. ఏజామునఁ గృతీఁ బూన్పిన, నాజాముగణంబై మొదట నమరింపక వే టేజెప్పఁదగదు సద్గుణ,రాజిత యానందరంగ! రమణీయాంగా! 13
- ప. ఆయొనిమిదిగణములు నెనిమిదిజాములయందుఁ బుట్టినవి గనుక నందుఁ బగటిజాము లయిన జయవిజయశంఖమహాశంఖముల మగణయగణరగణసగణంబు లుద్భవించె. రాత్రిజాము లయినరామవిరాఘును పృథ్వీ పృథ్వీ దజభనందుఁ దగణజగణభగణనగణంబులు జనియించినవి. కాన సుకవీంద్రుఁ డేవేళఁ గృతీసీయ నుపక్రమించె నా వేళఁ బుట్టినగణమును పద్యాదిని బ్రయోగించినఁ గృతీశ్వరునకుఁ దనకు మేలుగలుగును. భేదముగాఁ జెప్పినఁ గీడొదవును. 14

ఇందుకు లక్ష్యము, కవివర్ణగాడుడమునః—

- సీ. జయవిజయంబులు శంఖమహాశంఖము అనంగఁ బగటిజాములు చెలంగు
రాత్రిజాలో రామవిరామసుప్తప్రసూ, ప్తలు నవఁగా భువిఁ బరగుచుండు
సియ్యెనిమిదిజాలఁ బాయక మగజాది, గా జనించె గజాప్తకంబు వరుస
నేజామునను గావ్యుఁ డెలమిఁ గబ్బంబును, విరచింపఁ బూనె నవ్వేళయందు
తే. నుద్భవం బైనగణముఁ బ్రయోగమునకు, శుద్ధి గాఁ గూర్చలేక విజ్ఞోడుపడఁగ
గణము లూహించి మాన్యుచికొరికుకవి, పద్య మొల్లఁడు బ్రదుకొనపడెడువాఁడు.

వీజాక్షరనిర్ణయము - వానిశుభాశుభఫలములు.

- క. అదిత్తంతాక్షరముల, నైదువరుస లునుప వరుస కవి పది యగుచుకొ
బ్రోదిఁ బననాగ్నిభూజల, భోదితవీజాక్షరమ్ము లొగి రంగవృషా! 16
- గీ. అనిలవీజాళి శోకదం బగ్నివీజ, సమితి మడియిందు భూమివీజములు శ్రీద
మంబువీజము ల్పదమిచ్చు నశ్రువీజ, రాజి లేము లొసంగు శ్రీరంగభూప! 17

అ	ఉ	ఏ	క	చ	ట	త	ప	య	ష	ం
ల	ఋ	వి	ఖ	ఛ	ఠ	ధ	ఫ	ర	స	ం
ఇ	ఋ	ఓ	గ	జ	ఙ	ద	బ	ల	న	ం
ఈ	ృ	ఔ	ఘ	ఝ	ణ	ధ	భ	వ	శ	ం
ఊ	ౄ	అం	బ	భ	ణ	న	మ	శ	క్ష	ం

వ. అకారము మొదలు క్షకారమువఱకుఁ గలయేఁబదియక్షరముల నైదువరుసలుగ వ్రా
సిన నవి వరుసకుఁ బదియక్షరము లగును. అందు మొదటివరుసయందలి “అ ఉ
ఏ క చటతపయ” అనునీపదియు వాయువీజాక్షరములు. వీనిఁ బద్యాదినుంచిన నశు
భము. రెండవవరుసయందలి “ల ఋ వి ఖ ఛ ఠ ధ ఫ ర స” అను నీపదియు నగ్ని
వీజాక్షరములు. వీనిఁ బద్యాదినుంచిన నశుభము. మూడవవరుసయందలి “ఇ
ఋ ఓ గ జ ఙ ద బ ల న” అనునీపదియు భూవీజాక్షరములు. వీనిఁబద్యాది నునుప
శుభము. నాలుగవరుసయందలి “ఈ ృ ఔ ఘ ఝ ణ ధ భ వ శ” అను పదియ
క్షరములు జలవీజాక్షరములు. వీనిఁ బద్యాదినుంచిన శుభము. పదవ వరుసయందలి

“ఉ గ్రా అం బ ఇ ణ న మ శ త్” అను నీపదియు నాకాశబీజములు. వీని బద్ధ్యాది సునుప సశుభము. కాన సుకపీశ్వరు లగువారిది విచారించి పద్యముల రచియించునది. 18

ఇందుకు లక్ష్యము, కవిసర్పగాదుడమునః—

౧. అఇణ్ణులు మఱి యాదీర్ఘవర్ణంబు, లైదు నెకారాదు లైదు నవని వరుసఁ గవర్గాదివర్ణపంచకమును, యాదు లైదును షాదు లైదుఁ గూడ నొండొంటితోఁ గూర్చి యొనరదొంతిగఁ జేర్చి, మానుగాఁ జూచిన వానిలోఁగఁ బ్రథమాక్షరంబులు పవనబీజంబులు, నవలివి దహనబీజాక్షరములు లే, నవనిబీజంబు లాత్మతీయాక్షరములు, వారిబీజంబు లాతలునాతి లిప్తులు గగనబీజంబు లేనవకడలవెల్ల, వానికీడును మేలును నిలయుఁ నెలియ. 19

౨. క్షీతిబీజంబులు సంపద ల్పదలఁ జోషించుకొ బయోబీజముల్ సతతంబుకొ బ్రమదం బొనర్చు శిఖిబీజంబు ల్పృథిం జేయు మా దుతబీజంబులు శోకవారిధిఁ బడంద్రోయుకొ నభోబీజముల్ పతి నత్యంతదరిద్రుఁ జేయుఁ గృతులకొ బద్ధ్యాది నొందించినకొ. 20

అసంతప్తందము:—

గీ. పరగుఁ గవితగద్యపద్యంబులన పాద,కల్పనంబు వలచు గద్యమునకుఁ బాదనియతి నొప్పొఁ బద్యంబు లవియు వృ, త్రములు జాతులనఁగఁ దనరుఁగృద్ధ. (1. 6.)

యతిప్రాసంబు లుంచు తెఱఁగు.

క. ఎన్నిట యతి రాదగునని, రన్నిట సంస్కృతమునందు నగు విచ్ఛేదం బెన్నిట యతి రాదగు నని, రన్నిటఁ బెనుచునను మొదటియక్షర మమరుకొ. 22

సాహిత్యరత్నాకరమునః—

“ఛందోజ్ఞాన మిదం పురా త్రిణయనా లేఖే శుభం నందిరాట్ తస్మా త్ప్రాప సనత్కుమారక తతోఽగస్త్య స్తతోవాక్పతిః, తస్మా ద్వేవతి స్తతః ఫణిఫతి స్తస్యానాజః పింగళ స్తద్భిష్ట్య ర్దునిభి ర్నహత్తేభి రిదం భూమా ప్రతిష్ఠాపితమ్.”

ఈరెండుపద్యములు కవిసర్పగాదుడములోనివనిఇక్కడ స్పష్టముగా ఉన్నది; గాని, వీటినే (కొద్దిగా పాఠభేదములతో) కవిజనాశ్రయములోనితము చూచినాము (చూ. సంజ్ఞ. 58, 59) నిజముగా ఇవి ఎవరిపద్యములో తెలియదు.

అధర్వణచ్చందమున:—

గీ. ఇందుమాళిపలన నందిగాంచినఘండ, మెలమిఁ జదివి రొకరివలన జొకరు
లలి సనత్కుమార కలశజ జీవ పృత్రాఠి కేష పింగళాఖ్యు లాలి. 23

గురులఘుసంజ్ఞలు.

క. సున్నలు గలవర్ణములు సుమున్నతదీర్ఘాక్షరములు నూడినలిపులుకా
జెన్నుగ గురువులు దక్కినవన్నియుఁ బరికింప లఘువు లగు రంగవృషా ! 24

ప. సున్నలు గలయక్షరములు, దీర్ఘ ములగునక్షరములు, సంయుక్తాక్షరములకు ముం
దున్నయక్షరములు ఇవియన్నియు గురువులు. తక్కినవి లఘువులు. 25

గీ. చంద్రవంకవిధము వ్రాయుసంజ్ఞ గురువు, మరునిబాణమువలె వ్రాయుగురుతు లఘువు
నట్టిగురులఘుత్వయముచే నగుగణములు, రసికమందార యానందరంగధీర ! 26

ప. గురువు U, లఘువు I, ఇట్లు తెలియునది. 27

క. మొదలక్షరంబు పడి యగుఁ, బదపడి రెండవది వెలయుఁ బ్రాసం బగుముకా
బదపద్యవృత్తజాతుల, నిదియే యానందరంగ ! నృపసారంగా ! 28

క. చరణాదిని లఘువుండిన, గురువుండిన నట్టి నాలుగుచరణములకుకా
సరిపడ రదియింపవలెకా, పరవిజయానందరంగ వసుధాధిపతి ! 29

గణములు.

వృత్తరత్నాకరమున:—

“అదిమధ్యావసానేషు యరతా యాంతి లాఘవమ్,
భజసా గౌరవం యాంతి మనాతు గురులాఘవే.”

గీ. మొదల నడుమను దుద గురు లాదవేనేని
భజస లగు నట్ల లఘువులు పరగనేని
యరత లగు నాది మూడెసిగురువు లున్నఁ
దగ లఘువు లున్న మగణంబు నగణ మగును. 30

క. రంగేంద్రా యన మగణము, రంగన యన భగణమయ్యె రంగేంద్ర యనకా
సంగతిగఁ దగణ మయ్యె సిరంగా యన యగణమయ్యె రంగవృషాలా ! 31

క. సరస యనగ నగణం బగు, సరసాయన సగణ మంశబాయన రగణం
వీరవొంద జిత్తారి యనకా, మరి జగణం బయ్యె రంగమహిపతిచంద్రా ! 32

క. సగణంబు లఘువు సలమగు, నగణంబును లఘువు నలము నగణము గురువుకా
నగణము గురుయగుతు గగిషగు, హగణము గురులఘువు వగణ మగులఘుగురువుకా.

వ. నగణమతో లఘువుకూడిన గలము. నగణమతో లఘువు కూడిన నలము. నగణమతో గురువుకూడిన నగము. రెండుగురువులుండిన గగము. ఒకగురువు నొకలఘువు కూడిన హగణము. ఒకలఘువు నొకగురువు కూడిన వగణ మని తెలియునది. 34

క. భగణము రగణము తగణము, నగము నలము సలము దేవనాయకగణముల తగు నహము లివగణంబులు, మిగిలిన విందగణములు సుమీ రంగనృపా ! 35

వ. భగణము, రగణము, తగణము, నగము, నలము, సలము ఇవి యాఱు నిండ్రగణములు. నగణము హగణము ఈరెండును మూర్త్యగణములు. తక్కినవి చంద్రగణములు. 36

కందపద్యలక్షణము.

క. గగనలభజసలలోఁ ద్రిశ, రగణంబులు గూర్చి మనివిరతి తుదగురువుకొ జగణము సరింట నలజలు, మొగినాటిట నిలుపఁ గంద మొగి రంగనృపా ! 37

వ. గగము, నలము, భగణము, జగణము, నగణము యీయైదిగణములలోనే మొదటి చరణమునకు మూడుగణములు రెండవచరణమున కైదగణములు నుండఁజెప్పిన సగముపద్య మగును. తక్కినసగము నిట్లే యెఱుంగునది. దీనికి యీట మొదటిచరణము మూడుగణములు, రెండవచరణమున మొదటిమూడుగణములు మొత్త మూగుణములు పోగా నెడవగణముయొక్క మొదటియక్షరమునకుఁ దగలవలెను. పద్యమంతయు నలములుగాఁ జెప్పినను రెండవచరణముకిదివటను నాలవ చరణముకిదివటను గురువులుండవలెను. జగణము జగణముగా నుండరాదు. అజవ గణము జగణముగ నైనను, సలముగ నైన నుండీతిరవలెను. ఇన్నిరీతుల నమర నాల్గప్రాసములతోఁ గూడినది కందపద్యము. 38

సీసపద్యలక్షణము.

క. మరరాజు లాటుగురు భాస్కరుఁ డేద్రఱుఁ గూడ నొక్కచరణ మటువలెకొ చరణములు నాల్గు గీతియ, హరువొందిన సీసపద్య మగు రంగనృపా ! 39

వ. ఆ తీంద్రగణములు నావెనుక రెండుమూర్త్యగణములు గూడిన నొకచరణము. అట్టి చరణములు నాల్గను, నొకగీతియఁ గూడిన నది సీసపద్యము. 40

గీతపద్యలక్షణము.

గీ. అబ్జహితులు మువ్వ రమరేంద్రు లిద్దఱు, నైదగురుదినేను లాటవెలది ఇనుఁ డొకండు నింద్రు లిద్దఱు సద్దఱు, రవులు లేటగీతి రవిగనృపతి ! 41

వ. అటవెలది యనకద్యమునకు మొదటిచరణమున గ్రమముగ మూర్త్యగణములు మూడు, నింద్రగణములు రెడన, రెండవచరణమున నైదమూర్త్యగణములును

నుండఁజెప్పిన నిది సగముపద్యమగును. తక్కినసగము నిశ్లేయని యెఱుంగునది. లేటగీతియనుపద్యమునకు మొదటిచరణమున మూర్యగణమొకటియం నింద్రగణములు రెండును మరల మూర్యగణములు రెండును ఓయైదుగణము లుండవలెను. తక్కిన మూడుచరణములు విశ్లేయని యెఱుంగునది. ఈ రెండుజాతులగీతములకుఁ జరణ చరణమున మూడవగణమువెనుక యతియైనను బ్రాసయతియైన నుండవలెను. 42

— వృత్తలక్షణము. —

ఉత్పలమాలికాలక్షణము.

ఉ. పన్ని పదైయతిక్ భరనభారవసంజ్ఞగణాలిఁ గూడి యు
త్యన్నతవృత్తితోఁ దనరు నుత్పలమాలిక రంగభూషణీ ! 43

ప. భిగణరగణనగణభిగణభిగణరగణనగణములును, పదియవయత్నరము యతియుఁ గలదొకచరణము. ఇట్లే నాల్గుచరణములు చెప్పిన నుత్పలమాలిక యగును. 44

చంపకమాలికాలక్షణము.

చ. సలలితరీతితో నజభిజాజరసంజ్ఞగణాలిఁ జంపకం
బలవదు రుద్రవిశ్రమసమంచితమై తగి రంగభూపతీ ! 45

ప. నగణము, జగణము, భిగణము, మూడుజగణములు, రగణములును, యతి పదు నొకండువ యత్నరముగను జెప్పిన నొకచరణము. అట్టిచరణములు నాలు గొకచంపక మాలావృత్త మగును. 46

శార్దూలవిక్రీడితలక్షణము.

కా. సారంబా మసజల్ సతగురువులంక శార్దూలవిక్రీడితం
బారూఢిం బదుమూటఁ గల్గయతిచే నానందరంగాధిపా ! 47

ప. పదుమూడవయత్నరము యతియు, వరుసగా మగణము, సగణము, జగణము, సగణము, తగణము, తగణము యియ్యఱుగణములు, నొకగురువును గలయది యొక చరణము. ఇట్టివి నాల్గవ నొక శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము. 48

మత్తేభవిక్రీడితలక్షణము.

మ. నలువొందక సభరల్ సమల్ యవలతోనంగూడి మత్తేభమిం
పలరారుక బదునాలుగొవిరతిచే నానందరంగాధిపా ! 49

ప. పదునాల్గవయత్నరము యతియు, వరుసగా సగణము, భిగణము, రగణము, నగణము, మగణము, యగణము, సగణము ఓయైదుగణములగలిగిన నొకచరణము. ఇవి నాలు గైన మత్తేభవిక్రీడితం బగును. 50

ద్వీపదలక్షణము.

- క. సురపతిగణములు నాలుగు, తరణిగణద్వయముఁ గూర్చు దనరు ద్వీపద యీ
తేజఁగున నలుచరణములు, సరుసుకొనక జౌపద యనఁజను రంగనృపా . 51
- చ. నాలు గింద్రగణములు రెండు సూర్యగణములు నొకచరణమగును. ఇట్టిచరణములు
రెండు ద్వీపద యనఁబడును. ఇట్లే నాలుగైనఁ జౌపద యనఁబడును. వీనినే మహా
నవమిపద్య మందురు. 52

ప్రస్తారక్రమము.

- గీ. వరుస సర్వగురువు లుంచి గురువుక్రింద, లఘువు నవతలఁ బైబంటిలాగు వ్రాసి
దాపట గురువు లుంచఁ బ్రస్తారమయ్యె, ననఘ యానందరంగ రామా గ్రగణ్య
- వ. ఎన్నవఁబదము ప్రస్తరింపవలసిన వన్ని గురువులు వ్రాసి తొలిగురువుక్రింద లఘువు
వ్రాసి యావలఁ బైబంటిలాగుననే వ్రాసి దాపట నంతట గురువులే యుంచవలెను. ఇ
ట్లన్నియు లఘువు లగుదనుకఁ బ్రస్తరించవలెను. ఇదియే ప్రస్తారక్రమము. 53
- సులక్షణసారమునః—

- క. చాలుగను సర్వగురులిడి, లాలితిముగ గురువుక్రింద లఘువు వెలుపలక
ఓలినమంబును దాఁపలి, వ్రాలునవక గురువులిడినఁ బ్రస్తార మజా ! 54

ఇనేంద్రచంద్రగణప్రస్తారము.

- గీ. గురువు లొగి రెండు మాఁడు నా ల్గంచి ప్రస్త
రింపఁ బ్రభవించు గణముల రెండు త్రోసి
లఘుగణాదుల నొక్కొక్కలఘువుఁ బెట్టు
రవిబలారీందుగణము లౌ రంగధీర ! 55
- వ. రెండుగురువు లుంచి ప్రస్తరించిన నాలుగణములు పుట్టును. అందు రెండుగణములు
మొదటఁ ద్రోసి తక్కినరెంటలో లఘువు మొదలనుండంగణము మొదల మఱియొక
లఘువుఁ గూర్చుకొనినచో హగణనగణము లగును. ఇవి సూర్యగణములు. ఎఱుఁడు
గురువు లుంచి ప్రస్తరించిన నెనిమిదిగణములు పుట్టును. అందు మొదలిరెండుగణ
ములు గాక తక్కినయాఱుగణములలో మొదట లఘువుగలగణమునకు మఱియొక
లఘువుఁ జేర్చినయెడ నవి రగణము, నగణము, తగణము, సలము, ఓగణము, సలము
అగును. ఈయాఱుగణములు నింద్రగణములు. నాలుగుగురువులుంచి ప్రస్తరింపఁ
బదునాలుగణములు పుట్టును. అందు మొదట రెండుగణములు గాక తక్కినపదు
నాలుగణములలో మొదట లఘువుగలగణము మొదల నొకలఘువుఁ జేర్చిన రిగురువు,
నగణము, తగురువు, సలము, భగురువు, నవము, మలఘువు, సహము, రలము,

నహము, తలము, సలలము, భలము, నలలము నను సిగణములు అగును. ఇవియే చంద్రగణములు.

57

అనంతచంద్రము:—

క. ద్విత్రిచతుర్గుభవములు, ధాత్రిధవ రెండు మడఁపఁ దక్కినగణముల్

మిత్రేంద్రచంద్రు లనఁదగు, మాత్రాదిగణంబుమొదల మాత్రలు నిబంధన. 58

(1. 18.)

మతియు: బదుగాలుగుచంద్రగణములకు నుదాహరణములు:—

సీ. కదనశూరా నగగంబు కమలనేత్ర సహ మరిమర్దన నాఁగ సలల

మిందురుచి భలంబు నందకులా యన్న భగురు రంగాధీశ మగణఘువు

సువహరతా యన్న సప మనసుస్వాంత సహము రంగాధిపసంజ్ఞ తలము

రంగశౌరి రలంబు రసికమణి యన్న సమ మనితగుణ నా నలల మయ్యె

తే. రగణగురువు రంగరాజా యనంగ విద్యన్నుతా యనంగఁ దగణగురువు

విజయుఁడా యనంగ విజ యుఁడ విజయూంక, నాఁగ నొప్పు నగమ నలము సలము

వ. ఇవిధంబున గణాష్టకసంభవనిర్ణయంబును, త్రీపున్న పుంసకాక్షరనిర్ణయంబును,

గణంబు లుద్భవించినయామంబులును, బీజాక్షరనిర్ణయంబును, వానిశుభాశుభఫలం

బులును, ముత్రిప్రాసంబు లుంచు తెఱంగును, గురులఘుసంజ్ఞ లును, గందసీసగీతవృత్త

ద్విపదలక్షణంబులును, నితేంద్రచంద్రగణప్రస్తారంబును వివరించినాఁడ. నింక

మగణాద్యష్టగణంబులకు నధిదేవతా గ్రహాదినిర్ధారణంబును, నవోన్యస్యగణ సాంగ

త్యంబును, వానిశుభాశుభ ఫలంబులును, బంచాశద్వర్ణ సముద్భవనిర్ణయంబును, దక్షాతి

గ్రహాధిదేవతాఫలబీజనాయకనిర్ణయంబును, దదుపహరవస్త్రభూషణవర్ణవిమర్శనం

బును, దదూర్ధ్వముఖాఘోముఖపార్శ్వముఖసమముఖవివేచనంబును, నమృతాక్షరవి

షాక్షరప్రకటనంబును, సంయుక్తనర్మల ఫలంబులును, సురనరతిర్మగ్రారవాక్షర

భేదంబులును, నల్ప ప్రాణమహా ప్రాణాక్షరసూచనంబును, జీవపక్షమృతపక్ష సంగతు

లును, దగ్ధజ్వలితధూమితనక్షత్ర విమర్శనంబును, రాశివిరోధంబులును, సత్త్వరజస్త

మోవేళాపరిశీలనంబును, రాశ్యధిపతి ప్రకారంబును, నుచ్చీచస్థానవిధంబును, గ్రహ

మిత్రామిత్ర సమత్వభావంబులును, గ్రహవర్నిష్పత్తియు, భూసురాదివర్ణంబులకు గ్ర

హమైత్రి ముఖ్యపాఠేనములు పరికించు తెఱంగును, సోడశచక్రక్రమంబును, మాతృ

కౌఢ్యానవృజావిధానంబును నివి మొదలు గాఁ గలకవితాలక్షణప్రపంచంబు వివ

రించెద నవధరింపుము.

60

మ. పరరాజన్యచమూభిదుగ్రబలదీప్రస్థాన ప్రస్థాన¹భా

గురుభేరిరవసంచలీకృతదిశాకుంభీన కుంభీనసే

శ్వరసికాశవచః ప్ర మోదితసుధీసంతాన సంతానభే
చరకాసినసమానదానకలనాసన్నాన సన్నానదా !

61

పంచచామరము:—

దరాతికంపితాజిభూసదాపరాజయంతభా
గరాతిరాజసుందరీకరాజ్జఘాయమానచా
మరప్రకౌండసంభవోగ్రమాయతప్రవృద్ధమా
నరౌద్రదుస్సహప్రతాపనవ్యహవ్యవాహనా !

62

క. సితధారావిస్ఫురదసి, లతీకౌసంచలితముష్కరవిపక్షధరా
పతిజీవమాయత వజ్రారతవిజయానందరంగరాయ శుభాంగా !

63

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరకరుణాకటాక్ష లబ్ధసాహితీవిభవధర్మవెచ్చకుల
జలధిసుమదమిత్ర శ్రీవత్సగోత్రపవిత్ర వేంకటకృష్ణార్యపుత్ర విద్యజ్ఞనమిత్ర కుక
విజనతాలతాలవిక్ర యార్వేలకమ్మనియోగికులీన లక్షణకవికస్తూరిరంగయనామ
ధేయప్రణీతం బైనయానందరంగచ్ఛందం బనులక్షణచూడామణియంగుఁ బ్రథ
మాశ్వాసము.

ద్వి తీ యా శ్వా స ము.

వనితాతాండవలసి

తావాసవిలాస మందహాసదనరా

జీవ తిరువేంగళేం ద్రు ని

శ్రీవిజయానందరంగ! నృపసారంగా !

గీ. అనఘరింపుము నీపేర నంకితముగ, సకలలక్షణగ్రంథవిస్తారసార

పటిమ లన్నియు నొకటిగా ఘటనపఱచి, లక్షణగ్రంథ మొనరింతు రంగనృపతి. 2
వ. శీతద్విధం బెట్టిదనిన.

అష్టగణాధిదేవతాగ్రహాదినిర్ణయము.

క. మగజాద్యష్టగణములకు, దగ దేవత గ్రహము రాశి తార రసము యో
ని గణము జాతి ఫలితము, జగి రూప మెఱుంగవలయు శ్రీరంగనృపా! 4

న. మగణము మొదలయిన యష్టగణములకు నధిదేవతలు, గ్రహములు, రాసులు, నక్ష
త్రములు, రసములు, యోములు, గణములు, జాతులు, ఫలములు, కౌంతులు,
రూపములు, ఇవి పమనొకండువిధము లని తెలియునది. 5

మగణమునకు:—

క. ధర బేల్పు జ్యేష్ఠ తారక, పురుషాఁ డనురగణము కూడ్ర బుధుఁడుగ్రహము రా
ద్ర రసము పనురచి శుభఫల, మురువృత్తికరాశి హరిణయోనిఃమగణమా. 6

ప. మగణమున కధిదేవత భూమి, నక్షత్రము జ్యేష్ఠ, రూపము పురుషాఁడు, రాక్షస
గణము, కూడ్ర జాతి, గ్రహము బుధుఁడు, రాద్ర రసము, పచ్చనికొంతి, శుభ
ఫలము, వృత్తికరాశి, హరిణయోని యని తెలియనది. 7

ఇందుకు లక్షణముగా పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. పరగ ధరాధిదేవతము పచ్చనికొంతియు కూడ్ర జాతియో
నరయ బుధుండు తద్గ్రహము హటకవర్ణ మతండు తత్ఫలం

బురుశుభ మెన్నఁగా హరిణయోనియు వృశ్చికరాశి నిర్జరే
శ్వరవరతార చైత్యగణసంగతఁ(ముక్త)మా మగణంబు శంకరా'

8

కవిసర్పగారుడమున:—

మ. ధరదైవంబు గ్రహంబుసౌమ్యుఁడు హరిద్వర్గంబుదత్కాంతి యా
సురమాహింపగణంబు బాతి దలఁపించుకొన్ ద్రి(కూర్త)యామోనిదా
హరిణం బుజ్జ్వలతారజ్యేష్ఠ రసమూద్యదైత్ర మారాశిశే
బురుభద్రంబు ఫలంబు నా మగణ మింపొందుకొ బుధస్తుత్యమై.

9

చమత్కారచంద్రికయందు:—

“క్షేమం సర్వగురు ర్థతే మగణో భూమిదైవతః”

10

సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

“సామ్యైపి మగణః క్రూరః క్రూరం గణ ముపాశ్రితః,

క్రూరగ్రహసమాయుక్త శృతృదేశే బుధో యగ్ధా,
బుధః పాపయుతః పాపీ క్షీణచంద్రోఽన్యఃప్రమాదః.”

11

శ్రీధరచ్చందంబున:—

క. మగణం బెప్పుడు శుభకర, మగు నైనకొ గూరగణము నది డాసినచో,
దెగి చంపు బుధుఁడు క్రూరుండుగ్రహమును గదిసి క్రూరుడై చనుమాడ్కి.

అలంకారచూడామణియందు:—

“కర్తవ్యః కారయితు శ్చైవ మగణో బుధకర్తృకః,
సగణేన సమాయుక్త స్సర్వకామఫలప్రదః.”

12

కవిగజాంకుశమున:—

క. మగణంబు పద్యముఖమున, సగణముతోఁ గూర్చి చెప్పఁ జనుఁ గృతి యొందెగా
దగఁ బద్య మిడిన భర్తను, నగణితముగ నరనిన్ధు లగు సత్యముగన్.

14

మఱియును, గావ్యచింతామణియందు:—

క. జగతి గణంబుల కెల్లను, మగణము కారణముగాన మగణముఁ గదియకొ
నిగిడించు గణము లెల్లను, దగ శుభ మొనరించు గీడు తగులదు ధానన్.

15

ప. ఇట్లు మగణసగణముల కన్యోన్యమైతిగనుకఁ బద్యాదిని బ్రయోగార్హమని పూర్వ
కవులు నిశ్చయించుటచేతను మగణ మత్యుత్తమ మయ్యెను.

16

ఇందుకులక్ష్యము, రఘువంశముమొదటఁ గాలిదాను:—

“వాగ్ధావివసంపృక్తా” అనియెను.

17

ఆదిపర్వము మొదట శబ్దశాసనముడు:—

“శ్రీ వాణీగీరిజా” అనియెను.

18

వ. మఱియు నాంధ్రగీర్వాణములయం దనేకులు ప్రయోగించినారు.

19

యగణమునకు:—

గీ. జలము వేల్పు కాంతి తెలుపు పూర్వాషాఢమక్ష రసము కరుణ రొక్కమివి
నరగణము బ్రాహ్మణి రాశి విల్లు గ్రహము కవి కవీయోని యగణమునకు.

20

వ. అధిదేవతజలము, కాంతి తెలుపు, పూర్వాషాఢమక్షత్రము, కరుణరసము, ధనత్ర
దము, మనుష్యగణము, బ్రాహ్మణజాతి, అడుది, ధనురాశి, శుక్రతుండ గ్రహము,
వానరయోని.

21

ఇందుకు లక్ష్యములు, పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. జల మధిదైవముక రజితసన్నిభకాంతి కలంబు విప్రుడుక
ఫలము ధనంబు తద్గ్రహము భార్యవుఁ దాతనివర్ణ మెన్నఁగాఁ
దెలుపు జలంబు తారకము తెల్లమిగా ధనురాశి యోనియుక
బలిముఖ మాగణంబునృగణంబును నౌ యగణాన కీశ్వరా.

22

కవినర్పగారుడమున:—

మ. అలరక దైవము వారి బ్రాహ్మణులు కలం బావన్నె తెల్పర్థమా
ఫల మాయోని ప్లవంగ మాగణము చెప్పక మానవం బాగ్రహం
బలశుక్రతుండ రసంబు దాదరణ పూర్వాషాఢమక్షత్ర మి
మ్ములఁ గోదండము రాశి నా యగణ మొప్పుక గోవిదస్తుత్యమై.

23

చమత్కారచంద్రికయందు:—

“కరో త్యర్థా నాదితఃపు ర్యగణో వారిదైవతః”

24

సాహిత్యరత్నాకరమున:—

“ప్రకృత్యా యగణో నిత్యం శ్రీ కరః కృతేఃకుధైః,
సప్త వికృతిం యతి సగణోనుగతో యది.”

25

గోకర్ణచృందంబున:—

క. సయలం జెప్పిన శుభ మగు, జయలం జెప్పినను బలకె జయకీర్తు లగుకా
రయలం జెప్పిన నెంతయుఁ, బ్రియ మగు మఱి మయలఁ జెప్పఁ బెంపొనరించుకా.

1 తారయును జెల్లమిగా ధనురాశి రాశియొక, బలిముఖయోనియుక నరగ
ణం బగు నయ్యగణంబు శంకరా.

వ. అని యున్నదిగనుక యగణము శుభప్రదమేయైనను సద్గణసాంగత్యముచేత విశేషముగ శుభఫలము నిచ్చును. 27

రగణమునకు:—

గీ. గ్రహముభౌముఁ డగ్నికర్త శృంగారంబు, రస మసురగణంబు రాచవెలది
భయముఫలము కృత్తికయు తార కెంపుడాలి, రాశి యోని యజము రగణమునకు.

వ. గ్రహమంగారకుడు, అగ్ని దేవత, శృంగారరసము, అసురగణము, కృత్తికయజుతి, యాడుది, ఫలము భయము, నక్షత్రము కృత్తిక, కౌంతి యెఱుపు, రాశి యోని యు మేషము. 29

ఇందుకు లక్ష్యములు, పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. జ్వలనుఁ డధీశుఁడుక గులము కృత్తికయముక బడడంపుఁ గాంతి పెం
పలరుగ్రహంబు భూతనయుఁ డాతఁడు రక్తపువన్నె పాపకా
ఖ్య లలితతార దైత్యగణ మయ్యజయోనియు మేషరాశియుక
ఫలము భయప్రదంబు రగణంబునకుక ద్రిదశేంద్ర విందితా. 30

కవిసర్వగారుడమున:—

మ. అనలుం డీశుఁడు రాశిమేషము గ్రహంబాభౌముఁ డత్తార సం
ప్రణతిక గృత్తిక దైత్య మాగణము వైరాజ్యంబు వంశంబు మే
క నెఱియోని ఫలంబు భీ రసము శృంగారంబు సత్కౌంతి శో
కనదాచ్చచ్చని మించు నారగణ మేకాలంబు ధాత్రిస్థలికా. 31

చమత్కారచంద్రికయందు:—

“భీతిదాయీ మధ్యలఘూ రగణో విహ్ని దైవతః” 32

సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

“రగణ శ్రీకరః పుంసాం యగణానుగతో భివేత్.
గద్యపద్యప్ర బంధాదా త త్రో దాహరణం కృత్తిక.” 33

అధర్వణాచ్చందంబున:—

క. పొగడొందఁ బద్యముఖమున, రగణము యగణంబుఁ గూడి రాజ్యలీన నీ
జగమంతయు నేలెడి వాఁడగుఁ గృతిపతి విభవయుక్తుఁ డగుఁ గవివరుఁడుక. 34

వ. రగణము కౌనిదైనను సద్గణసాంగత్యముచేత శుభఫలము నిచ్చును. ఈరగణ మగ్ని గణముగనుక పాఠ్యుగణ మైననగణముతోఁ గూడినఁ జిచ్చు గాలికూడినట్టులు
కౌవున నటువలె నుంచరాదు. 35

సాహిత్యచంద్రోదయమునః—

“అనలానిలసంయోగం కరోతి విభుమందిరే,
మహానలభయం తత్ర భీమజ్వాలాసమాకులమ్.”

36

కవికంఠపాశమునః—

“మారుతపూర్వే వహన్నా వహ్నిభయం శుభయుతోఽన్యేషామ్.”

37

అధర్వణచ్చందంబునః—

క. అనలానిలసంయోగం, బసుపమకీలాకరాశ మగువహ్నిభయం

బాసరించు గర్భగృహమున, ననుమానము లేదు డీన నండు కిషీంద్రుల్.

వ. అనియన్నది గనుక రగణసగణములు కారావు.

38

సగణమునకుః—

గీ. అనిలుఁ డీశుఁడు శేడి గ్రహంబు మందఁ, డంత్యజాతి తులారాశి యనురగణము

స్వాతి తార మహిషయోని త్తయఫలదము, శ్యామరుచి యరసమున సగణముప్పు.

వ. వాయువుదేవత, నపుంసకుఁడు, శని గ్రహము, చండాలజాతి, తులారాశి, రాక్షస గణము, స్వాతీనక్షత్రము, మహిషయోని, త్తయఫలము నిచ్చునది, శబ్దపువన్నె, భయరసము.

41

ఇందుకు లత్యములు, పాదాంగచూడామణియందుః—

చ. అనిలుఁ డధీశుఁడు గువలయంబులకొంతి కులంబు హీనముగా

జనుగ్రహ మాశనైశ్చరుఁడు చాలఁగ నల్పగువన్నె తొలయాఁ

దనరఁగ రాశి స్వాతియగుఁ దార ఫలంబు త్తయంబు దానవ

బాసరగణంబు నా మహిషయోని యగుఁక సగణాన కీశ్వరా.

42

కవిసర్వగారుడమునః—

మ. అనిలుఁ డీశుఁడు స్వాతితార రుచిశ్వేతాభావ మెన్నఁ గ్రహం

బినజండో దుల రాశి హైన్యముకులం బేపార క్షీణంబుదా

మునులబ్ధంబు భయంబు తద్రసము కార్పొ తెప్పెయింక యోని యెం

దును దైత్యుండు గణంబు నాసగణ మొందఁ గీర్తివిన్నూర్తిగఁ.

43

సాహిత్యచంద్రోదయమునః—

“సగణ స్సర్వసౌభాగ్యదాయక స్సర్వదా భవేత్,

కర్త ర్మగణసాన్నిధ్యా ద్రగణో నపురో యది.”

44

అట్లే కవిరాక్షసమున:—

“ఆనంతపదవివ్యాస చాతుర్యసరసం కవే,
బుధో యది సమీపస్థో న దుర్జనపురో యది.”

45

కవిసర్పగారుడమున:—

గీ. సగణమగణములు పొంగిన విభింబు, రసగణంబు లేనయ్య బ్రబలు గీడు
రగణయగణయంతము రాజ్యప్రదం బగు, భయము లిరువురకును భయము లిడును.

సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

“సౌమ్యగ్రహాధిపతిత్వా త్సగణ శ్శుభదాయకః,
మిత్రమిత్రగణై స్సార్థం సౌరిశ్శుభఫలప్రదః,
శుభగ్రహానితేంద్రే శ్చౌ పాపామందారభాస్కరాః.”

47

న. సగణము కానిదైనకేమి గరుశుక్ర గ్రహాధిపతిగణము లగమి పమాననన్నను, వెనుక
శుభగ్రహాధిపతిగణము లేకున్నను మంచిది.

48

మఱియును, సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

“సగణ శ్శుభదో జ్ఞేయాః రగణస్య పురస్థితః.”

49

అధర్వణచ్చందంబున:—

క. మునుకొని పద్యముఖంబున, ననిలగణం బిడిన నాయురారోగ్యంబుల్
కొనసాగు దానిముందట, ననలగణం బిడిన బతికి నలజడి సేయున్.

50

ఇందుకుఁ జెల్లుబడి, శాలినీసహకారమున-సార్వభౌమకవి:—

“అవలంబస్య హేరంబం” అనియు.

51

వృత్తరత్నాకరమున-కేదారకవి:—

“సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థం” అనియు సగణరగణములు చేరియున్నవి.

52

తగణము.

క. దివి వేల్పు తార పుష్పమి, దివిజగణము కర్కి గ్రహము ధివణుడు నిల
చ్చవి విప్రుడు కాంతరసము, భువిశ్రీదము యోని మేషము తగణమునకున్.

53

న. ఆకాశము దేవత, నక్షత్రము పుష్పమి, దేవగణము, కటకరాశి, గ్రహము
బృహస్పతి, నల్లనికాంతి, బ్రాహ్మణజాతి, పురుషుడు, కాంతరసము, విశ్వరూప
ప్రదము, మేషయోని.

54

ఇందుకులక్ష్యము-పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. నెఱయ నభంబు దైవతము నీలపుఁగాంతియు విప్రజాతి గీ
ర్యరుఁడు గ్రహంబుఁ గాంచనపువర్ణ మతండు ఫలంబు చెప్ప నై
శ్వర్యము వార పుష్యమియు వాలినకర్మటరాశి మేషహా
నిరవగుయోని దేవగణ మితగణంబున కిందు శేఖరా !

55

కవిసర్పగారుడమున.—

మ. అమరకా మిన్నధిదైవ మక్కులము బ్రాహ్మ్యం బాగణం బెన్నదై
వము జీవుండు గ్రహంబు నల్పు రుచి యైశ్వర్యంబు లబ్ధంబు మే
షము దాయోని రసంబు శాంత మలనక్షత్రంబు పుష్యంబు రా
శి మహిక్ గర్మటకంబు నాఁ దగణ ముత్సేకం బగుక్ జెల్వమై.

56

ప్రయోగసరణి-సాహిత్యరత్నాకరే:—

“నిత్యం భగణసాన్నిధ్యా త్వర్వాభీష్టఫలప్రదః,
కర్తుః కారయితా శైచన తగణో వ్యోమదైవతః.”

57

ఉత్తమగండచ్చందంబున:—

క. తగణంబు తొలుతఁ బిమ్మట, భగణముఁ గదియించి నీలిపి పద్మము హృద్యం
బుగ రచియించిన గర్తకు, నగణితముగ నొదవు నాయురైశ్వర్యంబుల్.

58

చమత్కారచంద్రికయందు:—

“ఈశత్వ మంత్యలఘు చ తగణో వ్యోమదైవతః”

59

సాహిత్యచంద్రోదయే:—

“తగణ స్సర్వసౌభాగ్యదాయక స్సర్వదా భవేత్”

60

కావ్యచింతామణియందు:—

క. తగణంబున కధిదేవత, గగనం బని శూన్య మనుచుఁ గాదని పలుకక్
దగ దది మిక్కిలి మంచిది, గగనం బది నిత్యవిఘనగావునఁ దలఁపక్.

61

అరురుక కావ్యమున:—

“బ్యాకృష్ట బద్ధ కటకాముఖపాణి”రితి.

62

కుమారనంభవమున:—

“అస్తుత్యత్తరస్యాదిశి”

63

తర్కభాషయందు:—

“బాలోఽపి యో న్యాయనయో ప్రవేశం”

64

కృష్ణవిజయమునందు:—

“పాయా దపాయా త్వరమస్య పుంస” ఇతి.

65

కుసుమాయుధవ్యాకరణమున:—

“యే నాత్మరసమాన్నాయం” ఇతి.

66

మంత్రచుహార్ణవమున:—

“ఓంకారపంజరశుకీమ్” ఇతి.

67

మంత్రదర్పణమున:—

“అధారపద్మనఖేలనరాజహంసీ” అనియు నిందఱుమహాకవులు తగణము నాదిని బ్రయోగించితికాన మంచిదని తెలియునది.

68

జగణమునకు:—

క. అరుణుడు పతియు గ్రహము వీరరసము పురుషుండు సింహరాశి నృగణము
త్తరతార రోగదము రాజసూయస్మతి ధేనుయోని జగణంబునను.

69

వ. అధిదేవత గ్రహము సూర్యుడు, వీరరసము, పురుషుడు, సింహరాశి, మనుష్య
గణము, ఉత్తరానక్షత్రము, రోగకరము, త్పత్రియజాతి, రక్తవర్ణము, పశు
యోని.

70

పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. రవి యభిదైవము బరంగ రాట్నులము గురువిందకాంతియు
రవి గ్రహ మెన్నఁగా నతఁడు రక్తపువ్వము సింహరాశియు
ద్భవ మగు రోగ మాఫలము తారక యుత్తర ధేనుయోని మా
నవగణము దలంప జగణంబునను ద్రిదశేంద్రవందితా !

71

కవినర్పగారుడమున:—

మ. అరుణం డేలిక చాయ రక్తిమ రసం బవీర మాయన్వయం
బురువై రాజ్యము రాశిసింహము గ్రహం బుస్థాంతుఁ డత్తార యు
త్తర రోగంబు ఫలంబు యోని యిరవొందం ధేను నమ్రానవం
బరుదారంగ గణంబు నా జగణ మింపారుం జగత్ప్రీధమే.

72

ప్రయోగసరణి, చనుత్కారచంద్రికయందు:—

“రుజాకరో మధ్యగురు ర్జగణో భానుదైవతః” అనియు.

73

సాహిత్యరత్నాకరమున:—

“మధ్యగురు ర్జో రుజ” మనియు.

74

కవికంఠపాశమున. —

“భాను ద్దక్షిణి” మనియు.

75

కుమారసంభవమున. —

“చక్రుర్ముఖా ఇత్యాదౌ వర్ణాజగజేఽపిచ,

బ్రహ్మనామాంకి తత్వేన కావ్యాదా పతికోభవః” యనియు.

76

మరలఁ జనుత్కారచంద్రికయందు. —

“స్థోఽపి జగణైష్చ బ్రహ్మనామాక్షరో (రే)కివః” అనియు.

77

మరల, సాహిత్యరత్నాకరమున. —

“జగణ స్సూర్యదైవత్యో రుజం హంతి న దోషకృత్,

గణానా ముత్తమా జ్ఞేయో గ్రహణాం భాస్కరో యథా.”

78

కావ్యచింతా మణియందు. —

క. అవివేకులు జగణంబును, భువి రోగము నేయు ననుచుఁ బోనాడుదు రో

కవివద్యులు శబ్దార్థము, నివరింపదు రోగహరము విదితముగాఁగఁ.

79

ప. అనియు ననేకవిధముల జగణమును బేర్కొనియున్నారు. ఇందుకుఁ బూర్వకవి

త్రయోగములు.

80

మాఘ కావ్యమున. —

“శ్రీయఃపతి శ్రీమతి” యనియు.

81

భారవికావ్యమున. —

“శ్రీయః కురుణా” మనియు.

82

ఉ శర రామచరితమున. —

“అలం కవిభ్యః పూర్వేభ్య” యనియు.

83

కాలనిధానమున. —

“శ్రీయః కరారోపిత రత్నము ద్రికా” యనియు.

84

మణిదర్పణమున. —

“దివాకరం నమస్కృత్య” అనియు.

85

భప్పన్నమున. —

“త్రణమ్య లోక శర్తార” మనియు.

86

గణితశాస్త్రమున. —

“త్రిలోకరాజేంద్ర కిరీటకోటి” యనియు.

87

లక్షణదీపికయందు, వీరాచార్యులు.—

“ప్రణమ్య విద్యజ్ఞనపారిజాత” మనియు.

88

ప. ఇట్లు మహాకవిప్రయోగము లనేకము లున్నవిగనుక జగణము శుభగణసంయుక్తముగాఁ బ్రయోగింపనగును.

89

భగణమునకు.—

క. శశి పతియు గ్రహము హాస్యము, రసము సుఖద మారగయోని రాశి వృషముపేడి సురగణము మృగశిర యును, పస తెల్లన వైశ్యకులము భగణంబునకున్.

90

ప. అధిదేవత, గ్రహము, చంద్రుఁడు, హాస్యరసము, సుఖమునిచ్చునది, సర్పయోని, వృషభరాశి, నపుంసకము, దేవగణము, మృగశిరఃనక్షత్రము, తెల్లనికొంతి వైశ్యజాతి.

91

పాదాంగచూడామణియందు.—

ఉ. చంద్రుఁ డధీశ్వరుం డమృతసారము కొంతియు విట్కులంబు తచ్చంద్రముఁడే గ్రహం బతనిచాయయఁ చెల్పు వృషంబు రాశి భోగీంద్ర సుయోని దేవగణ మీప్సితసౌఖ్యము తత్ఫలం బిలన్ జంద్రునితార యెన్నఁగను జంద్రధరా భగణాన కెన్నఁగన్.

92

కవినర్పగారుడమున.—

మ. పతి చంద్రుం డహియోని రాశి వృష మావంశంబు వైశ్యంబు దైవత మెన్నుం గణ మాఫలంబు సుఖ మావర్ణంబు క్షేత్రంబు సంయుతనక్షత్రము చెప్పఁగా మృగశిరంబున్ దద్గ్రహం బానిశా పతి హాస్యంబు రసంబు నాభగణ మేర్పాటయ్యె సర్వంసహాన్.

93

సాహిత్యరత్నాకరమున.—

“దినకరముఖగ్రహే వ్యసి యది హ శశి వర్తతే భజతి సుగుణాన్.”

94

కవినర్పగారుడంబున.—

గీ. చంద్రుఁ డేగ్రహంబు సరస నిల్చిన దాని, వర్ణ మై శుభాశుభంబు లిచ్చు భగణ మేగణంబుఁ దగిలించె దత్ఫలంబు, బిచ్చుఁ దనకుఁ జంద్రుఁ డీశుఁ డగుట.

95

క. పరమాత్ముఁడు పతి తారక, భరణి మొదటిజాతి వన్నె పసుపు జయశ్రీ

కర మిష్టదంబు పురుషుఁడు, నరగణమును మేషరాశి నగణంబునకున్.

96

ప. పరమాత్ముఁడు అధిదేవత, నక్షత్రము భరణి, బ్రాహ్మణజాతి, కొంతి పసుపు, అయు రాశోగ్రైశ్వర్యముల నిచ్చునది పురుషుఁడు, మనుష్యగణము, మేషరాశి.

97

పాదాంగచూడామణియందు.—

చ. గుణములకల్ల నాకరము కోరికృతీంద్రునిదాసియున్నదు
రుగణదోషముల్ చెఱచుఁ గోరినవస్తువినూత్నరత్నభూ
షణముల నిచ్చుఁ గావున లసత్కవిశేఖరు లెంచుసర్వత
క్షణములు గల్గి యొప్పు బుధసన్నతమై నగణంబు శంకరా. 98

కవినర్పగారుడమున.—

మ. పరమాత్ముం డధినాయకుండు జయసాభాగైక్యకసామ్రాజ్యతూ
జ్యరమాసంతతులీగి లబ్ధము నిజోపాంతసదుష్టాక్షరో
త్కరితోపాధ్యగజౌఘధూర్తగుణముల్ ఖండించుటల్ శీలమె
వ్వరికిఁ గాదనరాదు నా నగణ మవ్యాజస్థితిఁ బొల్పుగూఁ. 99

వ. నగణము సర్వోత్తమము గనుక జానికి గ్రహతారాయోనిగణరసజాతులు చూడ
నక్కరలేదు. 100

చమత్కారచంద్రికయందు.—

“ధనాకర స్సర్వలఘు ర్నగణో బ్రాహ్మ్యవైవత్తః”. 101

సాహిత్యచంద్రికయమున.—

“నగణస్య సమీపస్థో దుర్గణ శ్శుభదో భవేత్,
అయః కాంచనతా మేతి వివర్ణ స్ఫుర్పవేదినః.” 102

కవికంఠసాశేమున.—

“పర్వతానాం యథామేరు స్ఫురాణాం శంకరో యథా,
మృగాణాం చ యథా సింహో గణానాం నగణ స్తథా.” 103

భీమనచ్చందంబున.—

క. ఏగణముఁ గదియు నగణం, బాగణము సమస్తమంగళావ్యాప్తం బై
రాగిల్లు నినుము పరుసపు, యోగం బునఁ బసిడివన్నె నూనినమాడ్కిఁ. 104

ఉత్తమగండచ్చందంబున.—

క. చందనతరుసంగతిఁ బిచు, మందంబును బరిమళించు మాడ్కి నమండా
నందకర మైననగణము, పొందున దుష్టగణవర్ణములు శుభమొనరుగూఁ. 105

అశర్వణచ్చందంబున.—

గీ. పర్వతములందు మేరుపుభాతి యగుచు, సర్వగురలందు శంకరుచంద మగుచు
నరయ మృగములయందు సింహంబుకరణి, గణములం చెల్ల నగణంబుగరిమఁగాంచు.

వ. అని నగణ మన్నిగణములకు శ్రేష్ఠముగాఁ జెప్పబడినది. 107

ఆనందరంగరాట్నందము

గణముల శుభాశుభఫలములు.

క. మయరసతజభనగణముల, సుయశా మొదలింట నిలప శుభకనకభయ
క్షయభూతిరోగ శుభిధన,చయ మొసంగుం బలికి రంగజననాభమణి! 108

వ. ఈయెనిదిగణములు వరుసగా నెనిమిదిఫలముల విచ్చును. 109

ఆదిమకవి భీమన (కవిజనాశ్రయము. సంజ్ఞ. 24).—

క. శుభసుఖియక క్షయధనకన, కభయైశ్వర్యములఁ జేయుఁ గ్రమమునఁ గాన్య
ప్రభులకు సుకవులు మొదలిడ,మభజనయరతగణాలి మల్లయరేచా ! 110

మఱియును.

గణములజాతులు.

క. మగణంబు శూత్రకులజము, భగణము సద్వైశ్యజాతి బ్రాహ్మణజాతుల్
నగణయగణతగణంబులు, జగతీశులు జరలు నంత్యజాతి సగణమా. 111

ఉ. త్తమగండచ్చందమున.—

క. మగణము నాలవకులజము, భగణము మాండనకులంబు బాపము నయతల్
రగణము జగణము రాజులు, సగణము దానంత్యజాతి సర్వజ్ఞనిధి ! 112

అధర్వణచ్చందంబున.—

క. నాయకుఁ డేకులమైనక, బాయక తత్కులము గణము పద్యముమొదలక
ధీయుక్తి నిలప మేలగు, నేయెడ సంకరము నైన నెగ్గుఁ బలికిక. 113

వ. అనియున్నది గనుకఁ దెలిసి ప్రయోగింపఁదగినది. 114

గణసాంగత్యము.

సీ. మగణాంతనమయసల్ మహితభాగ్యములిచ్చు,యగణాంతమగుమసల్ యశమొసంగు
రగణాంతభనతయల్ జగతి నేలించును,సగణాంతనభమయల్ సౌఖ్య మొసంగు
దగణాంతనభరజల్ ధనధాన్యముల నిచ్చు,జగణాంతయరతభల్ జయముఁగూర్చు
భగణాంతతనరసల్ భాగ్యవంతుని జేయు, యగణాంతరతజభల్ దిగులాసంగు

తే. రాంతనమలును భాంతమయగణములును,దాంతమయలును మాంతమాతజభరములు
సాంతజరలు జసల్ కీడు చాల నొసంగు, నగణ మెనయ శ్రీలాసంగునానందరంగ.

వ. మగణముదాపున నగణమగణయగణసగణము లుండిన ను త్తమము. యగణము
వెనుక మగణనగణము లుండవచ్చును. రగణమువెనుక భగణము నగణము
తగణము యగణము నుండవచ్చును. సగణముదాపున నగణము భగణము
మగణము యగణము నుండవచ్చును. తగణమువెనుక నగణ భగణ రగణజగణము
లుండవచ్చును. జగణమువెనుక యగణ రగణ తగణ భగణము లుండవచ్చును. భగ

ణమువెనుక తగణనగణ రగణసగణము లుండవగును. ఇవన్నియు సుత్తమములు. యగణమువెనుక రగణతగణజగణభగణము లుండరాదు. రగణమువెనుక సగణమగణము లుండరాదు. భగణమువెనుక మగణయగణము లుండరాదు. తగణమువెనుక మగణయగణము లుండరాదు. మగణమువెనుక దగణజగణభగణరగణము లుండరాదు. సగణమువెనుక జగణరగణము లుండరాదు. జగణమువెనుక సగణము కానేకారాదు. నగణముతో నేగణములు గూడినను నిర్దోషము లగును. 116

అక్షరసంఖ్యాప్రకరణము.

కవినర్పగారుడమున:—

- క. శివునద్యోజాతాద్విప్ర విమలముఖపంచకమునఁ గ్రమమునను సము
దృష్టవమై ఆ ఇ ఉ ఏ ఓ, లావిష్కృతి నవియుఁ నేబడై వర్తిల్లున్. 117
- వ. ఈయేబడత్తరములలో నాదులు ౧౬. కాదులు ౨౫. యాదులు ౯. మొత్త మే
బదియత్తరములని యందురు. కొందఱు “అం. అః.”లకు అధిదేవత రుద్రుఁడే
గావున “అః” అనుఅక్షరమాను నిలిపి, అదులు ౧౫. కాదులు ౨౫. యాదులు
౪తోడ ౧౦. మొత్తము ౫౦ అక్షరము లందురు. కావునఁ దద్విధం బెఱిఁగించెద.
- క. ఈ యేబది వర్ణములకు, బాయక కులములు గ్రహములు ఫలబీజములన్
నాయకులు తెలియగావలె, శ్రీ యతి యానందరంగ నృపసారంగా! 119

అక్షరగ్రహనిర్ణయము.

సులక్షణసారమున, —

- గీ. అదులకు రవి కాదుల కవనిజుండు, చాదులకు బుధుఁడును గవితూదులకును
దాదులకు బృహస్పతి శని పాదులకును, యాదులకు నెల్ల శశియు గ్రహంబు కృష్ణ.
- వ. అమొదలు ఆం వజ్రకుగల ౧౫ అక్షరములకు గ్రహము మార్యుఁడు. కవర్గము ౫
కి గ్రహము అంగారకుఁడు; చవర్గము ౫ కి బుధుఁడు; టవర్గము ౫ కి శుక్రుఁడు;
తవర్గము ౫ కి బృహస్పతి; పవర్గము ౫ కి శని; యాదులు ౧౦ కి చంద్రుఁడు; ఇది
అక్షరగ్రహనిర్ణయము. 121

అక్షరములజాతులు, వానిశుభ శుభ ఫలములు.

- సీ. అచ్చులలో శ్రుగ్లా అం ఋఋల్ దక్కఁగఁ, దక్కినయత్తరదశకమును గ
వర్ణనఁ గలయొడవర్ణముల్ ఝడణతల్, త్తధదపబభయవశషహ లెన్న
ముప్పదియత్తరంబులు శుభంబు లొసంగు గొడువయిర్వది లిపుల్ కొడువపఱుచు
నాద్యత్తరములు పడెడును గచటన్, రాత్తరసమితి పడెడు గూడ

తే. విప్రజాతులు తపవర్గవిత్తి రవలు, త్నత్రియకులంబు యలశషసహలు వైశ్య
జాతి శ్శక్షణలాగి కూద్రజాతి యయ్యె, వరుస నానందరంగ! భూవరపతంగ. 123
వ. అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ వి ఓ ఔ క ఖ గ ఘ ఙ ఞ ట ఠ డ ధ ప బ భ య
వ శ ష హ యీమూప్పదియు నుత్తమములు. కడమ కూడనివి అకారముమొదలు
ణకారమువఱకునుగల ౨౦ యక్షరములు బ్రాహ్మణజాతివి. త థ ద ధ న ప ఫ బ
భ. మ ర వ యీ ౧౨ అక్షరములు త్నత్రియజాతివి. య ల శ ష స హ యీ
౬ ను వైశ్యజాతివి. శ్శక్షణ యీ ౩ ను కూద్రజాతివి గనుక తెలియునది. 123

ఏ.బదియక్షరముల కధిదేవతలు.

సీ. అగజచక్షుడఫల కధిపతి విష్ణుండు, సంసపనుచాలకు మారుడు కాకు
బ్రహ్మ, ఈశలకు శ్రీ, భజక్షిణులకు గౌరి, యలకు వాణి నేనాని ఛాకు
ధవలకు సూర్యుండు, ధాకుఁ బన్నగక్షైరి, తాకు శేషుండు నందిదాకు, భూమి
యాకు, గణేశుండు ఘా, కాశ్యనేయు ల్ప, గ్రాలకు వసువులు ఇకును, నగ్ని
డరలకు, శమనుండు టాకు, నైర్వతి తాకు, జలపతి వాకు, ఖయలకుఁ గాలి
విఈలకు మరుండు, ఔకుఁ జాముండియు, వారాహి ఋకుఁ, గౌమారి ఋకును.

తే. అదితి ఊకును, బంచభూతాళి శాకు, ఖాకుజినుఁ, డచ్చి కరి లాగు, ఝాకు ఛైర
వుండు, ఏకు వసంతుండుఁ, బాసంగ దొరలు, రమ్యగుణహారి యానందరంగకారి !

అధర్వణచ్చందంబున.—

క. వసుధామరులకుఁ గచటలు, వసుధాపతులకును దపరవలు వైశ్యులకుఁ
యసహలశషలును కూదులు, కసమవుశ్శక్షణలు చెప్పనగుఁ బద్యాళిక. 126

మఱియు సనంతచ్చందంబున.—

క. అదులు వర్గత్రయమును, భూదేవత లుతపవర్గములు రవలుకా ధా
త్రియుతులు యలశషసహ,లాదట నూరుజాలు శ్శక్షణాఖ్యలు కూదుల్. 127

అక్షరాణాం వర్ణవివేకః.

అలంకారసంగ్రహే.—

“ద్విజాతయః పంచదశ పూజ్యాః కచటవర్గజాః,
పుషాన్వయా స్తపరవా వర్ణా ద్వాదశ సంస్కృతాః.
యలహః శ్శషసా వైశ్యకులజాః పూజితాశ్చవట్,
శ్శక్షరా క్కూద్రకులజా స్త్రయోర్ణాః శ్రోత్రితాః”

128

కవికంఠసాశే —

“అక్షరే పరిశుద్ధే తు నాయకో భూష ఉచ్చతే”

129

చమత్కారచంద్రికాయామ్ —

“స్వస్తాః కావ్యముఖే వర్ణాస్తత్తద్వైవతమూర్తయః,

కర్తూః కారయితు శ్లోకైః కల్పయంతి శుభాశుభమ్”

180

అని యన్నది గనుక దేలియునది.

భూసురాది చతుర్జాతులనర్థములు.

క. ధనశాయణవీతశ్చా, మనసనభూషణ పయోవిమలఘృతమధ్యా

సనము లుపహరములు గా, నననిమిరాన్యత్కరముల కగు రంగవృషా.

181

తా. బ్రాహ్మణజాత్యక్షరములకుఁ జెల్లనిన స్త్రీభూషణములు, నుపహరము పాలు. త్కత్రియజాత్యక్షరములకు నెఱ్ఱనిన స్త్రీభూషణములు నుపహరము నేయి. వైశ్యజాత్యక్షరములకుఁ బచ్చనిన స్త్రీభూషణములును నుపహరములేనె. శూద్రజాత్యక్షరములకు నల్లనిన స్త్రీభూషణములు నుపహరము మద్యము. కాన నేజాతియత్కరము లాదిని బ్రయోగించుచున్నారో, యజాతియత్కరములకుఁ దగినన స్త్రీభూషణ నైవేద్యముల నర్పించి మాతృకాపూజచేసి ప్రబంధము మొనవడిచేయువలయును గనుకఁ గవులైన వార లీరీతిని నడిపించునది.

ఇందుకుఁ గవినర్పగారుదమున.—

నీ కాదిత్రివర్ణవర్ణాదికి మాక్షిక, వజ్రభూషణు తెల్పు వస్త్రవయము

తపవర్ణరవవర్ణ తతి కబ్జరాగంబు, తొడవులు నలువలు తొగరుచాయ

యలశిషసహవీజముల కగుపుష్కరా, గాభరణములు పీతాంబరములు

శత్రురములకు నీలాలసాములు కాయ, కొనుసలివన్నెలకోక లమరు

తే. పరుస నీ నాల్గు తెఱంగులనర్థములకు, ననుభవం బగు ద్రవ్యంబు నానవా(బా)లు

నాజ్యమును గవ్వ దేనియ యాసనంబు, దీనిఁ జెలియ కేగతిఁ గవి యాను జగతి. 182

౪. ఇత్వము నేత్వ మధోముఖ, మైత్వం బిల మార్ధ్వముఖము నౌత్వము నుత్వం

బోత్వము పార్శ్వముఖంబులు, నత్వంబులు సమముఖంబు లగు రంగవృషా! 183

అనంతచ్ఛందంబున.—

గీ. ఇత్వ మేత్వములును నిల నధోముఖములు, నైత్వ మార్ధ్వముఖము నౌత్వములును

నుత్వదీర్ఘ మౌత్వ మొగిఁ బార్శ్వముఖములు, సహజవర్ణ సమితి సమముఖములు. 184

మఱియును. —

గీ. మీఁదిముఖము లైన మిడియించుఁబతి నేఁట, బార్శ్వముఖము లైనఁ బాయులక్ష్మి

క్రిందిముఖము లైనఁ గీడు కల్గించును, సమముఖంబు లైన సౌఖ్య మొదవు. 185

ప. అని యున్నదిగనుకఁ బద్యాదిని శ్రీకారము చెప్పకున్నట్లైన శుభాక్షరముగా విను
ర్పించి యాదిని ముఖాక్షరముగా నిలుపఁదగినది. 136

అమృతాక్షరవిషాక్షరనిర్ణయము.

కవిశంఠపాశే:—

“అకచటతపయశవగ్ధా దమృతం ప్రోక్తం విషాణి దీర్ఘాణి” 137

గోకర్ణచ్చందంబున.—

క. అమృతాక్షరములు ప్రాస్వము, అమరఁగ దీర్ఘములు విషము అనఁబడు దీనికొ
గ్రమమున నకచటతపయశ, సముదయమునఁ జెలిసి నిలుపఁజనుఁ బద్యాదికొ. 138

తా. దీర్ఘములు లేనియక్షరము అమృతాక్షరములు గనుక నవి పద్యాదినుంచఁ
దగినవి. దీర్ఘాక్షరములు విషాక్షరములు గనుక నవి పద్యాది నుంచరా దనుట. అయినను
శ్శాయాక్షరము సంయుక్తాక్షర మైనచోఁదనగుణమును విడిచి వేలుగుణమునుబొందును.

ఇందుకు లక్ష్యము, మాతృకానిధానే.—

“నికారజః క్షారయోగా త్తక్షణా ద్రక్తతాయథా” 139

భీమన:—

క. వినఁబడు దీర్ఘమావిషమును, ననియొడివర్ణము సంయుక్తాక్షరమైనకొ
మునుపటిగుణములు విడివడి, తనరక వేటొక్కగుణముఁ దాల్చును బేర్చికొ. 140

ప. పచ్చనిపసుపు తెల్లనిసున్నము గూడిన వానివర్ణములు విడిచి రక్తవర్ణమైనట్లులనుట.
శ్రీకారము దీర్ఘాక్షరమును సంయుక్తాక్షరము నయియుండి యొట్టు లత్పూర్ణమ
మయ్యె ననఁ దద్విధంబు వివరించెద. 141

చ. శరలకుఁ జంద్రుఁ డీకి రవి చాలగ్రహంబు లటంచు వారలి
ద్దఱు హితు లంచు నీశలకు దేవత లక్షి యటంచు రాకు శ్రీ
కరుఁ డగువహ్ని యంచు మును గావ్యులు శ్రీశుభవర్ణవిర్ణయం
బరసి ఘటింది రా కృతులవాదినభీష్మము లుల్లసిల్లఁగకొ. 142

తా. శవర్ణమును ఈకారమును రేఫయును గూడిన శ్రీకారమయ్యెను. అందు
శవర్ణరేఫలకుఁ జంద్రుఁడు గ్రహము. ఈకారమునను సూర్యుఁడు గ్రహము. గనుక
వారి కిద్దఱికి నన్యోన్యమైత్రి ఈకారశవర్ణముల కధిదేవత లక్షిదేవి. రేఫ కధిపతి
యగ్ని.

చమత్కారచంద్రికయందు.—

“లక్షీశ్రదో హంతాశనః” అనియు.

శాస్త్రకారకుడు.—

“క్రియ మిచ్ఛే ధృతాశనాత్” అనియుఁ జెప్పటచేత నాయన్నియు లక్షీప్ర
దుడుగను, శ్రీకారము లక్షీప్రదమని యెఱుఁగునది. 144

లక్ష్యము.

సులక్షణసారంబునః—

క. శ్రీకారము ప్రథమంబునఁ, బ్రాకటముగ నున్నఁ జాలు బహుదోషంబుల్
పోకార్చ్యశుభము లొనఁగును, బ్రాకటముగ నిచుము సోఁతుపరుసముమాడ్కి. 145

మఱియు, విశ్వేశ్వరచ్చందంబునః—

గీ. దిక్ప్రసిద్ధంబుగా మును దీర్ఘముయ్యు, ననఘతరసంయుతాక్షర మగుటఁ జేసి
ధరను శ్రీకార మతిశుభదాయి యగుచుఁ, గాంచె నాన్యు క్తలిఖితవిఖ్యాతి రామ !

సురనరతిర్యగ్రౌరవలక్షణము.

గీ. పంచవర్ణాంతదుర్బల్య పంక్తి దక్కఁ, కొదవ సురగతు లగు నవి గురువు లైన.

న్యగతులగు నఘోగతి యగురేఫ శక్తు, నజ్ఞానములు తిర్యక్కు లానందరంగ!

తా. కవర్గ, చవర్గ, టవర్గ, తవర్గ, పవర్గ యీ ౫ వర్గవులయందలి కడపటి
యక్షరము లగు జ్ఞానములుగాక తక్కినయిరువదియక్షరములు సురగతులు. అయక్షర
ములు గురువులైన నరగతులు. రేఫమాత్ర మఘోగతి. అరేఫతక్కుఁ దక్కినయితా
రాద్యక్షరములు జ్ఞానములు ఇవి తిర్యగ్గతు లనఁబడును. పద్యాదిని సురగతులు నర
గతులు నైనయక్షరములఁ బ్రయోగింపవచ్చును. తిర్యగ్గతులు కూడవు. అఘోగతియగు
రేఫ పనికిరాదు.

గందుగు లక్ష్యము, శ్రీధగచ్చందంబునః—

. సురనరతిర్యగ్రౌరవ, నరగతు లగుభూసురాదివర్ణాక్షరముల్

గురులఘువులు నరసురగతు, లరిరాయవిఘాతసోమ యమపాలా. 148

వినర్పగాగుడమున.—

. నణమజ్ఞావిహీనం జగువర్గపం, చకములఁ గల్గునక్షరము లెల్ల

సెరయంగిఁ గుఱుచల్లె నిర్జరగతు లగు, నిడుదల్లె యుండిన న్యగతు లగును

న ఋ ఋ ౧౨ గ్రా జ్ఞానములు రేఫవిహీన, యాద్యష్టకమును దిర్యక్క్రిమంబు

లగుగాని రేఫ యఘోగతి యగు నింగుఁ, బ్రత్యేకదళము లేర్పడఁగ వరుస

. సురన్యగత్వక్షరంబులు శుభము లొనఁగు, మధ్యఫలద తిర్యగ్గతమాతృకారి

నిరయగతవర్గ మొక్కటి సెరయఁ గాదు, ప్రాధోవులు రచించుకల్పముల మొగల.

క. సురనరగతు లిచ్చు శుభము, మఱి తిర్యగ్వర్ణ పంక్తి మధ్యమఫలముకా
సరత్తు పథమంబురేఫయు, సరసా' యానందరంగ సదయాపాంగా! 150

మఱియు, కవికంఠపాశమున:—

“దేవన్యతిర్యగ్రౌరవభేదా గతయ శ్చతుర్విధావర్ణాః,
తత్త్వమలఘువో దేవాః కచటతపా అథనరాదీర్హాః.” 151

వ. అనియున్నది గాన తెలియునది.

అల్పప్రాణ మహాప్రాణాక్షరములు.

“వర్గాణాం ప్రథమతృతీయా అంతస్థా శ్చల్పప్రాణాః,
యథా తృతీయా స్తథా పంచమా ఇతరే సర్వేమహాప్రాణాః.” 152

శ్రీధరచ్ఛందంబున:—

క. అల్పప్రాణము లతిమృదు, జల్మోచితపచనపంక్తి ర్ముఖముధములే
నల్పకఠోరాక్షరముల, నల్పాటగునవి మహాయుతప్రాణంబుల్. 153

క. సరళము లగువర్ణములే, ధర నల్పప్రాణములు పదంపడి కఠినా
క్షరతతులే మహాప్రాణము, లరయగ నానందరంగ యమితశుభాంగా! 154

తా. అతితములై యొత్తబడినియక్షరము అల్పప్రాణము లనబడును. అవి మంచివి. కఠినములై యొత్తబడినియక్షరములు మహాప్రాణములు అవి మంచివికావు.

విషమూక్షరవిచారము.

ఉత్తమగండచ్ఛందంబున:—

క. అకచటహ అనంగ నైదును, బ్రకటంబుగ ఋతుల గిరులఁ బడునొక్కింటకా
వికటముగఁ బెట్టి పద్యము, సుకవులు సత్ప్రభులకీ రశుభదము లగుటకా. 155

మఱియు, భీమనచ్ఛందమున:—

క. అకచటతప లీయాయను, బ్రకటితముగ ఋతుల గిరులఁ బడునొక్కింటకా
వికటముగఁ బూని చెప్పిన, నకటా మఱి మడియగుండ నజాడో చారుడో. 156

అనంతచ్ఛందంబున. — (1. 25)

క. పురశరరసగిరుద్రుల, నరయ నకచటతప లిడుట యనుచిత మయ్య
క్షరములు నరచఫజంబులు, బరిహరణీయంబు లాదిఁ బంకజనాభా. 157

వ. అని యున్నది గనుకఁ చెలిసి ప్రయోగించునది. 158

క. కృతులకా శ్రీపుంలింగా, ద్భుతకబ్దము అనుపకమ నపుంసకము లిడకా
భైతఁ భారయును పతికి వజ్రారతవిజయానందరంగ రాయబిడోజా. 159

కవినర్పగారుడమున:—

క. సంగతిగఁ గృతులఁజ్ఞేపుం,లింగముశబ్దములు నిలుప లేన్మగు మొదలన్
వెంగలిబుద్ధి నపుంసక, లింగం బగుశబ్ద మిడిన లేవు సుఖంబుల్. 160

వ. అనియున్నది గనుకఁ జెలిసి ప్రయోగింపఁదగినది. 161

దేవతావాచకభద్రవాచకములు.

క. శుభవిజయదేవతా శ్రీ, విభవాయురభీష్టకుశలవిధుముఖ్యములౌ
శుభశబ్దంబులు మొదలన్, బ్రభువులపైఁ జెప్పవలయు రంగవృపాలా. 162

వ. పద్యాదిని మంగళీకరముగా నుండుశబ్దములు నిలుపఁదగు ననుట. 163

ఇందుకు లక్ష్యము, కవీకంఠపాశంబున:—

“దేవతావాచకౌ శృభౌ యేచ భద్రాదివాచకౌ,
తే సర్వే నైవ నింద్యా స్యు ర్గణతో లిపితోఽపి వా!” 164

సాహిత్యచూడామణియందు:—

“అధనిద్ధిప్రణవాదిశ్రీ చంద్రనూర్యదీర్ఘాయుః,
అరోగ్యకుశలవాణీసాగరమేఘాదిమంగళాశృభౌ” 165

కవినర్రగారుడమున:—

క. తరణిందుభద్ర సాగర, గిరికుశలారోగ్యమేఘగీఘ్రత్యాయు
స్ఫురదమలకీర్తిమమనో, త్కరాదివాచకము లిడఁగఁ దగుఁ బద్యాదిన్. 166

మఱియును, —

గీ. దేవతావాచకముల వర్తిల్లె నేని, భద్రవాచకములఁ గూడి పరగనేని
నగణసంపర్కలభితోఁ దగియేనేని, గూరసంయుక్తలిపు లైనఁ గూడుమొదల.

మఱియును, కావ్యచింతామణియందు. —

క. నిరుపమకౌవ్యాదిని సుర,వరభద్రాదిప్రశస్తవాచకపదముల్
బెరసినఁ దద్దువ్వగణా,క్షరదోషము లుజ్జగించి సంపద లిచ్చుక. 168

మఱియు, ననంతచ్ఛందంబున. —

క. తనరంగ శుభవాచకములు, ఘనతరముగ దేవవాచకంబులు నై పే
ర్చివగణాఘాలు వర్ణంబులు, ననింద్యములు గృతులమొదల నహిపతికయనా! (1-28)

పుధివ్యాదిపంచతత్త్వములు.

గీ. ఎనిమిదియుఁ బాటు గాఁ జైదు నేడుగఁ జేలు, పంచతత్త్వంబు లుండు రేపగలు వరుస
నందు గురుశుక్రశమలవ్యోమాది యగుచు, నడుచునపహాహానాంగ! యానందరంగ!

తా. పృథ్వితత్త్వమున కెనిమిది గడియలు, జలతత్త్వమునకు నాలుగుగడియలు, అగ్నితత్త్వమునకు నాలుగుగడియలు, వాయుతత్త్వమున కైదుగడియలు, నాకాశతత్త్వమునకు నేడుగడియలు. మొత్తము 30 గడియలు. అదివారము మొదలు బుధవారమువఱకుఁ బృథివ్యాదిగాఁ జరించును. గురుశుక్రశనివాసరముల నాకాశము మొదలుగాఁ జరించును. ఈయొరును వరుసగా సంపద, శుభము, అర్ధి, రోగము, దారిద్ర్యము నిచ్చునని గనుక నివి తెలిసి కవిత్యము చెప్పనది.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవినర్పగారుడమునః—

సీ. ఉర్వికి నెనిమిది యందకంబునకు నాల్గు, గాడ్పునెచ్చెలి కాఱు గాలి కైదు
నాకాశమున కేడు నై తత్త్వముల కిట్లా, ముప్పదిగడియలు తప్పకుండు
రవిశశికుజబుధదివసంబులను భూజ,లాగ్ని వాయువులకు నాది యగుచు
వరుసఁ బ్రవర్తిల్లు గురుశుక్రశనులందు, నాకాశమున నాది యగుచు నడుమఁ
తే. గాన నిట్లుండు వారసంగతులు చెలిసి, తత్త్వ వేళల నాయొదుతత్త్వములకుఁ
బ్రమదశుభమృతిరుద్ధరిద్రత్వములగు, ఫలముల నెఱింగి కవిత చెప్పంగవలయు. 171
మఱియును.

క. కలిమి శుభ మార్తి రోగము, తిలకింపఁ దరిద్రతయఁ బృథివ్యప్రేజో
నిలగగనవేళలక గవి,తలు చెప్పిన నొదవు శంగధరణీనాథా ! 172

బాలాదిపంచస్వరములు.

సీ. మొనసి కకారంబుమొదలు ఊకారంబు, వఱకును గల్గినవర్ణసమితి
ముప్పదైదక్షరంబులకు బాలకుమార, రాజ్యవృద్ధమృతస్వరంబు లనఁగఁ
బరగుచు నొక్కొక్కస్వరమున కాఠేసి, గడియ రేడేసి యక్షరము లొప్పు
గ్రమముగా నది యింద్రయమవరుణకు బేర, భర్గదిక్కులరేయఁ బగలు వెలుగు
తే. నెల స్వరములొండె దానికి నెదురుకొనుచు, గుశలధనధాన్యపీడార్దులొసరువాని
ఫలముల నెఱింగి కవి కవిత్యంబు పలుకు, నాయకుని జేరు. అక్షి యానందరంగ !

తా. కకారము మొదలు ఊకారమువఱకుఁ గలిగిన 3౫ అక్షరములకు, బాలస్వరము, కుమారస్వరము, రాజ్యస్వరము వృద్ధస్వరము, మృతస్వరము నన ౫ విధంబుల స్వరములు చెలఁగు నందొక్కొక్కస్వరమునకు వరుసఁగ నేడేసియక్షరములవంతునఁ జెల్లును. ఒక్కొక్కస్వరమున కాఠేసిగడియలచొప్పున గలుగుటఁజేసి, బాలస్వరము తూర్పువను, కుమారస్వరము దక్షిణమునను రాజ్యస్వరము పడమరను, వృద్ధస్వరము త్తరమునను మృతస్వర మిశాన్యమునను రేయంబులు వెలుగుచు, సంతోషము ధనలాభము, రాజ్యలాభము, శరీరపీడ, యధిక్లైశము నననియొద ఫలముల నిచ్చును గనుక

అక్షణకవి యగువాడు స్వరనిర్ణయమెఱింగి యేదిక్కున స్వరమున్నదో యాదిక్కున కెదురుగాఁగూర్చుండి కవిత్యమారచించినఁ గృతిపతి కాయురారోగ్యభాగ్యములు గలుగును.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవినర్పగారుడమునః—

క. అసదృశకాదితాంతార్థసమాహంబునకుఁ దగు స్వరంబులు ఎరుసక

పాసఁగంగను నేడింటికి, వెన బాలకుమారరాజ్యవృద్ధామృతమల్.

174

మఱియును.

ప. ప్రమదవిజ్ఞులైనకవిరాజులు బాలకుమారరాజ్యవృ

ద్ధమృతము లింద్రుదిక్కునఁ గృతాంతుడు కౌపుర మున్నచోటఁ బ

శ్చిమమున నుత్తరంబునను శ్రీగళు దిక్కున నుండుఁగానఁ బ

ద్యము నిడ దత్ఫలం బెఱిగి యాముఖమై రచియింపఁగాదగుక.

175

కా. బాలాదిస్వరపంసకంబునకు నాభానూదయం బాదిగాఁ

గాలంబు ల్విభజించి యాఱుగడియల్ గాఁ జేసి యుండొంటికి

వాలాయంబుగఁ బంచివేసి ఘనకౌవ్యంబుల్ కవిశ్రేష్ఠు లా

వేశక దత్ఫలనిర్ణయంబుతోలఁడుల్ పీఠించి చెప్పందగుక.

176

క. బాలస్వర మేఘాధము, పోలింపఁ గుమారరాజ్యములు ధనరాజ్య

శ్రీ లరణాద్యము వృద్ధి, బాలఁబసఁ గడిపునఁబి దాఁగృతకర్తక.

177

ప. అనియన్మది గనుక లెస్సగాఁ జెలిసి కవిత్యమం జెప్పనది.

178

రసమైత్రి.

క. పరకరుణాహాస్యము లు, ర్వరపీరభయానకములు రాద్రాదృశముల్

మఱి బీభత్సము శృంగారరసముఁ గదియింపఁ దగను రంగనృపాలా.

179

తా. కరుణారసమునకు హాస్యరసమునకు పీరరసమునకు భయానకరసమునకు, రా

ద్రరసమునకు, అదృశ్యతరసమునకు, బీభత్సరసమునకు, శృంగారరసమునకు నన్యోన్యవైరముగనుక రసమైత్రిఁ జెలిసి గణములలోఁ బ్రయోగించఁదగినది.

ఇందులకు, సులక్షణసారంబున.—

గీ. మున్ను శృంగారభీభత్సములకు నొంట, దరులు తమలోన పీరభయానకములు

సమవిరోధము రాద్రాదృశముల కపుడు, హాస్యకరుణములకుఁబగయనుదినంబు.

జీవనిర్జీవవ్యాధిత నక్షత్రములు.

వాసిష్ఠసంహితయందు.—

“నిర్జీవం న ప్తఋక్షాణి నజీవం ద్వాదశ స్తృతమ్,

వ్యాధితం నపఋక్షాణి మార్కఋక్షం సమారభేత్.”

181

సాహిత్యచూడామణియందు.—

“జీవయజ్ఞే ఘనం భాగ్యం వ్యాధిర్వాధియులేషుచి,
జీవహీనే తు మరణమ్” ఇతి.

182

క. సతచుక్కులు తగు నిర్మిత మట పండ్రెండు జీవవంతంబులు వ్యా
ధితములు దొమ్మిది రవివిల, సితనక్షత్రంబుమొదలు శ్రీరంగనృపా.

183

తా. మూర్ఖుడైనట్లైతే మన సున్నాడో యదిమొద లేడునక్షత్రములు నిర్మితము లనబడును. వానియందు సాహిత్యం బారంభింపరాదు. అవ్వలిపండ్రెండునక్షత్రములు సజీవము లనబడును అవి మంచివి. తటవాతినక్షత్రములు వ్యాధితములు గనుక నవి కారావని తెలియునది.

ఇందుకు లక్ష్యము, అధర్వణాచ్చందము:—

క. కమలహీతుఁ డున్న నక్షత్రముమొదలుగ నేడుదోషతమములు నడుమఁ

బ్రమదప్రదములు పండ్రెండవరంగ నశుభములు తొమ్మిదిడఁ బద్యాదికా. 184

జీవపక్షిన్మృతపక్షినక్షత్రములు.

కవికంత పాశమున:—

“రాహుభుక్తాని ఋక్షాణి జీవపక్షిన్మృతయోదళ,
చతుర్దశకభోజ్యాని మృతపక్షిప్రక్షీర్తితాః”

185

గీ. రాహు పనియించినట్టి తారకము మొదలు, నవలిపదునాల్గు మృతము లౌ నతనిభుక్తి
కమరపదుమూడు జీవయుక్తములు శ్రీక, రంబు అవి యగు నానందరంగభూప!

తా. రాహువు తలక్రిందుగా నక్షత్రములఁ జరించువాడుగనుక నాతఁ డున్న నక్షత్రముమొదలు పదునాలుగునక్షత్రములు మృతనక్షత్రములు. కొన వానియందు బ్రబంధాదిపద్యముపక్రమించిన నశుభము. అతని భుక్తికి మైవననక్షత్రములు పదుమూడు జీవనక్షత్రములు గనుక నవి మిక్కిలి శుభకరములని తెలియునది.

ఇందుకు లక్ష్యము, శ్రీధర్వణాచ్చందమున:—

క. విదితముగ రాహుభుక్తికి, నొదవినపదుమూడు జీవయుక్తము అవియు

న్నదిమొదలు నెదుటితారలు పదునాలుగు మృతము లనఁబడునెల్లెడలకా. 187

కవిగణాంకుశమున:—

క. పతి మృతుఁ డగుఁ బద్యాదిని, మృతనక్షత్రంబులిడిన ; తేదురసౌఖ్యా

న్వితుఁ డగునమృతము అన నప్రతిమము అగుతారకములఁ బద్యాది నిడకా. 188

ప. అనియన్నదిగనుకఁ దెలియునది.

189

దగ్ధజ్వలితధూమితనక్షత్రములు.

సంహితాసారే:—

“క్రాంత్యోస్తు క్తం దగ్ధంక్రాంతయుతం జ్వలితధూమితం పురతః,
శస్యర్కరాహుమాహేయ ఏతే సాపాః ప్రకీర్తితాః.”

190

క. ఇనశనికుజరాహువు లూ,య్యన విడిచినయవియు నిలిచినవి యెదిరినవి

ఘనదగ్ధము లన జ్వలితము, లన ధూమితము లనుతార లగు రంగవృషా! 191

తా. సూర్యుడు, శని, అంగారకుడు, రాహువు యీనలుగురు క్రూరగ్రహములు గనుక నాగ్రహము లనుభవింపబడిన నక్షత్రములు దగ్ధము అనియు, వాసముచేయు నక్షత్రములుజ్వలితముఅనియు, బ్రవేశింపఁబోవు నక్షత్రములు ధూమితము అనియుఁ జెప్పబడును. కౌవునఁ బద్యాదిగణయొక్కనక్షత్రము, ప్రబంధమారంభించిననాటి నక్షత్రము, ప్రభువునక్షత్రము సీమూడును ప్రైనుదాహరింపఁబడిన మూడు తెగలలో చొఱక యుండునలెను.

ఇందుకు లక్ష్యము - గోకర్ణచ్ఛందంబున: —

క. క్రూరగ్రహభుక్తము లగు,తారలు దగ్ధములు; ధూమితంబులు వాని

జేరంగ నెదుర నున్నవి;క్రూరయుతంబు అవి యెఱిగిఁగొనుజ్వలితంబుల్. 192

అధర్వణచ్ఛందంబున:—

గీ. ధనమః గోలుపుచ్చు దగ్ధనక్షత్రంబు, చాలఁగీడుఁ చెచ్చు జ్వలితతార

ధూమితంబు మారితనిఁ జేయు ము న్నటు, గాన మొదట నిలుపఁగాదు వీని. 193

మఱియును, కవికంతపాశంబునందు. —

“ఏవం గజానాం నక్షత్రం కర్తవ్యం కం తథా,

కర్తవ్యమాదినరరం శ్లోక స్సాద్యక్షరర కమ్.

194

అనుకూల్యం సమద్విత్వ శ్లోకాజ్ఞా రచయే ద్భుధః,

అన్యథా దోషబాహుళ్య ముభయో స్సాస్యి న్న సంశయః”

195

కవిసర్వగారుడమున. —

గీ. గణానుతార్థముఁ బఠితారకమును రెండు, జ్ఞేమసిద్ధికి వ్యాధినిర్జీవగతుల

జ్వలితధూమితదగ్ధప్రసంగములను, గూర్చి యాత్మలు గాకుండఁ గూర్చవలయు. 196

మఱియును, గోకర్ణచ్ఛందంబున. —

క. పఠితారకుఁ బద్యముఖి, సితారకమునకుఁ జెలిమి తెలియక జడుఁడై

కృతిమొండెఁ బద్యమొండెను విదింబుగఁ జెప్పనతఁడు వీరిఁడి కాఁడే. 197

అక్షరములకు నామనక్షత్రములఁ దెచ్చునివరము.

చూచేచోలా అశ్వినీ ఇత్యాదులు.

వ. ఈనాలు గక్షరములు నక్షత్రములకు నాలుగుపాదములుగాఁ జెలియఁగలది. 198

వస్తాప్తకములు.

గీ. మొఱయుమినతులకు మిగునవృశ్చికములు, వృషభధనులు మకరమృగవరములు
ఘటకుశీరములును గన్యకామేషులు, చేరఁదగదు రంగధారుణీంద్ర! 199

తా. మినతులకు, మిగునవృశ్చికములకు, వృషభధనుస్సులకు, మకరసింహములకు, ఘటకుశీరములకు, కన్యామేషులకును, వస్తాప్తకములు. కావునఁ బద్యాద్యక్షరరాశికిని, ప్రభువు నక్షత్రరాశికిని ఇవి పరిహరించి చెప్పవలెను.

ఇందుకు లక్ష్యము, విశ్వేశ్వరచ్ఛందంబున.—

గీ. మీను తూని కోల మిగునంబుఁ దేలును, ఎన్గు విల్లు మొసలి పెద్ద మెకము
కుండ యెంద్రకాయ గొట్టెయ మగునతో, గూడేనేని మిగులఁ గూడ దండ్రు.

సత్త్వగజ స్తమోవేళానిర్ణయము.

గీ. చంద్రగురుదినముల సత్త్వంబు సజశుక్ర, దినసములకు రజము రవి బుధార్కి
వాసరములఁ దమము వరలు నాలుగు గట్లు, లగ్నమండ్రు శనికి రంగభూప! 201

తా. సోమగురువారముల నుదయాది సత్త్వవేళ. అంగారక శుక్రవారముల నుదయాది రాజసవేళ. రవి బుధశనివారముల నుదయాది తామసవేళ. శనివారము తప్పతక్కినవారములయందు లగ్న మొకటికి మూడుండు స్వామిక గడియ. శనివారమునాఁడు లగ్న మొకటికి నాలుగు గడియలు.

ఇందుకు లక్ష్యము, సంహితాసారమున.—

“సత్త్వవేళాచంద్రగురూ రాజసా సజభార్గవౌ,

అర్కార్కిసోమపుత్రాశ్చ తమోవేళా చతుర్థతీ!”

202

విశ్వేశ్వరచ్ఛందంబున.—

గీ. శశిగురుదినోదయంబులసత్త్వ మొదవుఁ, గుజకవిదినోదయంబుల రజము పరగుఁ
దరణిబుధశనిదినములఁ దమము వెలయు, నాలుగడియలు దనగు లగ్నంబు శనికి.

వ. ఇఁక ఏమూఁడువేళలలో సాహిత్యము చెప్పటకు నిర్ణయము.

204

గీ. ఝషధను శ్రీకటకములు సత్త్వవేళ, అజతులావృశ్చికవృషముల రజమువేళ
మకరిహరిఘటయుగము తమంబువేళ, రచనను నయోగ్య మండ్రు శ్రీరంగధీర!

తా. మినము, ధనుస్సు, కన్య, కటకము యీనాల్గురాసులు కలవారిపేర సత్త్వవేళఁ బ్రబంధ మారంభింపరాదు. మేషము, తుల, వృశ్చికము, వృషభము, యీనాల్గురాసులు కలవారిపేర రాజసవేళయం దారంభింపరాదు. మకరము, సింహము, కుంభము, మిథునము యీనాల్గురాసులు గలవారిపేరఁ దామసవేళఁ బ్రబంధ మారంభింపరాదు.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవినర్పగారుడమున.—

సీ. అంగనాచాపమత్స్యకుశీరరాసుల వెలయువారికి సత్త్వవేళలందు
వృషభతాలీమేషవృశ్చికరాసుల వెలయువారికి రజోవేళలందు
మకరపంచాస్యయుగ్గ కకుంభరాసుల వెలయువారికిఁ దమోవేళలందుఁ
గూర్చుండి కబ్బంబుఁ గూర్చియిచ్చిన భర్త మట్ట మేఁడాదికి మట్టావడును
తే. గవియు నన్ని దినాలకే కర్తతోడ, గంటగొట్టినచందాన గంతువేయు
శిథిలమై కావ్యసరణి విచ్చిత్తిఁ జెందుఁ, గర్వకారసంస్కారసంగతులఁ గూడ్చి.
ప. అనియున్నది కానఁ జెలిసి రచియించునది. 207

నక్షత్రములకు రాసు లేర్పడుదుక్రమము.—

అశ్విని భరణి కృత్తికాపాదః మేషమ్—ఇత్యాదులు.

రాశ్యధిపతులు.

గీ. రవిహరికి రాజుకర్మికి నననిజఁ డజ, వృశ్చికములకు బుధుఁడు స్త్రీమిధునములకు
గురుఁడుఝషధనువులకు శుక్రండువృషభ, తులలకార్మిమకరకుంభములకుఁబతులు.

తా. నూర్పుఁడు సింహమునకుఁ, జంద్రుఁడు కర్కాటకమునకు, నంగారకుఁడు మేషవృశ్చికములకు, బుధుఁడు కన్యామిథునములకు, బృహస్పతి ధనుర్దీనములకు, శుక్రుఁడు వృషభతులలకు, శని మకరకుంభములకు నధిపతు లని తెలియవది.

ఇందుకు లక్ష్యము కవినర్పగారుడమున.—

చ. దినపతికర్త కేసరి, కధీశుఁడు కర్మికిఁ జంద్రుఁ, డుర్వింశం
దనుఁ డజవృశ్చికంబులకు నాథుఁడు, సౌమ్యుఁడు రాజు యుగ్మకాం
గనలకుఁ, జాపమత్స్యములకర్త బృహస్పతి, భార్గవుండు భ
ర్త నలిఁ దులావృషంబులకు, గ్రాహుటాప్రభుఁ డర్కజాం డగున్. 209

గ్రహమైత్రి.

సీ. తరణికి శశికుజగురులు మిత్రులు శుక్రశనులు విద్యేషులు సముఁడు బుధుఁడు
చంద్రునకును నూర్పుసౌమ్యులు మిత్రులు శనిశుక్రగురుసజాల్ సమమునాన

కుజావతార జంధ్రార్కగురులు హితులు శుక్రార్కజాల్మల్యులరాతి బుధుడు
బుధునకు నూర్యకౌవ్యలు హితు ల్మనిమజగురులును సములు చందురుడు వైరి
గురునకు రవిహిమకరకుజాల్ హితులు శత్రులు కవిబుధులు మందుడు సముడు
కవికి మిత్రులు బుధార్కజాలు తుల్యులు కుజగురువులు చంద్రభాస్కరులురిపులు
తే. మందునకు బుధశుక్రులు మైత్రివారు, సముడు ధిషణుడు కుజనూర్యచంద్రులరులు
గాఁగ సమమైత్రి వైరమాల్ గ్రహముల కగు, రసికమణి విజయానందరంగకౌరి.

తా. సూర్యునకు జంధ్రాంగారకులు మిత్రులు, శుక్రశనిశ్చరులు శత్రులు,
బుధుడు సముడు; చంద్రునకు నూర్యబుధులు మిత్రులు, శుక్రశనిబృహస్పతి
కుజులు సములు; శత్రువులు లేరు, అంగారకునకు జంద్రనూర్యబృహస్పతులు
మిత్రులు, శనిశుక్రులు సములు, బుధుడు శత్రువు; బుధునకు నూర్యశుక్రులు
మిత్రులు, శన్యంగారకబృహస్పతులు సములు, చంద్రుడు శత్రువు; బృహస్పతికి
నూర్యచంద్రాంగారకులు మిత్రులు, శని సముడు, బుధశుక్రులు శత్రువులు; శుక్రు
నికి శనిబుధులు మిత్రులు, అంగారకబృహస్పతులు సములు, నూర్యచంద్రులు శత్రు
వులు; శనికి బుధశుక్రులు మిత్రులు, బృహస్పతి సముడు, నూర్యచంద్రాంగారకులు
శత్రువులు గనుకఁ దెలియునది.

ఇందుకు లక్ష్యము, నులక్షణసారంబున. —

సీ. ఇనశశుల్ రవికుజా లినగురు ల్లరుభూజా లంశవార్కజాల్ శుక్రశశితనూజా
అన్యోన్యమైత్రి వారకురంగ బుధరవుల్ గురుసుధాధాములు కుజశశులును
మందసామ్యులు సమమైత్రి వారలు గురుశశులును గవికుజాల్ సమమువారు
మార్తాండశుక్రులు మందప్రభాకరు అన్యోన్యకాత్రపు లైవవారు

తే. రాజసామ్యులు శత్రుమిత్రములవారు, గురుకవులు కుజసామ్యులు గురుబుధులును
శనికుజులు భార్యవేంసులు సౌరికశులు, వరుస సమకాత్రవంబుల వారు రాను. 211
మఱియును, కవినర్పగారుడమున. —

గీ. మైత్రి యత్యుత్తమము సమమైత్రి గలయ, మధ్యమం బగు సమ మధమంబుఁ దలఁచ
కాత్రమము మారణమౌ శత్రుమిత్రయౌతము, జగడయొవిరోధ మగుసమకాత్రమమున.
వ. అనియున్నదిగనుక నిదితెలిసి సాహిత్యము ఘటియించునది. 212

గ్రహవర్ణనిర్ణయములు.

క. కవిచంద్రులు తెల్లనివా, రక్షణిజభాస్కరులు నెరుపు నాంగిరసబుధుల్
భూమిఁ బూత్ర ధామామంద, చ్చవి నల్లన యంద్రు రంగజగతివాధా!

క. నీతచంద్రుఁ డిచ్చు గుళల మ, నీతసోమఁడు తునును రణము సేయును రక్త
ద్యుతివిధుఁడు పీతశశి ధీరత హర్ష మొసంగుఁ జాలరంగస్వపాలా! 215

క. నలివారి యేగ్రహముతో, నలివడెఁ దద్వర్ణమై శుభాశుభఫలముల్
గలిగించు భగణ మట్లనె, చెలఁగుట బలి చంద్రుఁ డగుట శ్రీరంగస్వపా! 216

తా. చంద్రశుక్రలు తెలుపు, నూర్యాంగారకు లెరుపు, బుధబృహస్పతులు పనుపు, శనిరాహులు నలుపు, చంద్రుఁ డేగ్రహముతోఁగూడిన నావర్ణమై యాఫలమునే యిచ్చును. తాను ప్రత్యేకముగ నుండినఁ దనఫలము నిచ్చును. శుక్రబుధబృహస్పతులతోఁ జంద్రుఁడు కూడినవాఁడు. ప్రబంధ మారంభించిన శుభకరము. నూర్యాంగారక శనిరాహువులతోఁ జంద్రుఁడు కూడియున్న నక్షత్రమునఁ గృతి యారంభించిన నశుభకరము. అట్లే భగణమును జంద్రాధిపైవత్త మైనగణముగనుక స్వకీయమైనఫలము నీఁజాలదు. ఏగణమునుఁ గూడియుండిన వారీతిగ శుభాశుభఫలముల నిచ్చును.

ఇందుకు లక్ష్యము, సాహిత్యరత్నాకరమందు.—

“శ్లో. రక్తే చంద్రే భవే ద్యుద్ధం కృష్ణే మృత్యు ర్నసంశయః,
తజ్జయంతు విజానీయా త్పితే శుభకరం భవేత్.” 217

కవిసర్పగారుడంటును.—

గీ. చంద్రుఁ డేగ్రహంబు సరస నిల్చిన దాని, వర్ణమై శుభాశుభంబు లిచ్చు
భగణ మేగణంబుఁ దగిలినఁ దత్ఫలం, విచ్చు దనకుఁ జంద్రుఁ డీసుఁ డగుట. 218
మఱియును.—

గీ. శశియు శుక్రుండు తెల్లనిచాయవారు, సవిత్రుఁడునుమంగకుఁడుఁ గంపుచాయవారు
సౌమ్యుఁడునుజీవుఁడును బైడిచాయవారు, శనియు రాహువు నల్లనిచాయవారు.

గీ. ధవళ చంద్రువలనఁ దనరారుఁ గుళలంబు, సమరమగును శోణచంద్రువలన
నిలచంద్రువలన నిధనంబు సిద్ధించుఁ, బీతచంద్రుడైనఁ బ్రీతిఁజేయు. 220

వ. అనియున్నదిగనుక నిదితెలిసి పద్యాదిగణంబులకు వర్ణంబులకు గ్రహమైతి
కలుగఁ జెప్పవలెను. 221

కాలిదాసు, రఘువంశమున.—

“వాగర్థావివంశస్యై”

222

వ. అన్నాడుగాన నందు మొదటివఁగణగణములకు బుధశనులు గ్రహములుగనుక
న, వకరంగకరములకుఁ జంద్రాంగారకులు గ్రహములుగనుకను సమమైతి. 223

కిరాతార్జునీయమున.—

“శ్రియః కురూణా మధిపః”

224

వ. అని యున్నది గనుక నందు మొదటి జగణతగణంబులకు సూర్యబృహస్పతులు గ్రహములు. వారి కన్యోన్యమైతి. శవర్ణయకారంబులకుఁ జంద్రుడే కర్త గనుక లెస్స.

225

అదివర్వముమొదట, శబ్దతాననుఁడు.—

“శ్రీవాణీగిరిజా”

226

వ. అనియొను గనుక నందలితోలిగణము లగుమగణసగణములకు బుధశనులు గ్రహములుగనుక వారికి సమమైతి. శవర్ణవకారములకుఁ జంద్రుఁడు గ్రహముగనుక లెస్స యని యీజాడఁ జెలిసికొనవది.

227

ఉచ్చసీచస్థాననిర్ణయము.—

గీ. మేషవృషభమకరయోమెకటకమీన, తులలు నుచ్చగతులు తులయు వృశ్చి

కకటకర్షుషమకరకన్యాజములు గ్రహ, రాజసీచగతులు రంగశౌరి!

228

తా. సూర్యునకు మేషము ఉచ్చ, సీచము తుల; చంద్రునికి వృషభము ఉచ్చ, సీచము వృశ్చికము; అంగారకునికి ఉచ్చ మకరము, కర్కాటకము సీచము; బుధునకు కన్య యుచ్చము, మీనము సీచము; బృహస్పతి కుచ్చము కర్కాటకము, సీచము మకరము; శుక్రున కుచ్చము మీనము, సీచము కన్య; శని కుచ్చము తుల, సీచము మేషము.

ఇందుకు లక్ష్యము, బృహజ్జాతకమున.—

“అజవృషభమృగాంగనాకులీరా ఝషవణిజౌ చ దివాకరాదితుంగాః.”

229

అధర్వణాఘండమున.—

క. స్థానమృతి యగు సీచ, స్థానగ్రహయుక్త మగుచుఁ దాహ్నిన్నయుదా సీనగణంబులు పతికి మ, ఖానందముఁ జేయు నుచ్చకలితగణంబుల్.

230

గీ. బ్రాహ్మణత్వ త్రివిటూచ్చద్రవర్ణములకు, ఘనత గ్రహమైతి గణమైతి కన్యకాని దూరమును యోనిపొత్తువుల్ చేరవలయు, వరుసనానందరంగ భూవరపతంగ.

231

తా. బ్రాహ్మణులకు గ్రహమైతియును, త్తత్త్రియులకు గణమైతియును, వైశ్యులకుఁ గన్యాదూరమును, కూద్రులకు యోనిపొంతనమును ముఖ్యముగానుండవలెను.

ఇందుకు లక్ష్యము, సంహితాసారమున.—

“గ్రహమైతి ర్ద్వికాతీనాం త్తత్త్రియాణాంగణోత్తమమ్,

కన్యాదూరంతు వైశ్యానాం సూద్రాణాం యోని రేవచ”.

282

అధర్వణచ్చందంబున.—

క. సారగ్రహమైత్రియు నొప్పారగ గణమైత్రి మఱియు నమరగఁ గన్యా
దూరము పొత్తువు యోనివి, చారముఁ డగు భూసు రాదిజాతుల కెలమిఁ.

283

గీ. గణము మైత్రికంటె గ్రహము ముఖ్యముగాన, మొదటిపద్యమునకుఁ గదిననట్టి
గణయుగగ్రహంబు కర్తృగ్రహంబు జ్యేఠంగవలయుఁ గోరి రంగశౌరి!

284

. తా. గ్రహమైత్రి ముఖ్యముగనుకఁ బ్రబంధాదిపద్యపు మొదటిరెండుగణ
మాలయొక్క గ్రహములు, ప్రభువుగ్రహమును విరోధము లేకుండఁ జేరియుండ
వలెను.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవినర్పగారుడమున.—

గీ. గణముసామికన్న గ్రహము సత్వముగాన, నాదిగణయుగగ్రహంబు లెనని

కలియవలయుమఱియుఁగర్తృగ్రహంబును, మొదలిగణముగ్రహముజూసఁగవలయు.

క. కృతి మొదటిపద్యమునఁ గల, పతిపేరున కిరుదెసలను బరగులిపులకుఁ

జత గ్రహమైత్రియె సర్వోన్నత మగు నానందరంగనరనాథమణి!

286

తా. ప్రబంధాదిపద్యమునందలి ప్రభువుపేరునకు రెండుపార్శ్వముల నుండు
నక్షరములకు గ్రహమైత్రి యుండిన సకలదోషములను హరించుననుట.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవినర్పగారుడమున.—

క. విరచించుకృతులపొందున, సరసపుఁబద్యంబు మొదల సత్కవివర్యుల్

పరికించి విభినిపేరిటి, కిరుదెసల శుభగ్రహంబు విడఁగా వలయుఁ.

287

గీ. ప్రభువుపేరిటఁ గృతయైనఁ బద్యమైనఁ, బూన్పిరేనియు మాతృకాపూజ లేక
లక్షణకపిం ద్రు లాసఁగరు దక్షు లగుట, రసికమణివిజయానందరంగధీర!

288

ఇందుకు లక్ష్యము, సాహిత్యరత్నాకరమున.—

“ప్రభు ముద్దిశ్య పద్యంవా ప్రబంధం వా కదాచన,

నవ క్తవ్యం నవ క్తవ్యం మాతృకాపూజనం విసా.”

289

దేవదైత్యమానుషగణనిర్ణయము.

సీ. శ్రవణపునర్వసుల్ ప్వాతిపుష్కాశ్విసుల్ రేవతిహస్తమైత్రిమృగశిర్ష

లమరగణంబు టై.యమరు జ్యేష్ఠవిశాఖ కృత్తికశతతారచిత్తమాల

మణిధనిష్ఠాసర్వమఖిలు దైత్యగణంబు లార్ద్రాయః బూర్వత్రయంబు భరణి

రహి రోహిణియు నుత్తరాత్రయంబు మనుష్యగణము లై ధరలోన గణాతికృక్కు

తే. దేవదైత్యగణములు దెవు లొసంగు, మనుజరాక్ష సగణములు మడియఁజేయు
సమగణములు మనుజనిర్జరగణములు, ప్రమద మొనరించు నానందరంగకౌరి! 240

తా. శ్రవణము, పునర్వసు, స్వాతి, పుష్యమి, అశ్విని, రేవతి, హస్త, అనూ
రాధ, మృగశిర్ష యీ ౯ నక్షత్రములు దేవగణములు. శ్యేష్ఠి, విశాఖ, కృత్తిక, శత
భిషం, చిత్త, మూల, ధనిష్ఠ, ఆశ్లేష, మఖ, యీ ౯ నక్షత్రములు రాక్షసగణములు.
అర్ద్ర, పుబ్బ, పూర్వాషాఢ, పూర్వాభాద్ర, భరణి, రోహిణి, ఉత్తర, ఉత్తరా
షాఢ, ఉత్తరాభాద్ర యీ ౯ నక్షత్రములు మనుష్యగణము. కాన నిందు దేవరాక్ష
సగణములు రాక్షసమానవగణములు కూడినయెడలఁ గారాదు. దేవమనుష్యగణములు
కూడినను, సమగణములు కూడినను మంచిదని తెలియినది.

యోనిపాతనము.

విశ్వేశ్వరచ్ఛందమున.—

సీ. అశ్వినీశతతార లవిరెండు నశ్వముల్ స్వాతిహస్తంబు లచ్చపుటెనుములు
తనరుపూర్వాభాద్రయును ధనిష్ఠయు హయల్ భరణిరేవతి లవి భద్రకరలు
అభిజిత్తు మఱియు త్తరాషాఢ ముంగులు రోహిణి మృగశిరల్ దూధిఫణులు
గర్వితాశ్లేషపునర్వసు ల్పిల్లులు మఖపుబ్బ లవిరెండు మఱియెలుకలు
వినుతపూర్వాషాఢ విష్ణు నామము కపుల్ పుష్యకృత్తిక లవి భువి నజములు
బడి నుత్తరోత్తరాభాద్రలు గోవులు వైశాఖదిత్రలు వజ్రపులులు
మూలయు నార్ద్రయు మేలైనశునకముల్ శ్యేష్ఠానురాధలు చెలఁగులేళ్లు
మాన్యు జెప్పినవెల్ల నెన్నఁగాఁ బోతులు పిదపఁ జెప్పినవెల్లఁ బెట్లు దలఁపఁ
పోతుఁబోతునైనఁ బోరంగఁజొచ్చును నాతినాతియైనఁ బ్రీతిసేయుఁ

తే. పోతు నాతికైన నాతి పోతుకునైనఁ, గలహ మగుచునుండుఁ గాన నెఱిగి
స్వామిభృత్యపురుషసతులకు నాదిగా, నెంచి యోనిపాత్తు లెఱుంగవలయు. 241

తా. ఈచెప్పిననక్షత్రములలో మొదటచెప్పినవన్నియుఁ బురుషులును, వెను
కఁజెప్పినవన్నియు స్త్రీలునుగా నెంచవలెను. అశ్వమహిషములకు, నేనుంగునింగము
లకు, ముంగిపాములకు, చిల్లియెలుకలకు, వానరములకు గొఱ్ఱెలకు, గోవులకుఁ బులులకు,
శునకములకు లేళ్లకు, నశ్విన్యవైరము గనుకఁ దెలిసి యుంచఁగలది.

ఇందుకు లక్ష్యము, విశ్వేశ్వరచ్ఛందమున.—

గీ. హరియు గరియును బులి ధేను వహియు ముంగి
సారమేయంబు మృగము నశ్వంబు మహిష

మరయఁ బిల్లియు సెలుక వానరము నజముఁ
జెలిమి యొండొంటి కెనయక పొలిసి నోవు.

242

అధర్వణాభందమున.—

గీ. ప్రభువుతారనుండి పద్మాదినిలిచిన, తారదాఁక నెంచి దానిమీదఁ
బదియుమాఁడుగడచి పారిన స్త్రీదూర, పొత్తు వండు వైశ్యపుంగవులకు. 243

ఇంక భూసురాదిచతుర్జాతులకుఁ బొంతనము.

లక్ష్మ్యము.—

“గ్రహమైత్రి ర్ద్విజాతీనాం” అనుటకు సప్తతి.

244

శృంగారనైషధమున.—

కా. శ్రీ రామాకుచమండలీమృగమదశ్రీ గంధసంవాసిత
స్ఫారోదారభుజాంతరుండు ధరణీసంక్షేపసంభావనా
పారీణుండు కృతార్థఁ జేయుఁ గరుణాపాశోధి పద్మాక్షుఁ డిం
పారక మామిడిపెద్దమంత్రి సుతు సింగమాత్యచూడామణిక. 245

వ. పద్మాదినున్న మగణసగణములకు గ్రహములు బుధశనులుగనుక సమమైత్రి. ఆద్యక్ష
రము లైనకవర్ణరేఖలకు గ్రహము చంద్రుఁడేగనుక లెస్స. ప్రభువుపేరున కిరుపా
ర్థ్యముల నున్నతకార ఆకారములకు గ్రహములు గురునూర్యులుగనుక నన్యోన్య
మైత్రి. ఇది యుత్తమము. శ్రీకారమే యాదినున్నదిగనుక సర్వవోపహరము. ఇది
గాక మగణసగణములకు రాక్షసగణముకాన శ్రీనాథుఁడు గణగ్రహమైత్రి
అక్షరగ్రహమైత్రి పార్వ్యాక్షరగ్రహమైత్రి, పద్మాదిని శుభగణ ప్రయోగము
నాగణమైత్రి వీనిని బరికించి నిర్దోషముగాఁ జెప్పినాడు కనుక నిట్లే చుఁవలయు
అనేకులు సలక్షణముగాఁ బ్రబంధరచనచేసి ప్రభువులపేర సంకీర్తముచేసినారు.
కనుక నాజాడ తెలియవలయును. 246

“క్షత్రియజాం గణోత్తమమ్”.

247

అనుటకు లక్ష్మ్యము తిక్కన, ఉత్తరరామాయణమున.—

శ్రీరాస్తాం మనుమక్షితీశ్వరభుజాస్తంభే జగన్తండల
ప్రాసాదస్థిరభారభాజి దధతీ సా సాలభంతీక్రియమ్
శుండాలోత్తమగండభిత్తిషు మదవ్యాసంగవశ్యాత్తనాం
యా ముత్తేజసురేతరాం మఘలిహ మానందసాంద్రాసీతి. 248

5. అనియెనుగనుక మనుమరాజునక్షత్రము మఖగనుక నది రాక్షసగణములొనిది. మగ
ణమును రాక్షసగణము గనుక శుభకరము. అతనిరాశి సింహము. అదిగణమైననుగ
ణముయొక్కరాశి వృశ్చికముగనుక రాశివిరోధములేదు. ప్రభువు పేరున కుభయపా
ర్శ్వములనుండు నక్షరములగుండును సుయుక్తాక్షరము లయిన స్తకారక్షకారము
లలో తొలి వర్ణమందలి సకారతకారములకుఁ జుద్రగురువులు గ్రహములుగనుక
సమమైతి. మలివర్ణమందలి కకారక్షకారములకు నంగారకచుద్రులు గ్రహము
లు గనుక సమమైతి. సకారక్షకారములకుఁ జుద్రుఁడే గ్రహముగనుక విచా
రించి నిర్దోషముగా నాదిని శ్రీకార ముంచిచెప్పినాఁడు.

249

“కన్యాదూరంతువైశ్యానాం.”

250

భీమనభందమున (కవిజూత్రయం సంజ్ఞ 1).—

క. శ్రీకాంతాతిప్రియ వా, క్షీకాంతజగత్ప్రయోకనేవితనుతవి

ద్వాకాంతదివ్యకావ్యస, దేకాంతనితాంతకాంతి యీవుతమామృత.

251

వ. అని రేచనమీఁద నంకితముగాఁ జెప్పినాఁడు కాన నాతనినక్షత్రము స్వాతి.
ప్రబంధాద్యక్షర మగుశవర్ణమునకు ఉత్తరాభాద్ర. స్వాతిమొదల ఉత్తరాభాద్ర
వఱకు నెండఁగా నభిజిత్తుతోఁగూడఁ బ్రముఖుఁడునక్షత్రము లయ్యెను కాన శ్రీ
దూరముదొరకెను. కృతిపతిరాశి తుల. మగణరాశివృశ్చికము గనుక రెంటికిని వై
రములేదు. ఇట్లే కడవఱకుఁ జెలియునది.

252

“కూద్రాణాంయోనిరేవచ.”

253

శ్రీనాథుఁడు, కాశీఖండమున.—

క. శ్రీకాశీనగరాధిరాజ్యపదవీసింహాసనమ్మండు లో

కైకగ్రామణి విశ్వనాథుఁడు వికాలాక్షిమనోభర్త ము

శ్లోకుఁ దొడ్డయయల్లభూవరతనూజుఁ వీరభద్రేశ్వర

క్షాకాంతుఁ జగనొబ్బగంఢని మహేశ్వర్యాన్నితం జేయుతఁ.

254

వ. అని చెప్పియున్నాఁడు. ఇందుఁ బ్రభువునక్షత్రము రోహిణి. అహియోని. మొదటి
మగణము మృగ యోనిగనుక రెంటికి వైరములేదు. పద్మాదివర్ణము శవర్ణముగనుక
దాని నక్షత్రము ఉత్తరాభాద్ర. అది ధేనుయోని. అందుకు విరోధములేదు. కృతి
పతిరాశి వృషభము, గణరాశి వృశ్చికము గనుక రాశివిరోధములేదు. కృతిపతి
పేరున కుభయపార్శ్వముల నుండు సకారముకారములకు గ్రహములు గురునూర్పు
లు గనుక నన్యోన్యమైతి. కావున లక్షణకవులైనవారు తమకుఁ గృతినామపనికి

నారోగ్యభాగ్యములు గలుగుకట్టుగా నిర్దోషముగాఁ బ్రబంధరచన చేయుదురు.
కాన నిజాడఁ జెలియునది. 255

కవినర్పగారుడమున, —

గీ. వర్ణనక్షత్రయోనియు వరునితార
యోనియును గూడకుండిన నొప్పు చెందు
గణముయోనియుఁ గర్తనక్షత్రయోని
యును మిగులఁ బొత్తువునఁ గూడియుండవలయు. 256

సులక్షణసారమున, —

క. ధర్మై గుటగుటకవితల, నరసిన శుభలక్షణంబు లబ్బువు ముష్టి
పరిపరగతుల మహాకవి, వరులకవిత్వములనున్నవై ఖరి రామా! 257

కవిగజాంకుశమున. —

గీ. గ్రహము చులికి గణము గరి యక్షరము పింజ
పద్య మెసగుకొల చోద్యమైన
జిహ్వా విల్లు నలుక కింజని లక్ష్యంబు
ధూర్తజనుడు నుకవివార్త జోడు. 258

మఱియును సులక్షణసారంబున, —

క. లక్షణ మెఱుంగనికవి యవ,లక్షణుండు తదీయకవిత లాఘవ మదిత్ర
త్యక్షమునఁ గీడు చూపుఁ బ,రోక్షంబున స్వర్గసౌఖ్య మమరదు రామా. 259

మఱియును, —

గీ. గ్రుడ్డియొద్దు తొన్నఁ బడ్డట్లు సన్తాప,మెఱుంగలేక కవిత లెట్లుచెప్ప
నగును జెప్పెనేని హస్త్యాస్తదముగాన, లాక్షణికుండె కావలయును రామ! 260

కవిగజాంకుశమున —

సీ. అవనిగజాలిగ జావలి కధిదేవతలును వన్నెలు గ్రహంబులును వాని
కులములు ఫలములు కూర్పులు పగలును చుక్కపొత్తువులు నచ్చుగ నెఱింగి
పిదప మహాభూతబీజచింతనమును వర్ణవర్ణగ్రహనిర్ణయంబు
నక్షత్రవేదయు నరిమీత్రశోధనక్రమముఁ దత్ఫలవిచారమును జెలిసి
తే. తమకు నెదురులేక తప్పించి ధారుణీ
విభులసభల బుధులు వివిధగతులఁ

తెలఁగి పొగడఁ గవిత చెప్పెడువారు న

త్కవులు గాక యితరకవులు కవులే?

261

వ. అని యున్నది.

262

మఱియును సులక్షణసారంబున.—

సీ. వినుత పద్యాది నిల్పినవర్ణమునకు నాథునివర్ణమున కరి తోడరకుండ

మొదటిరెండక్షరంబులు గణద్వంద్వంబు గ్రహచైవములతోడఁ గలయకుండ

గృతినాథుపేరిటికిని బార్వవర్ణముల్ కూర్చగ్రహస్రాప్తి గూడకుండ

దగ్ధజ్వలితధూమితవ్యాధినిర్జీవతారకలాగులఁ జేరకుండ

తే. గణగణజయామములు తత్త్వగతులు రగము

లాప్సఁగాఁ బొత్తువులు తప్పకుండఁ బలుకు

కబ్బ మొక్కటియే చాలు గంపెడేల

అక్షణవిహీనమూర్ జగద్రక్షరామ !

263

మిత్రారిపోడశచక్రము.

క. విధుపురహరనిధిదృగ్వన, నిధిరవిదిక్ష్పస్త్రదంతిన్యపమసుశరభూ

విధరదివనత్రయోదశ, పృథుగృహముల వ్రాయవలయు శ్రీరంగనృపా ! 264

తా. చాకముగాఁ బ్రాసాదము వ్రాసికొని అందు నకారాది యేబదియక్షరములు—విధు=౧, పుర=౨, హర=౩, నిధి=౪, దృక్=౫, వననిధి=౬, రవి=౭, దిక్=౮, కాస్త్ర=౯, దంతి=౧౦, నృప=౧౧, మను=౧౨, శర=౧౩, భూమి=౧౪, దివస=౧౫, త్రయోదశ=౧౬, యారెక్కమేరకు వరుసగా నకారము మొదలై యేబదియక్షరములు వ్రాసినట్లయిన నదిసిద్ధము, సాధ్యము, సుసిద్ధము, అరి. అని నాలుగుచక్రములై చక్ర మొక్కటికి నాల్గేసియిం ద్దేర్పడును. అందు మొదటిచక్రము నాల్గిండ్లకు సిద్ధసిద్ధము, సిద్ధసాధ్యము, సిద్ధసుసిద్ధము, సిద్ధారి అనిపేరులు. రెండవచక్రము నాల్గిండ్లకు సాధ్యసిద్ధము, సాధ్యసాధ్యము, సాధ్యసుసిద్ధము, సాధ్యారి అనిపేరులు. మూడవచక్రము నాల్గిండ్లకు సుసిద్ధసిద్ధము, సుసిద్ధసాధ్యము, సుసిద్ధసుసిద్ధము, సుసిద్ధారి అనిపేరులు. నాల్గవచక్రము నాల్గిండ్లకు అరిసిద్ధము, అరిసాధ్యము, అరిసుసిద్ధము, అరిారి అనిపేరులు. కానఁ గృతినాయకునిపేరుయొక్క మొదటియక్షరము ప్రబంధపు మొదటి యక్షరము అరి యనుచక్ర పుటిండ్లలో నుండక యుండవలెను. ఉండినఁ గారాదు.

1. అకథవా	2. ఉజవ	3. అఖనళ	4. ఉచఫ
5. ఓడవ	6. అర్జును	7. బౌధత	8. అఱియ
9. ఈఘన	10. బూజభ	11. ఇగధ	12. బుఛబ
13. అఃతన	14. ఐతల	15. అంఃమ	16. ఏటర

ఇందుకు లక్ష్యము, సాహిత్యరత్నాకరమున,—

“అద్యగ్నిరుద్ర గృహనేత్ర వేదరవిర్దిశ ద్దర్శసుపాడ కాశ్చ,
మన్వంతరా బాణతురంగవాసరాస్త్రయోదశశస్యః పదవర్ణమాచూః.”

265

లక్షణాదీపిక.—

మ. మొదటకా మూఁడిట రుద్రులకా నిధికరాంభోరాసులకా బంకకా
ప్రదికారిద్విపరాణ్తనుప్రభృతులకా బాణాద్రిఘసంబులకా
బదుమూఁటుకా గవి యేబదత్తురము లొప్పకా వ్రాసి తా వ్రాసిన
ట్లది భావింపఁగ నిద్ధసాధ్యకసుసిద్ధారలో తగకా శ్రీహరీ!

266

సీ. చదురమై పదియాఱుచాక పుటిండుల యదియొ పాడకచక్ర మందుతాన
మొదలింట మూఁటును బదునొకంటను దొమ్మిదింట రెంటను నాలుగింటఁ బదియు
రెంటఁ బదింట నాటింట నెనిమిదింట నలిఁ బదాటింట బదునాలుగింట
నేననతావున నేడింటను బదియేనింటను బదుమూఁటు నెనసి వెలయు

తే. నక్షరంబులు గృహముల నైదుపదులు, నిలిపి పతికోష్ఠమున నుండి వలయముగను
నిద్ధసాధ్యసుసిద్ధారిచింతనంబు, వెలయఁ గావించి రిపులిపు వ్విడువవలయు.

267

ప. అని కవిగజాంకుశమున నున్నదిగనుక నిపాడకచక్ర మీశ్రమంబున విమర్శించు
కొనునది.

268

మాతృకాపూజావిధానము.

విప్రమాతృకకు, సిద్ధ(నిధి)ప్రదీపికాయందు.—

గద్యము. అథ కుముద కుండకందుకపురందర శరిశిశిర గిరికందర శరదంబుదకంబు శశిబింబశు భ్రామ విభ్రాజమాన ముఖరాజీవ పరిమళ విలాలబాల మధుకర గరు దంచల పవనచలిత కుటిలకుంతలామ్, లతాంతబాణ ప్రాణబాణసహోదరీ నిజకృ పాపాంగ తరంగిత సుధాపూరపూరిత దిబ్బుండలామ్, నిజకపోలతలదర్పణ ప్రతి బింబితరత్నకుండలామ్, అభినవ వికచకల్లార కరవీరకేసరమాలతీమాలాలాలిత నీల వేణీమ్, వీణాపుస్తకపాణిపల్లవామ్, ఆచ్ఛేదనచందనర సేనధవలీకృతతనుల తామ్, శుక సనకసనందనాది మునిబృందనందితామ్, అరవిందాసన కేశవాసవ ప్రముఖ మరనికర సన్నతామ్, సుకవిశుకఫలితపారిజాతలతామ్, మధూకతైల నిరాజన దేవధూప కదలీఫలచషక పరిపూరిత క్షీరోపహరప్రియామ్ విప్రమా తృకాంధ్యాయేత్. అనేనవాగీశ్వరీధ్యానము క్తమ్-మంత్ర రహస్యే. 269

అధర్వణచ్చందమున.—

చ. కలువల గొప్పఁ దీర్చి నీరిగఁద పలఁచి మెఱుంగు ముత్రియం బులతోడవుల్ బెడంగడరఁ బూని దుఖాలముఁ గట్టి చేతులం బొలు పగురత్నవీణియయ్యఁ బుస్తకిముక్త విలసిల్లఁ గుండకు ట్టలరుచి నొప్పు విప్ర లకుమాతృక సత్కవితాప్రదాయి యై. 270

క్షుత్రియమాతృకకు, సిద్ధప్రదీపికాయందు.—

చూర్ణిక. విదలితకురువిందపురందరగోపసిందూరసంధ్యాభ్రబంధాకబంధురశ్రభాబం ధుశోణామ్ శోణార్కమాణిక్యతాటంకకంకణకేయూరహారనూపుర భద్రముద్రి కాది విభూషణభూషితాం కదంబకుసుమకందుక విడంబితకుచకుంభభారావన మ్ర మధ్యాం విద్యాధరీనికరచికురకుసుమపరా గపరిమళపరంపరాభ్రితమృదలపల్లవామ్, ఉత్కుల్లమల్లికాశోకపున్నాగ చంపకకేతకీజాతిప్రమాన మాలాబద్ధసున్నిగ్ధవేణీం లతాంతబాణ మధురకోదండమండితకర సరోజయుగళామ్, మృగమదాగురుఘన సారచందనానుజేపిసిమ్, నవవికచదాడిమీకుసుమరుచిరగైరికాంబరామ్, రాజమనో హరధూపకాలాగరు (న్నేహ) దీపకనకచషకపరిపూరిత ఘృతోపహరప్రియామ్, రాజమాతృకాంధ్యాయేత్. 271

ఇతి ధ్యానము క్తమ్.

అనేన వశ్యముభీధ్యానము క్తమ్-తత్కథమ్.

“సంధాయ నుమనోబాణాన్ కర్షంతింబ్రైక్షివంధసుః,

జగజ్జైత్రాం జపారక్తాం ధేంఽవశ్యముభిం భజే.”

అధర్వణచ్చందంబున.—

చ. అలవడ సంపెగలో తురిమి యచ్చపుగస్తురి మేనఁ బూసి కెం

పులతోడవు ల్వహించి మఱి పుష్పశరంబును దీయవెల్లఁ జే

తుల విలసిల్లఁ గావిజిగి దూకొనుపుట్టముఁ గట్టి దీపకు

ట్టలరుచిఁ బొల్పురాజకులమాతృక భూజనవశ్యకారి యై.

273

వ. అనియున్నది గనుక గవి పూర్వోక్తప్రకారమున నుపక్రమింపఁదగినది.

274

వైశ్యకులమాతృకకు, సిద్ధప్రదీపికయందు.—

చూర్ణిక. అథ దినకరతరంగిణిరసికర వికసితకనకమలవారతావినీలజలగరాంతరనటత్త

టిల్లతాపుల్లత్కర్ణికారణోరకనిభప్రభాభాగమానామ్, అనమాన ఘుస్మణకుంకుమ

సంకుమదపంకభూషితవిపులకుచకలశోభినిమ్, కనత్కనకమయమంజూమంజీరహార

కేయూరమనోహరామ్, నావికననఽమాలికాకుండశతపత్త్రమల్లికాస్తంబక విలసిత

కబరీమ్, ఆమందసౌందర్యసరసనదనారవిందకందభిషమందన్వితచంద్రికాపానగ్న

ర్వితపరివారగీర్వాణపురంద్రీలోచనచోరిమ్, ఉన్నిద్రపలాశకుసుమపరాగపరి

షభిత హరిద్రారజతాంబరమ్, శంబరారిహరకుటుంబినిమ్, అంబురుహముకుళహ

స్తామ్ బస్తాజ్యదీప, మాచేశ్వరధూప, కలధాతచపక పరిపూరితమధురసోపహార

ప్రియాం వైశ్యమాతృకాంధ్యాయేత్. ఇతి.

275

అనేన సిద్ధలక్ష్మీధ్యానము క్రమ్. తథా.

మంత్రమహర్ణవే.—

“పీతాంబరా మంబుజయగ్ధహస్తాం శాతోదరీం నూతనహేమగౌరీమ్,

శీతాంశుబింబోపమచారువక్త్రం నేవే నదా చతసి సిద్ధలక్ష్మీమ్.”

276

శ్రీధరచ్చందంబున.—

చ. వెలయుఁగ బొండుమల్లియలు వేనలి నంగమునక విభూషణా

వకులు ధరించి లేబసుపువన్నియపుట్టముఁ గట్టి కుంకుమం

బుడి పసిండితామరలు హస్తములక వెలుగొంద భిర్చని

ర్షలరుచిఁ బొల్పు వైశ్యకులమాతృక భూరిధనప్రదాయి యై.

277

వ. ఇవిధంబున మాతృకాధ్యానపూజలు గావించి కవి పూర్వోక్తప్రకారంబున నుప

క్రమింపవలెను.

278

శూద్రమాతృకకు, సిద్ధప్రదీపికయందు.—

చూర్ణిక. అథ తరంగితరహరితత్పణగరండవణిశకలవరకతమణిపురందరసిలశ్యామలామ్,

కోమలకనకదలీదళాంకురశ్యామల కర్పూరకేశపాళామ్, అభివవతామణ్యవిభవ

వితానలీలాలాలితవిలాసమండితామ్, ఇందిరానందనసుందరహరినిలకందుకప్రస్థం
దకతినకుచతటవిలుతన్నంజుగుంజాహారలతామ్, నితాంతసుభిగయూధికానువిధ్దు
స్నిగ్ధకుండలాం,దంతావళదంతకర్పూరగోళోచనామలేపితసర్వాంగీమ్,అనంగమో
హనశరయాపితమేదురగ(ర)భసోదరసుకుమారకజ్జలరేఖామనోహర విచక్షణేక్ష
ణాంచలచలితకర్ణావతంసితకీరకాబామ్, ఆకలంకళకాంకధవళదంతతాటంకవిలసి
తామ్, అసద్యశహరిచందనతరుణకిసలయరచితాంశుకామ్,మల్లికావిచిత్రబర్హిగరు
దంచితకాంచనపుంఖనిశితశరవైణవబాణాసన అలితపాణిపల్లవామ్, సుకుమార
కరధూపపూతైరండతలదీపకాంస్యచషకపరిపూరితహారసోపహరప్రియామ్,కూ
ద్రమాతృకాంధ్యాయేత్.

279

అశేన త్వరితాధ్యానముక్తమ్. తథా.

మంత్రదర్పణే.—

“పర్ణాంశుకాం పరుషకుంచితకేశపాశాం కర్ణావతంసపరికల్పితకీరకాబామ్,

వేదండదానమృగనాభివిలిప్తగాత్రిం కోదండకాండవిదుషీంప్రణమేన్నిహదీమ్.”

వ. అనియన్నది గనుక గవి పూర్వోక్తప్రకారంబున సుపక్రమింపవలెను. 281

గీ. అద్దమున గరి కాన్పించినట్టిపగిది, నంచితంబుగ గవితాప్రపంచలక్ష

ణంబు లన్నియు నిందె యున్నది గణించి, తెలియఘటనాఘటనశక్తి గలుగురాను.

మఱియును.

గీ. ఇన్నిలక్షణములు పల్క నిశ్చయనకు, దరము గాదని కవు లాత్మ దలచిరేని

ప్రకటశుభలక్షణములుండియు కటిరెండు, చాలకుండినగడమయేసదయహృదయ.

వ. కావున కృచిద్దోషయుక్తమైనను, శుభబాహుళ్యమైనయెడల నది దోషరహితమని

యెఱింగి రచనసేయునది. ఇది లక్షణప్రకరణము. దీని నామాలాగ్రంథుగ

దేటపఱచితి నింక యతిప్రాసప్రకరణంబు వివరించెద.

284

ఆశ్వాసాంతము.

చారుమతి.—

రంగదతి సత్పర కురంగశకురాజితతురంగమమదప్రయతసా

రంగచయముఖ్యచతురంగబలిరమ్య రణరంగరిపుగర్వహృత పా

రంగతమహాగుణతరంగ కమలావటనరంగ సదపాంగకలితా

రంగవగదీనిలయ రంగవిభుభక్తమణి రంగవరనాథసోమా

285

మంచచారుమము —

గరిష్ఠబాహుగర్వమత్త కర్కశద్విషద్యసుం

ధరావరా సద్యగ్యశస్త్రతాపచంద్రమోదివా

కరగ్రసక్రియోగ్రసింహికాతనూభవాయమా
నరాద్రకాతమండలాగ్ర నందవంశభూషణా!

286

భుజంగప్రయాతము.—

నిశాధీశమందారసిహారతారా, కుశాబ్జార్జునాభ్రాభ్రగోగోమణిగీ
ర్దిశాదంతిదంతద్యుతిస్వచ్ఛలీలా, యశోవైభవోత్తుంగ యానందరంగా!

287

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమారమణ కరుణాకటాక్ష లబ్ధసాహితీవిభవ ధర్మవెచ్చకులజల
ధికుముదమిత్ర శ్రీవత్సగోత్రపవిత్ర వేంకటకృష్ణార్యపుత్ర విద్వజ్జనమిత్ర కుక
విజనతాలవిత్రి యార్వేల కమ్మ నియోగికులీన లక్షణకవి కస్తురిరంగనామధేయ
ప్రణీతం బైన యానందరంగస్థందం బను లక్షణచూడామణియందు ద్వితీయా
శ్వాసము.

తృతీయాశ్వాసము.

విష్ణుచరణసారస
సేవాయితహృదయ రూపజితవాసవితా
రావల్లభనలకూబర
భావజ యానందరంగ పార్థివముఖ్యా !

1

- గీ. అవధరింపుము నీ పేర నంకితముగ, సకలలక్షణగ్రంథవిస్తారసార
పటిమ లన్నియు నొకటిగా ఘటనపఱిచి, లక్షణగ్రంథ మొనరింతు రంగవృపతి.
- సీ. అదిమకవిభీమనార్యముఖ్యులు పల్కుచంద్రులను గల్గించదములును
లక్షణగ్రంథములను గల్గిభేదముల్ పూని విమర్శించి వానిలోన
యతిభేదములు సాసగతిభేదములు మాది యొనరఁ బూర్వకవిప్రయోగములను
వెదకి యన్నింటికి వేఱ్ఱొక లక్షణలక్ష్యముల్ సత్కవిరాజు లెన్న
తే. సకలజనముల కుపకారసరణిగాఁగఁ, జెలఁగి వివరించెదను వేడ్కఁ జిత్తగింపు
రసికమూర్తి వజారతరాయవిజయ, విక్రమానందరంగేంద్ర! వినయసాంద్ర! 3
- క. క్షీతిఁ గవిత యనుదుఁ జెప్పిన, యశులును బ్రాసములు వలయు నన్నిటి కవి నే
జతగూర్చి వ్రాసెద వజారతవిజయానందరంగరాయబిడౌజా ! 4
- ప. తద్విధం బెట్లనిన నాదిమకవిభీమనచ్చందంబును, గవిరాక్షసచ్చందంబును, నధర్వ
ణభాస్కరచ్చందంబులును, సుత్రమగండచ్చందంబును, ననంతచ్చందంబును, హ
నుమచ్చందంబును, జయదేవిచ్చందంబును, శ్రీధరచ్చందంబును, గోకర్ణచ్చందంబు
ను, నీలకంఠచ్చందంబును, విశ్వేశ్వరచ్చందంబును, నన్నయభట్టు లక్షణసారంబును,
విన్నకోటపెద్దిరాజు' కలంకారశాస్త్రంబును, రఘునాథయలక్షణదీపికయును, గవి
సర్వగారుడంబును, గవిగజాంకుశంబును, మల్లనోపాదాంగదమాడామణియును
మొదలుగాఁగలఁచఁదగ్గ శ్రుంబులు లక్షణకావ్యంబులు విమర్శించి యందు మహా
కవిగుణులు వివరించు నెఱంగంతయు నెఱింగి యెల్లరకుఁ జెలియునట్టులు తేటపఱి
చెద నవధరింపుము.

5

నీ. అయహాలకును గియ్యలగును కచటతపవర్గల నాల్గేసివర్గములుగ
నొకటొకటికి యతి యొప్పును చారులశషసలు తమలోన ట్టుకుఁ జెల్లు
అశలును గిల్లు క్రారయు రేఫకుఁ జెలంగుఁ పభబభౌ వాకును బరగు నణలు
పొల్లక్షరములకుఁ బొసఁగు పవర్గ బిందూక్త మైనను మాకు నొనరుచుండు
తే. పుపుబుభలకు మూకారంబుఁ బూన్పవచ్చు
మఱి ఋకారంబు రేఫకు విరతియగును
వాడుకగ నుండుయతు లివి వరుసతోడ
శ్రీమదానందరంగ పార్థివపతంగ.

6

తా. అకారయకారహకారములును, గియ్యముడికలయత్తరములు నొండొంటికి
యతిచెల్లును. కఖగఘ, చఛజఝ, టతడధ, తథదధ, పఫబభ యాయొదువర్గములలో
నాయావర్గములోని నాల్గక్షరము లొండొంటికి యతిఁజెల్లును. చఛజఝశషసత్తు యీ
యొనిమిదియత్తరములు నొండొంటికి యతిచెల్లును. త్తకారము కవర్గముతోఁ జెల్లును.
లకారమును, శకారమును, వెలుపలగిలకగలయత్తరములును, క్రారవడిగలయత్తరములు
నొండొంటికి యతిచెప్పవచ్చును. పఫబభవ యాయొదుత్తరములు నొకటికొకటి యతి
చెల్లును. నకారణకారములును, నకారపొల్లు గలిగినయత్తరములును నొకటికొకటి యతి
చెల్లును. సఫబభ యీనాల్గక్షరములకు దాఁపలసున్న లండినచో మకారమునకు యతి
చెల్లును. పుపుబుభు యీనాల్గక్షరములును ముకారమును బరస్పరము యతిచెల్లును.
స్వరములలోని ఋకారమునకును రేఫునకు యతిచెల్లును. ఇదియంతయుఁ జాల వాడు
కగా బహుజనులు చెప్పెదరు కావున నివియు, మహాకవిరాజులుప్రబంధములయందుఁ
బ్రయోగించుచుండులును, బ్రాసభేదములును వివరించెద.

ప్రాసములకు నాదినుకవి భీమనచ్చందమున (సంజ్ఞ-76):—

క. భాసురము లగుచు నుకర, ప్రా సాను ప్రా సదుష్కర ప్రా సాంత్య

ప్రాసద్విప్రాసత్రి, ప్రాసము లన పద్విధములఁ బ్రాసము అమరుకా.

7

మఱియు, ననంతచ్చందమున (1-35):—

క. సమనామప్రాసము ప్రా, సమైత్రి ఋత్రియును బ్రాదిసమలఘువు విక

ల్పము బిందు వర్ధబింద్యాఖ్య ముభయసంయు క్తసంధిగతసంజ్ఞకముకా.

8

తా. అని యిద్విధంబున నుకరప్రాసము, దుష్కరప్రాసము, అంత్యప్రాసము,
అను ప్రాసము, ద్విప్రాసము, త్రిప్రాసము, చతుష్ప్రాసము, సమనామ ప్రాసము, ప్రాస
మైత్రి, ఋత్రి ప్రాసము, త్రివిధప్రాసము, ప్రాది ప్రాసము, వికల్పప్రాసము, బిందుప్రా
సము, అర్ధ బిందు ప్రాసము, ఉభయప్రాసము, సంయుక్తప్రాసము, సంధిగత ప్రాసము,
సమలఘుప్రాసము అనగా ౧౯ విధముల ప్రాసములు వివరించినారు.

ఇతను యతులకు ఆదిమకవి భీమనచ్చందమున (సంజ్ఞ-62):—

క. స్వరవర్గాఖండ ప్రాన్యద్యుబిందుపుతములును బ్రయక్తాక్షరముల్
పరువడి నెక్కటి పోలిక, ¹సరస అనన్ బదివిధములఁ జను వల్లు మహిన్.

అని పది యతులున్ను,

పెద్దిరాజు అలంకారంబున:—

గీ. యతులు స్వరవర్గసరసగుణితవిభాగ
బిందుకాకుస్వరాఖండ భిన్నవృద్ధి
దేశ్యములు ప్రాదియొక్కటాదేశములును
పోల్కిగూఢస్వర మన నొప్పును బదాఱు.
అని పదాఱుయతులున్ను జెప్పి ఉన్నది. మఱిన్ని,

10

అధర్వణచ్చందంబున:—

సీ. స్వరయతుల్ పుతయతుల్ సంయుక్తయతులును వర్గయతులు బిందువడి యఖండ
విరతి పోల్కివడి యభేదయతి సరసయతి చక్కఁబెక్కటియతులు మఱియుఁ
బ్రభునామయతియును బ్రాదులు వృద్ధులు మయతియు నిత్యసమాసయతియు
నాదేశయతులు రియతి ఋయతి వికల్పయతులు విభాగపుయతులు దేశ్య
తే. యతులు భిన్నయతులును గుణితయతులును
ప్రాదినిత్యసమాసవిరహితయతులు
ఘట్టయతులు శకంధయతులు నభోయతు అవ
ల నసమాసయతు లిరువఁజెనిమిదొకటి.

11

అని యతులు ౨౯ విధములుగాఁ జెప్పి ఉన్నది. మఱిన్ని,

కవిరాక్షసచ్చందంబున:—

కా. శ్రీచైతాయతు లిర్వదొక్కటియగున్ ఋప్రాదినిత్యజ్ఞకా
క్వాదేశంబులు వృద్ధిఘట్టోసరసనామాఖండవర్గపుత
ప్రాదుల్ బిందువిభాగముల్ స్వరజముల్ మాసుస్వరంబుల్ విక
ల్పాదుల్ చక్కటిపోల్కియొక్కటియుఁ గావ్యాళిన్ బ్రసిద్ధంబగున్.
అని ౨౦ విధములుగాఁ చెప్పివున్నది. మఱియు,

12

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున:—

మ. స్వరవర్గపుతముల్ శకంధగణముత్వప్రాప్యభేదోర్వసు
స్వరభిన్నప్రభుకాకునిత్యములు దేశ్యజ్ఞోభయాఖండముల్

1 సరసలు నాఁ బదియు వల్లు చను నిద్దాత్రిన్.

సరసాదేశవిభాగవృద్ధులునుమాసంయు క్షతైశ్చమౌ
గరిమంబోలికచక్కటెక్కటియనంగా నిర్వచేదాయతుల్.

18

5. అనిఽవిభములుగా జెప్పివున్న వి. ఇదిగాక జయదేవచ్ఛందంబునతో మ్రిదియతులున్ను, కవిలోకసంజీవనియందు పండ్రెండుయతులున్ను, ఆనంతచ్ఛందంబున ఇరువది నాలుగు యతులున్ను, నీలకంఠచ్ఛందంబున ఇరువదియైదు యతులున్ను, శ్రీ ధరచ్ఛందంబున మాప్పదియతులున్ను ఉత్తమగండచ్ఛందంబున పదునెనిమిదియతులును గా వా రువారు వేఱువేఱువిభంబుల నేర్పరిచి యుండుదురు. వాని నన్నిటిని బరికించి యిందు స్వరయతియు, గూఢస్వరయతియు, కాకుస్వరయతియు, నాహ్వనస్థిత యతియు, రోదనస్థితయతియు, సంశయస్థితయతియు, గానస్థితయతియు, వృద్ధి యతియు, నశ్నోసమాసయతియు, భిన్నయతియు, నిత్యసమాసయతియు, దేశ్యయ తియు, మకారయతియు, వికల్పయతియు, బిందుయతియు, ప్రాదియతియు, సర్థ బిందుయతియు, వాదేశయతియు, బ్రభునామాఖండయతియు, ఘోషయతియు, శకంఠయతియు, సంయుక్తయతియు, విభాగయతియు, చక్కటియతియు, సరసి యతియు, నభేదయతియు, నెక్కటియతియు, ఋయతియు, ప్రాకృతాదేశయతి యు, బోలికయతియు, నఖండయతియు, సమలఘప్రాసయతియు, రియతియు, గుణితపుయతియు, ప్రాసయతియు నివి మొదలుగాఁగలయతిభేదంబులును ప్రాసవి న్యాసంబులును విమర్శించి యన్నియు నొకటిగా సంఘటించి దానిదానికీ బూర్వ కవిప్రయోగములు లక్షణలక్ష్యంబులు నిలిపి యేయేజాతిలక్షణంబులు వివరించిన నందుకు భవదీయనామాంకితంబులుగా బద్ధంబులు రచియించి యనంతరంబ లక్ష్యంబులు లిఖియించి భవదీయదయావిశేషసంపాదితమదీయమనీషాచమత్కారంబుఁ జేటపఱచెద. పామరులు పండితు లగురీతిఁ బండితులు సంతసిల్లుభాతిగా వాయేర్పరిచిన యాయానందరంగచ్ఛందంబున ముందుగాఁ బ్రాసంబులు వివరించె ద నందు.

14

సుకరప్రాసలక్షణము.

పెద్దిరాజు నలంకారంబున (7-74):—

క. ముకుమారము శ్రుతిముఖదమ్మ, నకలంకము సైనపర్వ మాద్యక్షరస్య

ప్రికి రెండవప్రాముసుమీ, సుకరప్రాసం బనంగ సులభము కృతులకా.

15

తా. లలితమై చెవికింపుగానండే అక్షరము ప్రాసస్థానమునందుంచితే అది సుకరప్రాసము.

క. వరకవులపాలిపెన్నిధి, సరసుం డానందరంగజనపతి గాకకా

మఱి యెవ్వ రనుచుఁ బలికన, ధర సుకరప్రాస మనఁగఁ దగుఁ గృతులందకా. 16

మఱిన్ని, భీమనచ్చందంబున (నంజ్ఞ-78):—

క. పరమోపకార ధరణీ, నూరవరమరభూజ సుగుణసుందర తరుణీ

స్తరనిభ సుకరప్రాసం, బరుదుగఁ గృతులందు నొప్పు నభిమతచరితా. 17

దుష్కరప్రాసము.

పెద్దిరాజు నలంకారచూడామణియందు (7-78):—

క. పరువడిఁ బాదాదుల నుచ్చరణాసహ్యక్షరమల సమహర్షిన దు

ష్కర మనియెడు ప్రాసం బగు, సరసాలంకారమగుచుఁ జనుసత్కృతులన్. 18

తా. చెవికింపుగాక, నోటమెదుగక, చు స్తరముగా నుండేఅక్షరమలు ప్రాస చెప్పితే నది దుష్కరప్రాస మనబడును.

లక్ష్యము:—

క. నిష్కపటజనులకెల్లను, నిష్కపటంబులను రంగవృషమణి యెంతో

నిష్కర్ష నొసగు ననఁగా, దుష్కర మనుప్రాస మై కృతులఁ జేయించుకా. 19

అనంతచ్చందంబున (1-70):—

క. డోశీలితమణికటక యుర్మకలితరమావినోద రంజితసుజనాం

తఃకరణ ఖండితారికి, రంకందుక యనిన దుష్కరప్రాస మగున్. 20

అంత్యప్రాసము.

పెద్దిరాజు నలంకారచూడామణియందు (7-80):—

క. మొదలిచరణంబుకడ శుభ, పద మయ్యెడివ్రాయి యన్ని పాదంబులకుఁ

దుదలందు నుండఁ జెప్పిన, నది యంత్యప్రాస మనఁగ నమరం గృతులకా. 21

తా. మొదటిచరణముకడపట సున్నయక్షర మేదో అంత్యరమాచొప్పు గానే నాల్గిచరణాయందు నంతమన నుండఁ జెప్పిన నది యంత్యప్రాస మగును. అని యమమునఁ బద్యమునకుఁ బ్రాసాక్షరమెద్దియో యదియ యంత్యమందుండునట్లు చెప్పిన మఱియు లెస్సఁగా నుండు ననియందురు.

లక్ష్యము:—

క. శ్రీజయశ్రీ ర్తినమాజా, రాజలునానందరంగరాయబిడాజా

భీషణకల్పకభూజా, నాఁ జనుఁ బ్రాసాంత్యమై యినన్ఫుటలేజా! 22

మఱియు, భీమనచ్చందంబున (నంజ్ఞ-88):—

క. జననతభీమతనూజా, మనయార్జిత విభవలేజ సుభిగమనోజా

వినుతవిశిష్టసమాజా, యన నంత్యప్రాస మిది యహర్వృతలేజా! 23

ద్వంద్వత్రిప్రాసములు.

పెద్దిరాజు నలంకారచూమణియందు (7-82):—

క. క్రమమునఁ బాదాదుల యం, దమలము లై రెండుమూడు నక్కరములు చె
న్నమరిన ద్వంద్వత్రిప్రాసము లనఁగాఁ బరగు వానిఁ జనుఁ దెలియంగఁ. 24
తా. చరణాదిని మొదటి అక్షరము గాక అవతలిరెండక్షరములు చెప్పిన అక్ష
రములే నాలుగు చరణాలకు ప్రాసములవస్తే అది ద్వంద్వప్రాస మగును అరీతిగా
మూడేసి అక్షరములు వస్తే అది త్రిప్రాస మగును.

ద్వంద్వప్రాసమునకు లక్ష్యము:—

క. శ్రీరంగరమణసేవా, పారంగతుఁ డైనరంగపారివమణి యా
సారంగ మెక్కి తగుఁ జను, దేరంగ ని పొగడి రనఁగ ద్విప్రాస మగుఁ. 25

భీమనచ్చందంబున (సంజ్ఞ-82):—

క. దోసంబు లేక ఇస్తుని, వాసంబై పరగఁ జెప్పవలయును ద్వంద్వ
ప్రాసం బుచితాక్షరవి, న్యాసంబుగఁ గృతుల రేచ యభినవచరితా. 26

త్రిప్రాసమునకు లక్ష్యము:—

క. కొమ్మెనెరా బాలిని నిను, రమ్మనెరా తనదుమేను రంగాధిప! ఏ
సామ్మనెరా విడిదికిఁ దో, తెమ్మనెరా యనుచుఁ బల్కఁ ద్రిప్రాస మగుఁ. 27

భీమనచ్చందంబున (సంజ్ఞ-83):—

క. దానమున సత్యమాన నభి, మానమునం బోల్ప ఏసమానము ధరణి
గాన మనం ద్రిప్రాసము, దాన మనోహర మగును బుధకుతచరితా. 28

చతుష్ప్రాసము.

ఉత్తమగండచ్చందంబున:—

గీ. మొదటివ్రా యి గాక కొదవ నాల్గక్షరములును నాల్గుచరణములను గలుగఁ
జెప్పఁజదియె కృతుల నొప్పు చతుష్ప్రాస, మనఁగఁ గుకవు లెన్న వాదిదేవ! 29
తా. చరణమున మొదటియక్షరము గాక తక్కిననాల్గక్షరములు చరణచరణా
నకు జెప్పితే అది చతుష్ప్రాసము.

లక్ష్యము.—

క. నిరతనముచిహ్న(ఘ్న)విభవత, నెరతనమును గాంచి రంగవృషమణి యెవరీ
ధరతనముం గలయని బలు, దొరతనమును బూసె ననఁ జతుష్ప్రాస మగుఁ. 30

అనంతచ్ఛందంబున (1-73):—

క. వారణవరద నిశాటవి, దారణ వీరావతార ధరణీనలయో

ధారణ నరమునిసుత యని, శోరణిగాఁ జెప్ప నది చతుష్ప్రస మగున్. 31

తా. ఈయాలువిధము లగుప్రాసములు నిండావాడుక అయినందుచేత అత్యులు ప్రబంధాదులనుండేపి యొత్తివ్రాయలేదు. తక్కినప్రాసములకు వ్రాయవలెను గనుక వ్రాస్తున్నాను.

ఋకారీప్రాసము.

క. ఆరయ రేఫలు మూడు ఋకార మొకటి ప్రాసముగను గదియించినచో

మీఱు ఋకారప్రాసము, పేరున నానందరంగ పృథ్వీరమణా ! 32

తా. స్వరములలో ఉండే ఋకారము ౧, రేఫలు ౩ గాని, ఋకారములు ౩, రేఫ ౧ గాని కూర్చి నాలుగుచరణములకు ప్రాసములుగా వుంచుకొని పద్యము చేప్పవచ్చును.

లత్యము, అధర్వణచ్ఛందంబున:—

క. ఆరయ స్వరగణ మయ్యు ఋకారము ఋప్రాస మగుచుఁ గదియును రేఫన్
జేరి తనయరముఁ దన్నిన, యఋషిపాదములు పిసిక నచ్యుతుఁడనఁగన్. 33

భారతము, ఆరణ్యవర్వమున:—

క. ఆఋషిశ్రమరుఁడు గట్టిన, చీరలు మృదులములు నవ్వలిత్రములు మనో
హరులు నాతనిపుడుకటి, భారమున నొక్కకనకపట్టము మెరసెన్. 34

ప్రాదిప్రాసము.

గీ. పొది యైననకారశబ్దములు మూటి, కొకనకారంబు రేఫసంయుక్త మగు న
కార మొక్కటి మూడుఁకారములకుఁ, ప్రాసములు చెల్లు నానందరంగధీర ! 35

తా. ప్ర అనే ఉపసర్గయాదిగా గలనకారశబ్దము “పొణ” అనుశబ్ద మయ్యెను గనుక అశబ్దములు మూటికి ఒకనకారప్రాసము చెల్లును. నకారములు మూటికి రేఫతో చేరిన ఁకార మొకటి చెల్లును.

అనంతచ్ఛందంబున (1-48).—

గీ. పొది యైననకారంబు ప్రాణమగుట, పరగ నణలకు నొండొంటఁ బ్రాసమైతి
క్షోణిధరుఁ డెత్తె నేనుఁగుప్రాణమనఁగ, దానవారాతి వ్రేతలప్రాణ మనఁగ. 36

1 హరము లాతని; హరితము అతని. 2 యనశబ్దంబు. 3 వేర్వేఱఁ బ్రాసమయ్యె.

బృందానంభవము, ¹ వరాంతం అప్పన్న:—

క. పో సుద్యోగముచేసిన, పొణంబా యిదియె నీకుఁ బాఠేయం బా
మానిని మందస్థితమధు, రాననచంద్రికలఁ గోలి యరుగుము పిదపక్ష. 37

వరాహపురాణమున:—

క. శ్రీనారాయణ నిన్నుక, బ్రాణముగాఁ జూచుకొని... 38
అని వున్నది గనుక తెలియవ్రాసినాను.

బిందుప్రాసము.

గీ. రహిని బ్రాసాక్షరాదివర్ణంబు గిలుక, నమరియుండిన నది బిందు వగుచు బిందు
వర్ణములఁ జేరి ప్రాస్తమై వన్నె కెక్కు, సుందరీహేహనాంగ యానందరంగ ! 39

తా. మూడుచరణముల పాసాక్షరములకు మొదటియక్షరములకు సున్న
లుండి ఒకయక్షరానకు వలవలిగిలక వుంటే అదిన్ని సున్నగలయక్షరమై పాసము
చెలును.

లక్ష్యము, అనంతద్భందమున (!- 51).—

గీ. పేర్చి పొల్లనకారంబు ¹బిందు వగుచు
మీడి సున్న ధకారంబు నూడఁ బ్రాస
బంధ మగుఁ గృష్ణఁ డుదయించినకా ధరిత్రి
యంతయును నిరుపద్రవం బయ్యె ననఁగ. 40

మఱిన్ని, సారంగధరచరిత్రమున:—

క. కక్షదోయి చల్ల గా నిటు, కందోయి నృపాలు లెస్సగా నింకొకమా
ఱందఱిముందఱ నీవని, చిందఱనందఱయు గుట్టు చిట్టాడంగక్ష. 41

హరికథాసారము, చతుర్థాశ్వాసము, అల్లసాని పెద్దన.—

క. అంబరము వగుల నార్చి ప్రలంబాసురుఁ డాగ్రహము వెలయఁ గదిరిన వే
శం బలరాముఁడు చేముసులంబున వానితలఁ ద్రుంచె లావు మెఱయఁగక్ష. 42

భారతము, ఆర్ణవ్యపర్వమున.—

మత్త. అమునీం ద్రునివాసక క్షిఁ దదంగరాజ్యములందు మే
ఘమ్మ లెల్ల కెలగకుల్లం గడుఁ గ్రమ్మి సర్వజనప్రమో

1 బృందాననసారంబున (ఈపద్యము అప్పకవీయములో మధువేవనమునందు
అని ఇచ్చి ఉన్నది) 2 బిందువులు 3 మీఁద సున్నధకారంబు నూడఁ బ్రాస.

దమ్ముగాఁ బ్రచలదృష్టహజ్జలధార లొప్పగ వృత్తిఁ జే
సె మహానదులున్ మహాసరసీచయములు నిండఁగాన్.

43

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

లయగ్రాహి. కమ్మనిలతాంతములకు మైనసి వచ్చు మధుపమ్ము...

44

అని వున్నది గనుక జాడ తెలుసుకోగలది.

అర్థబిందుస్రాసము.

అనంతచ్ఛందంబున (1. 52).—

గీ. సార్థ బిందువులై తేలినట్టిటపల, కరయఁ జ్రాసంబు నిర్బిందువై నఁ జెల్లు
వీఁపు మూఁపును మఱి తలమోపు నయ్యె, మాట లేటికి మేటి తాఁబేటికనిన.

45

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున:—

గీ. ఒకటి కరసున్న గలిగి మూఁటి కవి లేక
పాఠసములు లఘుపదము లై నైనిజెల్లుఁ
గృతుల నొక్కొక్కచో నది యెట్టులనిన
నికను నెఱిగింతుఁ జెప్పడి నుకవులనఁగ.

46

తా. కచటతప వర్గాక్షరములలో అరసున్నగలయక్షరములు మూఁడు, నున్న
లేనియక్షర మొకటిగాని, సున్నలేనియక్షరములుమూఁడు, అరసున్నగలయక్షర మొ
కటిగాని వున్నట్టయితే పాఠసము చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. వీర నానందరంగమహీకళ త్రుఁ, డాటల విధంబు రిపులను వేటలాడి
దాపురం దైనదైరంబు నాపుకొనియె, జూచినవజీరు లొగిఁ దలలూచగాను.

47

మఱియు, భారతము, విరాటపర్వమున (2-271):—

క. నాకొఱతఁ దీర్చి వచ్చితినికొఱతయె యింక నూతునిం దెగఁజూడన్
లోకము పంచింపం దగుఁ, జీఁకటి రేయొదవ నేమిచేయుదో చెపుమా.

48

మఱిన్ని, భారతము, ఆదిపర్వమున (2-42):—

క. అపన్నగముఖ్యులఁ దనఁటఁపునఁ బెట్టుకొని పఱచి విసినములు మహా
ద్వీపంబులు గిరు లలఘుది, కాపాలపురములు చూపెఁ జని వారలకున్.

49

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున. (1-407):—

క. మేటు లగురథికులను నొక, నాఁటికి వేపుర వధింతు నరుశరములునో
నాటి పడవై చువంతు, నేఁటాడెనఁ బ్రతిబలంబువీరుల నెల్లన్.

50

వరాహపురాణమున.—

క. ఆచింతామణి మూని తన, సీచమణిచుదాక నిక పృథులీభముచే

దాచుకొనుచుగాక నాచే, నిచే నిక మోసపోవునే నరనాథా!

51

వ. అనివున్నది గనుక నూచనగా చ్రాసినాను.

అభేదప్రాసము.

కవిరాక్షసచ్ఛందమున.—

క. లళలకు లడలకు నొకటొక, టలవుగఁ బ్రాసంబు యతియు నా వపలకు న

వ్వలఁ దడలకు రళలకు యతి, నెలయుక్ బ్రాసంబు తగ దభేద మిది యగుకా.

ఉత్తమగండచ్ఛందమున.—

క. లడలు లళలు నొండొంటికి, వడి స్ప్రాసము చెల్లు రలలు వపలును దడలుకా

వడిఁ జెల్లుఁ బ్రాస మమరదు, కడు నరయ నభేదసంజ్ఞఁ గను నివియొల్లకా. 52

తా. లకారడకారములకు, లకారళకారములకుఁ బ్రాసములు యతులు చెప్ప వచ్చును. వకారమునకు పవర్గమునకున్న, దకారడకారములకున్న, రకారలకారముల కున్న యతిమాత్రము చెప్పవచ్చును. స్ప్రాసము లుండవు.

ఇందుకు లక్ష్యము.—

క. వీరదావతు లలసగతికా, వేడుక నానందరంగవిభుసముఖమునకా

జోడుగ నటియింతురు పటు, తాళవిభేదముల నద్భుతాభినయములకా.

54

నందిసింగన వరాహపురాణమున.—

క. దాడింబబీజమాల మగ, రాలకా గురువిందములను రహి వరుసగ నా

బాలామణి దంతద్యుతి, రాలించును మూల సుంఛుఁ ద్రాసున సుంఛుకా.

55

నృసింహపురాణమున.—

సీ. ఈశాపు నీలంపు గోడను దను వింత, దనుపట్టు తీవంచు కంబములను...

56

అధర్వణాచ్ఛాన్ద్యులు భారతమున.—

క. తాలాంతుములసమర, క్రీడకుఁ దాళగలవాఁడు క్షీతిలోపల నె

వ్యాఁడును లేడని యుండకు, సిడగ్గర నున్నవాఁడ నే నెల వివ్వా.

57

శత్రునుఖరామాయణమున.—

సీ. చూడు మంచును సప్తతాళమాల బెగవ్రేయ, వీక్షించి రవిపట్టి విస్తుబోయె...

58

1 ప్రబంధరాజమున.—

క. పీఠావళి లయ్యెడ నీ, లీలక బుష్పపచయకలితఘనకేళికా
లాలితజనితశ్రమై, యాలో జలకేళికాంక్ష నటచన నెదుటకా. 59

వ. అని యిట్లు బహుప్రబంధములయందున్నదిగనుక జేలియగలది. 60

వర్గప్రాసము.

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

గీ. కనదవర్గద్వితీయధకారమునకుఁ, బ్రాస మొకచోఁ జతుర్థధవర్గ మైన
గాకను దకారమునకు ధకారమైన, నమనినియు వర్గపా)న ముండు గృతుల. 61

కవిరాక్షసవృందంబున.—

క. తిలకింపఁ దవర్గములో, పలివలువర్గము ద్వితీయవర్గ మదియుఁ గా
కలతిగ వర్గము నాలప, దలనినవర్గంపుఁ బ్రాసముండు కపిండుల్. 62

తా. తవర్గధకారమునకును ధకారమునకును దకారమునకును ధకారమునకును
ప్రాసము చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. ప్రాది నానందరంగభూనాభుక్తిర్ని, యీధరిత్రి స్థిరంబుగాఁ బాచుకొనియే
సాధురక్షణఁ దత్సదే మేధగాని, మేధయే యమ్యులది వట్టిగాధ గాని. 63

మఱిన్ని, పుత్రేటి రామభద్రయ రామాభ్యుదయమున.—

క. గాధేయోక్తపురాతన, గాథానిరవద్యపద్యగద్యగ్రహణా
సాధారణానివారణ, మేధానిధు లైనయట్టిమిత్రమలేంద్రుల్. 64

ఎఱ్ఱాప్రగ్గడ, సంక్షేపరామాయణమున:—

క. ఆదళరథనూపండు ప, యోధిజలం బింకజేసి యొకశరమునఁ గ్ర
వ్యాదవిభుఁ దునిమి నీతను, మోదంబునఁ జేకొనె సురపుంగవు లెన్నకా. 65

అల్లసాని పెద్దన, హరికథాసారమున.—

క. ఆదేవోత్తముండు సుధాంబోధి వట్టైకాగ్నిమదళమున బాలుండై
చేదోయిచేత దక్షిణ, పాదముఁ గొని నోటఁ జేపె బకపకనగుచుకా. 66

భారతము, ఆదిపర్వము (2.20):—

ఉ. కాదన కిట్టిపాటియపకారము తక్షకుఁ డేకవిప్రసం
బోధనఁజేసి చేసె బుధపుంగవ నిపు ననేకభూసురా

పాదితసర్పయాగమున భస్మము నేయుము తక్షకాదికా
కోదరసంహతికా హుతపహోగ్ర సమగ్ర శిఖాచయములకా.
అనియున్నదిగాన జాడ తెలియునది.

67

త్రివర్ణప్రాసము.

శ్రీధరచ్ఛందంబున.—

గీ. కృతులఁ ద్రత్వత్రయమును దత్వ మొకటి, యటులుగాక తవర్ణత్రయముఁ ద్రకార
మొకటి ప్రాసంబులుగ నిల్పి సుకవిచంద్రు, అవనిలోఁ ద్రివర్ణప్రాస మంద్రు శారి.
ఇంకను అనంతచ్ఛందంబున (1. 45):—

గీ. సంధిఁబల్కు త్రికారంబు చనుఁ దకార, సదృశ మై త్రికారపాస్వసంజ్ఞఁగలిగి
ఆత్రివిక్రముఁ డభయప్రదాత యనఁగ, వాక్తిపథగోజ్జ్వలులు విష్ణుభక్తు లనఁగ.

తా. త్రికారములుగావుండే అక్షరములు మూటికిన్ని ఒక్కతకారమైనా,
తకారములు మూటికిన్ని ఒక్కతకారమైనా పాస్వములుగా వుంచి చెప్పవచ్చును.

క. దాతలదాత యనంగా, రీతిగ నానందరంగవృషమణి గణె వి
ఖ్యాతి నెరయోధ యతఁడే, యీ త్రిభువనమునను గలుగునృపతులలోనకా. 70

మఱిన్ని, నంది సింగన బలరామవిజయమున.—

క. క్షత్రియధర్మంబున మాంధాత్యఁడు రాజ్యంబు నీతిఁ దగఁ బాలించెకా
కాత్రవరహితంబుగ నిజ, గోత్రము వెలయంగఁ బ్రజలు గొనియాడంగకా. 71

నాచనసోముని హరివంశమున.—

కా. నాతో మామొనలేరు నిర్జరమరున్నా గేంద్రబృందారకా
రాతు ల్లున్నుగ దేవసంఘములె పోరకా లేవు సాంగ్రామికుం
డీత్రైలోక్యమునందుఁ గానము రణం బెచ్చోట లేకుండఁగాఁ
జేతు లే్వయు వృధాభర మ్మగుచుఁ దోచెం దేవ యిష్టేనీకా. 72

అల్లసాని పెద్దన హరికథాసారమున:—

సీ. ఆత్రినేత్రుఁడు వనజాతదళాత్మని, గూరిచి తపముఁ గైకొనినచోటు... 73

వ. అని యారీతి ఆయాప్రబంధములం దున్నది గనుక చెలియఁ గలదు. 74

సంధిగతప్రాసము.

అనంతచ్ఛందంబున (1 59):—

క. ధృవముగ సంధిజనితయా, పవిత్రేష పాస్వ మగుచుఁ బరగుఁ బకారం

1 సంఖ్య. 2 ఈపద్యము హరివంశమునఁ గానరాదు గాని అప్పకవీయము
లో కూడా ఉదాహరణము. (చూ. 3-820).

బవిరళవకార మగు నయ్య వదాఅవపేరెఱుంగు ననగ ముకుందా.

75

అధర్వణచ్చందంబున:—

గీ. అరయఁ గన్గవ చన్గవ యనెడిరెండు, నుడులపాల్లులు బిందుతను గని పొస
సంగతిని సంధిత మగుఁ గంగవ యన, చంగవ యన బిందుయతి యెసంగనెందు.

కవిలోకసంజీవనియందు.—

క. ప్రథమాంతవిభక్తులపై, కథితము లగుకచటతపలు గనడదవ లగుక

పృథివిని గజడదబ లగు, ప్రథమపునున్న లగు నాంతపదములమీఁదకా.. 77

తా. ప్రథమాంతవిభక్తిగావుండే తెనుఁగుశబ్దముమీద కచటతప ఈ ౫ అక్షరములు ఇదినుండే శబ్దములు నిలిచినట్లయితే కకారము గకారమగును. చకారము సకారమగును. టకారము డకారమగును. తకారము దకారమగును. పకారము వకారమగును. మఱియొకప్పు డాచకారము జకారమగును. ఘకారము బకారమగును. ఈ గజడదబలు వలపలిగిలక కలిగినయక్షరములతోఁ జేరివుంటే ఆవలపలిగిలకలు నున్న లగును.

ఇందుకు లక్ష్యము.—

గీ. అవని భవదీయకీర్తిలక్ష్మి వరమేశునిం గదిసి మించి యతనితురంగ మతని

మంజునియంబుఁ గేరి వెనుం జెలంగె, నార యానంద రంగరాయగ్రగణ్య! 78

మఱిన్ని, భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

క. కావలియై సురరాజ్య, శ్రీ వాలింపం దగుక.....

79

వసుచరిత్రమున:—

మ. వివిధోర్విపతులక జగన్నతుల ముక వీక్షింపమో వారిపెం

పు వరీక్షింపమో నింపమో చెలిమి యేభూపాలునందైన నీ

భువనత్రాణపరాయణు...

80

భారతము, విరాటపర్వమున.—

కా. సింగం బాఁకటితో గుహంతరమునక జేట్పాటుమై నుండి మా

తంగన్ముద్భిలయూధదర్శనసముద్యతోధ మై వచ్చునో

జం గాంతారనివాసభిన్నమతి వస్త్ర తేనైనపై వీడె వ

చ్చెం గుంతిసుతమధ్యముండు సమర సేమాభిరామాకృతిన్.

81

1 వదాఅవపాలె. 2 ఈపద్యము అనంతపుంధములో గ్రంథకర్తపద్యమువలె ఉన్నది. (చూ. 1-61.)

భారతము, భీష్మపర్వమున.—

కా.గంగానందనుఁ గూల్చి ప్రోలుపని చక్కఁ జేసి ధూరాది కా

ర్యాంగారంబుల నొక్కపెట్టఁ గొని బాహుతోప మేపారని

త్తుం గాంతేయుల కిష్టుహీనలయముకా...

82

భారతము, కర్ణపర్వమున.—

క. సంజయ మురభంజనుని ధనంజయునిం జీరికింగొనఁడు కర్ణుం డిం

ద్రుం జెనకి యైన గెలుతు ననుం జచ్చెనె యట్టివాఁడునుం గయ్యమనకా.

83

వ. అని మహాకవులప్రయోగము లున్నవి గనుక జాడ తెలుసుకొనేది.

84

ప్రాసమైతి.

అనంతచ్ఛందమున:—

గీ. లశలు చెందునునొండొంటిఁగలసినచ్చు, నమరునన్యోన్యముగఁబుయుతాయుతములు
బిందుపూర్వమై తమలోనఁ బొందుబడులు, పాస్మైతి కినిది స్వరూపంబుగృతుల.

మఱిన్ని, గోకర్ణచ్ఛందమున.—

గీ. తగఁబుకారాన్వితంబు ద్విత్వంబుగాఁగ

బరఁగు నచ్చపుజడ్డతోఁ బ్రాసమైతి

యక్కపానిధి వారిఁ గని మ్రొక్క ననఁగ

సంభృతాశ్రితుఁ డతియశోజ్ఞుంభి యనఁగ.

86

తా. లకారకారములు పాస్మములున్నా వట్లువసుడి లేనియక్షరము పాస్మ
మున్నా నున్నలుగలిగినబకారము మకారము పాస్మములున్నా అది పాస్మమైతి.

అనంతచ్ఛందమున (1-41):—

గీ. లాలితానందరంగరాజౌలి చాల, నెమ్మిలో రాయసింహాసనంబు నెక్కి

నకలరాజున్యపూజితసుకృతి యగుచు, కాశ్వతఖ్యాతిఁ జెందు నీవిశ్వమునను.

87

గీ. నీలవర్ణగర్భగోళంబునందు లోకంబులెల్ల నుండు నెమ్మిలోడ

క్రికి నొడయఁ డుజ్జ్వలాకృతి యితఁడన్న, బ్రాసమైతి యెసఁగు వాసుదేవ!

88

భారతము, ఆనుశాసనీకపర్వమున.—

క. భ్రాతృత్వస్నేహము గలిగి య,రాతులు భయమందఁగా ధరారాజ్యము సం

ప్రీతి ననుభవించిరి జను, లాతతహర్ష మనఁ బొంది రందఱు నెమ్మికా.

89

1 కారవ్యప్తి రాంగముల్ నులుమాడి శ్రీతత్త్వబల నైవ్యంబెల్ల మాయించి

యి,త్తుం. 2 ప్రాతప్రతులలో ఇది ఉత్తమగండచ్ఛందములోని దని ఉన్నది.

3 బ్రాసమైతి యిట్లు పరఁగుఁ గృష్ణ.

రాఘవపాండవీయమున. —

కా. లోకత్రాణరతిక దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కృభా

షాశ్చప్రప్రథమద్వితీయపదగుంజన్తంజామంజీరగ

ర్జాకల్పమల రామభారతకథాసర్గంబుల నిమిషవా

త్తీకివ్యాసులఁ గొల్చెదక దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికై.

90

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండమున. —

క. నా కింకను దిక్కివ్వరు, శోకాంబుధిఁ గడచుటెట్లు శూరతమై భూ

లోకాధిపముతు ననిలో, నేక్రియ నిర్జించువాడె నెట్టిది వెరవో.

91

క. అకృతాస్త్రుడ బాలుడఁ గార్తుకవిద్యాప్రాధిమై నిరూఢు లయినయా

శకుని జయద్రథ దుర్ముఖి, వికర్ణకర్ణాదియోధవీరుల కెదురే.

92

అనివున్నది. దీనినే కొందఱు సమలఘుపాసమందురు.

ఇందుకు అనంతచృందంబున (1-49). —

. ఓలి రేఫహో గూడియు నూడఁబడక, తేలి తెనుఁగునఁ దమయట్టిప్రాలతోన

సమలఘుపాస మగు రెక్కలమరఁబట్టి, విఠచెఁగృన్ఱఁ డెసురదిక్కులద్రవ నవఁగ.

ప. అనియున్నది గనుక జాడ తెలిసికొనునది.

94

లాటానుప్రాసము.

పెద్దిరాజు నలంకారమున (6-17). —

క. పాటిగఁ జెప్పినశబ్దమే, చాటగతిక సారిదిఁ బల్కుచక్కటి నర్థ

ఘాటోత్కర్షము చేసిన, లాటానుప్రాస మనఁగ లలితం బయ్యెక.

95

తా. అనుకరణముగా చెప్పినశబ్దమే యర్థము వేఱువేఱుగావుంటే అది లాటానుప్రాసము.

ఇందుకు లక్ష్యము. —

క. రంగలరంగల దానికు, రంగటఁ జేరంగఁ దగునె రంగ నృపతి పా

రంగ యొవరంగ మగుణత, రంగ జితారిచతురంగ రంగపతి సమా!

96

వ్రబంధరాజమున. —

క. నినుఁ గనుకన్నులు కన్నులు, నినుఁ జేర్కొనుపలుకు పలుకు నిపుణ్యకథల్

వినియెడువీనులు వీనులు, నినుఁ దలఁచుతలంపు తలఁపు నిరజనాభా!

97

మఱియును పెద్దిరాజు నలంకారమున (6-14). —

క. కందర్పదర్పదము లగు, నుందరదరహాసరుమల ముందరిచందం

బందం బెందును లేదని, పంచాయాదాయ విశ్వపరు నర్చించెక.

98

భీమనచ్చందమున (సంజ్ఞ. 86).—

- క. విత్రస్తాఘపవిత్రచరిత్ర జితత్రిదశవర ధరిత్రీసుతస
స్త్రిత్రాంబుజమిత్రగుణా, మత్ర యనుపాస మిదియె మల్లియరేచా! 99
- ప. అనియున్నది గనుక కొందఱు ఇదే ఛేకానుపాసమనిన్ని లాటానుపాసమనిన్ని
గొందఱునుపాస మనిన్ని వాడుకొందురు గనుక జాడతెలుసుకొనేది. 100

శకారప్రాసలక్షణము.

అధర్వణచ్చందంబున:—

- క. తొలుత శకారములు తిగ, గలిగి సకార మొక్కటైన గాక సకార
ములు తిగ శకార మొక్కటి, గలిగిన శప్రాస మండు కంజదళాక్ష! 101
- తా. శకారములుమూడు ఒకసకారమయినా సకారములు మూడు ఒకశవర్ణ
మయినా ప్రాసము లుంచి పద్యములు చెప్పవచ్చు ననుట.

లక్ష్యము.—

- క. వసువగసమధీరుం డై, పాసఁగినయానందరంగ భూపతి సభ నిం
పెసఁగినతారలనడుమక, శకి భాసిలురీతి వెలయు జనులు నుతింపక. 102

మఱిన్ని, నన్నయభట్టు ఇంద్రవిజయమున. —

- క. ఆసరసిజాక్షికానుసు, గా సరి యొక్కింతపోలుకతమునఁ గద యా
కాశ మనంతావ్యయమునఁ, గేసరి హరినామమునఁ దగెక విను మింద్రా! 103

అప్పన్న ఆంధ్రప్రదప్రయోగమున.—

- క. పసలేని పనికిఁ బోయిన, రసభంగము గాక మేలు రానేర్చునె యెం
తసహాయకూరుఁ డైనను, దశ దప్పిన నేమిసేయు దశరథరామా ! 104

పరమభాగవతచరితమున.—

- క. అశీర్వదించి శుకుఁ డుచి, తాసీనుం డగుచు రాజు నంద నునిచి యా
వేశకృపామతి శాప, శేశవిషాదాత్ముఁ డగుటఁ గృతనిశ్చయుఁ డై. 105

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండమున. —

- ఉ. వ్రేసియుఁ జీరియుక బొడిచి వ్రేచియుఁ గ్రుచ్చియుఁ జించి త్రుంచి చి
త్తేసియుఁ గూల్చియుక బగుల నెమ్ములు రాల్చియుఁ గ్రుచ్చి నుగ్ధగాఁ
జేసియుఁ గంతముల్ దునిమి చిందఱవందఱగుఁ గాఁగ మోదినక
గీశులు భీతి జెంది దమకించుదు రాఘవమర్ష్య చొచ్చినక. 106

జానకీనాయకశతకమున:—

మ. కనుమాలం బగుదేహిపుట్టువు(ను)ల నీకష్టంబులం బాపి ది
 వ్యతిరేకం బొనరింతు వెప్పుడు నిను న్వాప్తుచిన్ యోగిమా
 నసగేహంబుల నుండి లోహము సువర్ణ చ్ఛాయలం జేయఁగా
 రసవాదంబుల నేర్పిల్చింపె రఘువీరాజానకీనాయకా.
 వ. ఈరీతిని అనేకకవులు చెప్పినారుగనుక తెలియగలదు.

107

108

వికల్పప్రాసము.—

శ్రీధరచ్ఛందమున. —

గీ. సానునానీకతనువర్గహల్లులవి తృప్తీయలుగ వికల్పప్రాసమై యెలర్చు
 ప్రాబ్ధిగంబునరవిదోచెనగ్నిబోలి, ప్రాబ్ధిఖండయినుతియించెవాగ్నియనఁగ.
 తా. అనునానీకసంయోగ మైనయక్షరములు సమానసంధిచేత వికల్పమవును.
 ప్రాక్ + ముఖము = ప్రాబ్ధిము. ఈప్రాబ్ధిఖశబ్దము 'గ్' ప్రాసమునకు చెప్పు
 వచ్చును. దిక్ + ముఖము = దిబ్ధిము. ఈదిబ్ధిఖశబ్దము, 'గ్' ప్రాసమునకు చెప్పు
 వచ్చును. ఉద్యత్ + మోదము = ఉద్యన్మోదము ఈ ఉద్యన్మోదశబ్దము 'ద్' ప్రాస
 మునకు చెప్పవచ్చును.

అత్త్యము, అనంతచ్ఛందమున: —

క. పద్మాసమాన యగుమన, పద్మావతిఁ జూచి ధరణిపాలకసుతుఁడు
 ద్యన్మోదంబున దనముఖి, పద్మము నలరించె ననుచుఁ బరిజను లలరఁ.
 కావ్యచింతామణియందు. —
 గీ. తిగ్ద దీప్తి వెలిగించు దిబ్ధముల, దిబ్ధ హీతలనాథుండు వాగ్నియనఁగ...
 వ. అని యివ్వధంబున మహాకవిప్రయోగము లుదాహరణము లున్నవి గనుక నూచన
 గా వ్రాయడమయినది.

110

111

112

ఇతర యతిప్రకరణము.

స్వరయతి: భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 64).—

క. స్వరగణము కకారాద్యక్షరములతో సంధిచేసి కదియించినఁ ద
 త్వరము కొని చెప్పనవి వ, శ్లరవిందజనదృశ కవిజనాశ్రయకృతులకా.
 మఱియును. —

113

క. అల రై బొలకు మఱి, ఇఈలు ఋకారసహిత మెవలకు నా
 ఉహ త్తమలో నొడఁబడి, ఒకలకు వల్లగు న్నయొన్నతచరితా!

114

1 ఈపద్యము అనంతచ్ఛందమున గ్రంథకర్తపద్యముగా ఇచ్చివున్నది. (1-50).

2 ఇది అనంతచ్ఛందమున కనబడదు.

వ. ఈరండు నొకటొకటికి యతిచెల్లును. ఇది స్వరము లైనఅచ్చులకున్న వ్యంజన
ము లైనహల్లులకున్న కూడా నిర్ణయముగనుక తెలియగలది. 115

గీ. అమితధీరత్వమునఁ గనకాద్రిఁగేరి, యుజ్జ్వలాకృతి మాధవు నోహటించి
యెన్నఁ దగువిక్రమమున మృగేంద్రుఁ డెగడి, ప్రబలి తొరార యానందరంగధీర
మఱిన్ని, పెద్దిరాజు నలంకారంబున (1-33).—

గీ. అవనిధత్త జాఁబోలు నిత్యార్యచర్య, నాదిరాజులఁ దొరయు నిత్యేంద్రభూతి
నరుల నిర్జించు భుజశక్తి నతిశయిల్లి, విఘ్నహర్తృణి చాళుక్యవిశ్వవిభుడు. 117

వ. అనివున్నది గనుక ఈజాడను అన్నిటికీ తెలుసుకొనేది. 118

గూఢస్వరయతి.

అధర్వణచ్చందంబున:—

గీ. అరయ నన్యోన్యశబ్ద పరోక్షములకు, న్యోరువర్ణంబు లగు నుర్వి నుతచరిత్ర
వినుము గూఢస్వరములగు పీనియందు, నచ్చులకు హల్లులకు యతు లమరు నంద్రు.

తా. అన్యోన్య పరోక్ష దాసోఽహ శబ్దములయందు గూఢస్వరములుండుట
చేత నవి యచ్చులకు హల్లులకు యతులుచెల్లును.

లక్ష్యము:—

గీ. ఒనరవై భవవిజితవిడౌజ నీకు, నహితనికరంబు మ్రొక్కు దాసోఽహ మనుచు
నమరఁ గవిరాజవినుత యశోఽభిసగుట, నవ్యకవితాప్రసంగ యానందరంగ. 120

మఱియును, నన్నయ లక్షణసారంబున:—

గీ. స్వరముతుడ నుండు లుప్తవిసర్గకోత్సవ, మైనగూఢస్వరయతి దాసోఽహ మనఁగ
నచ్చుతాళితు లుర్వి నన్యోన్యమి త్రు,లనఁగ నమూఢవుండు యశోఽభియనఁగ.

వ. అని వున్నదిగనుక తక్కిన అన్నింటికిని తెలియగలది. 122

కాకుస్వరయతి.

అధర్వణచ్చందంబున:—

క. కాకుస్వరయతిదగు నితఁడే కదలక జలధిఁ బవ్వలించె ననఁగ బు
జ్యాకలిత దీర్ఘముగ నితఁడే కవ్వడి రథము గడపె నిమ్మల ననఁగ. 123

1 బాహుదండాగ్రమునను.

2 ఈపద్యము అనంతచ్చందములో అనంతుఁడే చెప్పినట్లున్నది (చూ. 1-95)
అప్పకవీయములో అనంతచ్చందమునందు అని ఉన్నది. (చూ. 3-94.)

3 పృ, శ్వాకలిత (అనంతచ్చందములోను, అప్పకవీయములోను ఉన్నది).

తా. చరణము మొదటియక్షరమయినా విశ్రమస్థానాక్షర మైనా స్వరమండఁ జెప్పి యందుకు విశ్రమాక్షరము చాలువుచితే అది కాకుస్వరయతిగాఁ జెప్పట.

లక్ష్యము:—

క. వసుమతి రసికాగ్రణి యై, యెసఁగిన నానందరంగఁడే పోవుచు సుధీ

విసరముల నామహాత్ముని, యసుమతరభ్యాతి వింటిరా కవులారా!

124

భారతము, విరాటవర్షమున.—

ఉ. చూచుచుఁ జేరి వేల్చి డుచుచుం దలయూచుచు నిర్విదగ్ధయై

యాచపలాక్షి ముక్కుపయి నంగుళముం గదియించి దీనికై

కీచక యింతచేసితి సుఖిత్వముఁ బొందుదుగాక యింక న

ఘేచిన నిట్లు కాకుడుగునే యనుచుక వెఱఁ గొందు చుండఁగక.

125

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

క. నీచెప్పెడిపెద్దలు ద్రో,ణాచార్యులు మొదలుగాఁగ ననికొల్లనివా

రై చివన్న వారలంగొని, యేచక్కంబెట్టువాడ నేఁ బొండవులక.

126

మనుచరిత్రమున:—

ఉ. అక్కట! గంధనాహితగవా హరిణాంకునిగూడిపాంఘులక, బొక్కఁగఁజేయ...

భాస్కరరామాయణము, ఆరణ్యకాండమున.—

క. ఓనారీచుణి యీమెక, మే నిప్పుడు తెచ్చియుంతునే నీమ్రాలక

గానుకగా నని రాముడు, చే నమ్ములు విల్లుఁ దాలిచి యొకం డె తమిక.

128

వ. అనియున్నది గనుక ఈజాడను అన్ని తెలుసుకొనేది.

పుత్రయతి.

క. దూరాహ్వనమునందు మహారోదనగానసంశయార్థములతుదక

వారక జనియించిన పుత్ర, మారయ వడిఁ బ్పఁజెల్లు నద్బులతోడక.

129

వ. అని భీమనచ్చందంబున నున్నది (చూ. సంజ్ఞ. 70) గనుక పుత్రయతులు నాలుగు విధాలు. అందు ప్రత్యక్షముగా మాట్లాడినట్లు చెప్పట అహ్వనపుత్రము. శోకరస యుక్తముగాఁ జెప్పట రోదనపుత్రము. సంశయార్థముగా చెప్పట సంశయపుత్రము. స్వరసంగతిని గానముచేసినట్లుచెప్పట గానపుత్రము గానపుత్రము మాత్రము ప్రబంధములయందు అపూర్వము గనుక దక్కినమూడుపుత్రములకు లక్ష్యములు.

1 చేరనివారింగొని. 2 జేరువదగనాద్యచ్చుల; జేరువతో—జేరువఁ దగునాద్యచ్చుల. 3 నారూఢిగఁ బుత్రమునడి మహత్త్వముమీఱుక ; తోరూఢికఁ బుత్రమునడి యెదుర్కొనినిలుచుక.

ఆహ్వానస్తుతము.

మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల శివతత్త్వసారంబున.—

*క. ఆయతీఁ ద్విపురాంతకద్యేవా యనిపిల్చుటయు నధిక మంతయు వినంగా... 180

శరణాగతవజ్రపంజరశతకమున.—

*చ. గ్రహగతు లేమి సేయు...

యిహపరసాధనా రఘుపతీ! శరణాగతవజ్రపంజరా. 181

క. త్రినందరంగపతిమో, వాసంజూచెదవు దొరకునా నీకు వధూ

టీనవమదనుం డొసగుట, యేనాతికొ కాని దానిచే భాగ్యమితకా. 182

పారిజాతాపహరణమున.—

చ. ...ఇదె చనుదెంచి వత్తుననుమి శతమన్యునితోడ సంయమి! 183

శృంగారనైషధమున:—

కా. ...ఏలా! నాపయి దక్షిణానిలము పక్షి సేయు దాక్షిణ్యముకా. 184

ఆముక్తమాల్యదయందు, నాల్గవచరణము.—

క.....గా కాకొదరనగోదయస్పృశతంగా! 185

అని యున్నది.

రోదనస్తుతము.

భాస్కరరామాయణము, ఆరణ్యకాండమున.—

ఉ. ఏ జనకాత్మజక దశరథేశ్వరుకోడల రాముభార్యఁ జం
డోజనులార! యడ్డపడరో సురలార! సురారి కంచునంభోజదళాక్షి... 186

క భావూర్ణోదయమున.—

మ. అశటా! యేమని దూరుదాన మిము నాథా! వేగుజామయ్యె... 187

బ్రహ్మాండపురాణమున.—

సీ. రోపంబునను గావో మునీశ్వరులార యనివల్కు వనవీధి నరుగువేళ... 188

అని యున్నది.

సంశయస్తుతము.

విజయసేనమున.—

ఉ. ...ఉల్లమ నీకు నిట్లు తగునో తగదో పరికించి చూడుమా! 189

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

ఉ. ...ఎక్కినపాథ్యపైఁ గవిసేనే పసి నాతఁడు గ్రమ్మరింపఁగాకా. 940

* కొన్ని ప్రతులలో లేవు.

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండమున.—

గీ. అన్న నీవు బుద్ధు లన్నకుఁ జెప్పఁచు, నున్నమాట రెల్ల విన్నగోలెఁ
భౌనులుచున్నదాన మొగ మొప్పకున్నది, యెత్తెఱంగొ చెప్పవే వమార! 141

మనుచరిత్రమున.—

కా. ఈసాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱి యెందఁ గంటిమే కామకా
స్త్రోపాధ్యాయిని నా వచించెదవు... 142

శృంగారనైషధమున.—

ఉ. హింసయ నీకు వేడ్క యగునేని కృపాశ్రయ మైనయీసో
హంసముఁ జంపనేల కలవా తరువాత వసుంధరాధిపా, త్రంస... 143

మఱియు, శృంగారనైషధమున.—

చ. ...హరిహరయఁ డేమియయ్యెనో కదా మదనానలతాపవేదనకా. 144

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున:—

క. సభ నీకయి యేఁ బలికితి, నిభపురమున మాటపుట్టదే నీవు ననుక... 145

భాస్కరరామాయణమున.—

ఉ. అరఘువీరుతోడఁ బగ యందుట యల్పమే తద్వధూటి మా
యారవిఁ చెచ్చి నిల్పఁ దరమా యతఁ డస్త్రము వారిఁ గూర్చినకా
వారిధు లుండునో వివినఘ్నము లుండునో... 146

వృద్ధియతి.

*కావ్యాలంకారచూడామణియందు (7-72).—

క. ఏకైకపదమైనకుక, నాకాకశృబ్దమునకు నచ్చులువడిగాఁ
గాళోకారంబులు నికఁ, గైకొనఁజను వృద్ధివళ్లు కవు లాడఁబడుటకా. 147

మఱిన్ని, నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

గీ. కృతులలో శబ్దకాస్త్రజ్ఞమతముచేత, వృద్ధియందును రూఢిగా నెసఁగియుండె
నట్టియొడఁ బ్రకృతివికృతుల ననుసరించి, యుభయమును జెల్ల వళ్లు శుభచరిత్ర.

తా. ఏకైక, నాకాక, రనైక, అక్షోహిణి మొదలయినశబ్దములయందలి
అచ్చులకు హల్లులకు రెంటికి యతిచెలువనుట.

*ఈపద్యము వేదము వేంకటరాయకాస్త్రీగారు సంప్రదించిన కావ్యాలం
కారచూడామణిప్రతిలో కొంచెము భిన్నముగా ఉన్నది.

లక్ష్యములు:—

గీ. అనఘ! యానందరంగ లోకైకమిత్ర, యెలమి నీనూక్తి యమృతరసైక మయ్యె
నిందుని హసించునట్టి భోగైకపటిమ, నొనరు నీనుఁ బొగడుదురు దివౌకులెల్ల.

అధర్వణాచ్చందమున:—

గీ. హరియే పరమాత్ముఁడును ద్రిలోకైకనాథుఁ, డిందిరాదేవి సకలలోకైకజనని
యుష్ణకరనూనుఁ డయ్యెనట్లేహణీశుఁ, డట్లశల్కుఁడు నాథుఁ డత్తహేనులకు. 150

విష్ణుపురాణమున:—

క. ఉర్వీశతిలక నాపే, రూర్వశి నొకపనికిఁగా దివౌకులమహిమల్
సర్వంబు విడిచి వచ్చితి, సుర్వర నొకకొంతకాల ముండెడుకొఱకున్. 151

భారతము, విరాటపర్వమున:—

ఉ. ఆకమలాక్షిరూపమహిమాతీశయంబు మనోహరంబు భో
గైకపరాయణుల్ పురుషు లంగజుఁ డప్రతీకారచేష్టిత
స్వీకృతలోకుఁ డట్లగుటఁ జేటు పురమ్మనవారి కెమైయిన్
రా కెటులుండు నిట్టియపరాధపుఁబొత్తు మనంగ వచ్చునే? 152

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండమున:—

కా. నీకంతార్పితకాలపాశము శిరోనిర్ఘాతపాతంబు లం
కాకస్పంచయకాశరాత్రి గళబద్ధోదగ్రకాలాహిక
న్యాకారాగతమృత్యు వాజనకకన్యక వేగ యుప్పించి లో
కైకప్రాణుని రామునిం గనుము నీకీ బుద్ధిగామండిన్. 153

*విజయవిలాసమున:—

క.ర, నైకము నెమ్మెగము దీనిమృదుమధురోక్తుల్. 154

వ. ఇట్లు అనేకప్రబంధాలలో ఉన్నది గనుక తెలియ దగినది. 155

సర్వో సమానయతి.

ఉత్తమగండచ్చందంబున:—

క. ససమానసర్వో సమానము, లసమమ్ముగ నచ్చుహల్లులన్ యతితగుఁ దా
పసమానసక్రితమానస, రసజలవిహరణవిలోల రాజమరాళా! 156

* వ్రాతప్రతులలో ముఖద్వాపరిణయ మని ఉన్నది. విజయవిలాసమునకు అది
రెండవపేరు.

తా. అనుపమ, అనంత, అనేక, అనన్యయ, అనవద్య మొదలైన నసమాస
నతో సమాసక బద్ధములయందలియచ్చులకును యతి చెల్లువనుట.

గీ. ఇలఁ గుటుంబప్రతిష్ఠ లనేకములు ననంతగుణనిధి యైనయానందరంగఁ
డమరఁ గావించి కాంచె ననంతకీర్తి, నూత్నమా యెన్న నతనియనుపమమహిమ.

భారతము, ఆదిపర్వమునః—

ఉ. ఆశ్రితపోషణంబున ననంతవిలాసమునకా దీప్తివిమ

ద్యాశ్రమత త్వవిత్రమున...

158

భారతము, కర్ణ పర్వమునః—

ఉ. మొగ్గడు వాహనంబులును మోములు ద్రిపుక పాణుదంతులుకా

నెగ్గిలొంగు పైనికు లనేకులు...

159

ప. అని మఱిన్ని బహుప్రబంధములయందు చెప్పియున్నది గనుక జాడలేలుసుకోగలది.

భిన్నయతి.

అనంతచ్ఛందమున (1. 123).—

గీ. అట ఇకారాంతపదముమీదటిదికార, మది యనంగ నవ్వలిభిన్నయతికిఁ జెల్లు

దివిజవిభవంబు శారితేది యనంగ, నసురనాశంబు హరిచేతి యది యనంగ. 161

*మఱిన్ని, పెద్దిరాజు అలంకారంబునః—

క. అందితలికము శారి ధరించె ననంగ జగణమధ్యరేఫవిరతి యా

నందితలికము హరి ధరియించె ననంగ భిన్నవిరతి నిత్యము వచ్చుకా.

162

తా. ధరించె-ధరియించె, వరించె-వరియించె, భరించె-భరియించె, అను ఏమొదలైన నశబ్దములున్న; చేతిది-చేతియది, వానిది-వానియది, ఊరిది-ఊరియది, అను ఏమొదలయిన శబ్దములున్న మధ్యాక్షరవిరళములగును గనుక అచ్చుకు చాల్చుకు యతిచెల్లు ననుట.

క. ఆనందరంగనృపతి య, హీనధరాభారముకా భరించుటచే ని

మ్మానవపతినికా సారక, హీనప్రముఖు లానర న్ను తింతురు శ్రేమకా.

163

అధర్వణచ్ఛందమునః—

క. ...మంచుకొనుతాలజడికి భరించెద గోవర్ధనాద్రి యెలచేఁ గృష్ణా.

164

రాజశేఖరచరిత్రమునః—

ఉ. చొచ్చినఁ బోకు పోకు మనుచు న్నృపకేసరి తేరు డిగ్గి ని

వెచ్చటి కేగినకా విడుతునే పటుబాణపరంపరాహతికా

*ఇది అనంతచ్ఛందములో అనంతుఁడు చెప్పినపద్యము గాఁగన్నది. (చూ1-122).

1 ముద్దరించు.

బచ్చడి నేయువాడ నని ఘోషనటస్కృతికరీకరాశ్చరై
యిచ్చ నొకింతయేనియుఁ జలింపక తద్విలపిధిఁ దూఱగఁ.

165

హరికథాసారమున. —

క. తెంపరియై మది యింత చ, లింపక ననిలోనఁ దెగియె నెవ్వఁ డతఁడు నై
లింపసభనుండు ననుఁడుఁ బ, దంపడి యార్యులు వచింపఁ దా ని ట్లనియెక్క. 166

భారతము, ఆరణ్యకాండమున. —

క. వంచనయు మామయుమదిఁ గు, టించి పరాక్రాంతి నయ్యుమేకాస్త్రమునకా
గొంచక నంతకుపురి కే, గించితి పొలోమకాలకేయసురులకా. 167

వ. అని యిట్లు బహుప్రబంధములయందు నున్నది గనుక జాడతెలియగలదు. 168

నిత్యసమానయతి.

అనంతనిచ్చందమున (1. 103). —

గీ. ఏని యనుపదముతో నాదిపదమూది, సంద్ధి నిత్యయతులు జరుగు రెంట
నెట్టికూరకర్తుఁ డేని సద్గతిఁ జెందు, నిన్ను నాత్మఁ దలఁచెనేని కృష్ణ. 169

మఱిన్ని, ఉత్తమగండచ్చందమున. —

క. చను నాపోశన వాతా, యనము లలరసాయనము పరాయణనారా
యణ శుద్ధాంతైకాంతమా, లనునిత్యసమాసములకు యతు లిరు తెఱగుల్. 170

తా. “ఏని” యను తెనుఁగుపదము నిత్యసమాసపద మైనపుడు ‘కనెనేని, విసె
నేని, ఎవ్వఁడేని’ యని బహువిధములుగా విస్తరిల్లినది కావున వానియందచ్చుకు
హల్లుకు రెంటికి యుచిచెల్లును. మఱియు సంస్కృతమున అపోశన వాతాయన రసా
యన పరాయణ నారాయణ శుద్ధాంతైకాంతాది నిత్యసమాసకర్తృముల నచ్చునకు హల్లు
నకుఁ గూడ చెల్లు ననుట.

క. అనందరంగరాయను, హినాయకచంద్రుఁ డెన్నఁడేని దురాశల్
దా నొడువఁడు సుకవుల కనె, నేనియు నాక్షణమె యొసఁగు నెప్పుది తనియకా.

మఱిన్ని, నంది సింగన వామనపురాణమున. —

గీ. సరసచిత్రాన్న హలును రసాయనములు, భక్త్యములు నూరుబిండ్లును బాలుజున్ను...

బ్రహ్మాండపురాణమున. —

గీ. అంబుధికయన నారాయణ విగ్రహ యంబుజనాభ వేదాంతవేద్య... 173

మనుచరిత్రమున —

ఉ. ఇంతలు యే

కాంతమనందు నున్న జనరాండ్ర నెపందిడి పల్కరించు...

174

నంది సింగన వామనపురాణమున. —

క. కాంతాలలామ నీ కే, కాంతంబునఁ బల్కరింతుఁ గల్గినకార్యం

బంతయు ముదమలరఁగ విను, మంతట నీమదికిఁ దెలిపిడి యుండు సుమీ! 175

వరాహ(వామన)పురాణమున. —

గీ. ...త త్తరమున నాపోశన మెత్తఁబోయి, భూసురుం డెత్తె నుత్తరాపోశ నంబు.

భారతము, ఆదిపర్వమున. —

గీ. కామభోగములకు నేకాంతగృహము, పొలుపుమీఠిన ధర్మార్థములకు నిదియే

యాస్పదంబును వర్గత్రయానిరుద్ధు, లయినజనుల నెంతయు నొప్పు నప్పురంబు.

ప. అని మఱిన్ని అనేకప్రబంధముల నున్నదిగనుక జాడతెలియరాది.

178

దేశ్యయతి.

కావ్యాలంకారచూడామణి (7. 69). —

చ. కఱకరి కల్లడంబు కడుఁ గట్టిడి తెఱ్ఱెర యోలమాస గ్ర

చ్చుట యెసలారజుబెఱుపలారడి వీటిఁడి రజ్జాలాడు క్రి

క్కిఱియుట నాఁ దెనుగునకు నీయుభయంబు యతిప్రకాశమై

మొఱయుఁ గవిప్రయోగముల మేర లెఱింగి రచింపనేర్పినఁ.

179

మఱియు సప్రకృత్యాచందంబున. —

గీ. దేశ్యతెలుఁగులందుఁ దెలియ నొక్కొకచోట, హల్లులలోన నచ్చు లఱఁగియుండు

నట్టిచోట రెండు నమరు వల్లకుఁ జెప్ప, నాదినుకవివరులయనుమతమున. 180

తా. తెఱ్ఱెర, ఓలమాస, క్రచ్చుట, అఱడి, వీటిఁడి, క్రిక్కిఱిసె అనునీ మొదలుగాఁగల దేశ్యతెలుఁగుకల్పములయందు హల్లులలో నచ్చులైన స్వరము లిమిడియుండుటచేత అచ్చుకు హల్లుకు ఆయక్షరమునే యతిగా జెప్పనగు ననుట.

క. దొరలదొర యీనఁగ విని గ్రచ్చుట విజయానందరంగ హంపీరునియ

బ్బరపునగరివాకిటఁ గ్రిక్కిఱిసి కవుల కాచినా రహీనప్రాధిక.

181

భారతము, అనుశాసనీకపర్వమున. —

క. అతిథి నిను వచ్చి వేడిన, మతిఁ గింకిరి వడక యోలమాసగొనక స, ముతితో... 182

ముక్కుతివ్వున వాణివిలాసమున.—

క. తెఱవా తరువాతను గ్ర, చ్చుట నీనాయకుడు వశ్యుఁ డగు నెట్లంటే
మఱువక విను కలఁగాంచిన, తెఱఁగెల్ల నటంచుఁ డేటతెల్లమిగాఁగఁ. 188

భారతము, విరాటపర్వమున.—

క. మఱిముఱి చీకటియప్పుడు, నఱిముఱి సుభటులు గడంగి యనిసేయంగా
మెఱసి తను మెల్లవోఁగ గ్రి, క్కిటిసిన మఱి పాటి నిలిచి రింతను నంతఁ. 184

వ. అని మఱిన్ని అనేకప్రబంధములయం దున్నది గనుక తెలుసుకోగలది. 185

మకారయతి.

*గోకర్ణ చృందంబున.—

గీ. యరలవశష సహస్రము లాదిబిందు, యుతము లై మవర్ణవిరామయుక్తి నలరు
మారుతాత్మజుఁ డరిదిసంయుమి యనంగ, మదనజనుడు దితిజసంహరుఁ డవంగ.

మఱిన్ని, గావ్యచింతామణియందు.—

క. సున్న యనంగ మకారము, పన్నుగ శషసహలమీఁదఁ బ్రభవించిన యా
సున్న మకారంబునకుఁ, గొన్నిట మవడియని చెప్పకొందురు కుకపుల్. 187

తా. యరలవశషసహలకు దాపలసున్నలు కలిగి మకారమునకు యతిగాఁ జెప్ప వచ్చును. ఎటువలెనంటే సంయుమి, సంరానము, సంవాసము, సంశయము, సంసారము, సంహరణము ఇవి మొదలయినశబ్దములయందలి దాపలసున్నగలయక్షరములు మకారముతో యతిచెప్పవచ్చును.

గీ. మహితభక్తవత్సలత సంయుమలఁ బ్రోచు, మాధవునివలె విగతసంశయతక్రితుల
మనువుచు నరాతిదరిసింహమయి మించె, మహిమరంగం ద్రుఁడధరసంసక్తిగొనక.

అదిమకవి భీమన చాటుధార.—

చ. గరళపుడుద్దలోహ మవగాధమహాశనికోట్లా సమైటల్
హరునిటలాగ్నికొల్పి యురగాధిపుకోరలు పట్టుఁగాడ్లు ది
క్కరటికిలంబు దాయి లయకారుఁడు కమ్మరి వైరిపిరసం
హరణరజాభిరామాఁ డగుమైలముభీమనఖడ్గసృష్టికిఁ. 189

*ఈపద్యము అనంతచృందములో అనంతుఁడు చెప్పినట్లున్నది. (చూ. 1-117)
అప్పకవీయములో అనంతునిభందమునందు అని ఉన్నది (చూ. 8-77). సులక్షణ
సారములో పెద్దిరాట్ భందమున అని ఉన్నది.

బ్రహ్మాండపురాణమున. —

క. ఓ సంఘమిశేఖర ! సం,వాసమునకు భవదాశ్రమము లెస్స యనం
గా నెలవి నగవు వెచ్చుక, యాసురవల్లభుని జూచి యతఁ డిట్లునియెఁ. 190

నాచనసోముని హరివిలాసమున. —

క. జయమగుటకు నమది సం,శయ మేటికి వినుమనుచు సమంచితకరుణా
లయుఁడగుముసింద్రుఁడెంతయుఁ, బ్రియశుగమంత్రంబుచెప్పె నృపతికి నెలమిఁ.
వ. అని తరుచుగాఁ బ్రబంధములలో వ్రాసి ఉన్నది గనుక జాడ తెలుసుకోగలది. 192
వికల్పయతి

ఆనంతచ్ఛందమున. —

గీ. నలినఁగకారహ లిత్తరాసునాసికాఖ్యుఁ, గదిసి తత్పంచమముగా వికల్పవిరతి
గలుగుఁజక్రి వల్లపీసుదృష్టాఘృణఁడనఁగ, గమలనేత్రుండుసకలదిష్ట హితుఁడనఁ.

కవిరాక్షసచ్ఛందమున. —

గీ. హయవనసర్గ హల్లవికల్పయతికిఁ జెల్లు, దేవకీనందనుఁడు జగద్ధితుఁ డనంగ
హరికుమారాగ్రజాండు వాగ్ధరుఁ డనంగ, నవనిఁ దాల్చినయవి కకుబ్ధున్తు లనఁగ.
తా. వాక్చబ్దము, కకుబ్ధబ్దము, దిక్చబ్దము, దృక్చబ్దము, జగచ్ఛబ్దము యీ
మొదలైనశబ్దములు సమాససంధిచేత వికల్పము లగును. గనుక వాటికి యతి చెప్పితే
వికల్పయతి అనిపేరు.

గీ. అని భవదీయవిక్ర మార్థానికి వెఱచి, దెసలకును బాటె విద్విషన్నికర మెల్లఁ
గడఁక నవిక్రమం బవాఙ్మనన గోచరంబుగా నున్న దానందరంగవృత్తి. 195

నాచన సోముని ఉత్తరహరివంశమున. —

మ. ఓకనాఁ డిందుధరుండుఁ బార్వతియు లీలో ద్యానకేళీసరి
న్నికటానేకవిహారదేశముల దైతేయేంద్రకన్యాపురో
నికురుంబంబులు... .. 196

బేతాళవంచవింశతియందు. —

కా. చోరాగ్రాహ్యగజాంతుశంబు నలిసితుంభన్త దేభంబు ది
జ్ఞానరీహ క్తికదర్పణంబు రజనీకాంతామనోహరి వి
స్తారాంభోధితరంగకారి గిరిజా ప్రాణేశభాస్వజ్జటా
శ్రీరమ్యాభరణంబు చంద్రుఁ డుదయించెఁ సుప్రభాభాసి యై. 197

మనుచరిత్ర, వంశావళియందు. —

గీ. అరివీరభటులు హోవృత్తి నభిగంపింప మరమునఁ గదిసి తద్దో) హః మనిమి .. 198

బ్రహ్మాండపురాణమున.—

మ. అపసినాథ! తదాహవాంతరమానం దస్తత్కరాకృత్తా

ర్జవిన్న కనిశాతసాయకశతాగ్రచ్ఛిన్నమై...

199

వ. అని యిట్లు పెక్కుప్రబంధముల నున్నదిగనుకఁ దెలియునది.

200

బిందుయతి,

కావ్యాల్లంకారచూడామణియందు.—

గీ. టతపవర్గాక్షరములకు దాపలించి, యొనరనూడిన బిందువు లుండెనేని

వరుస నణమలు యతులగు వానికెల్ల, నవనిఁ గొందఱు నుకవులయనుమతమాన.

తా. టతడధ తధదధ పభబభ యీపండ్రిండక్షరములకు దాపల నున్నలుంటే
ణకారనకారమకారములకు వరుసగా యతులు చెల్లును. ఇదిగాక యేయక్షరము వలప
లగిలఁకతో గూడియున్నదో ఆయక్షరములన్ని నకారణకారములకు యతి చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. మహిఁ గు బేరునివంటిసంపదలఁ బొదలి, నిఖిలదిక్కులఁ గీర్తిచంద్రిక లవార

ణస్థితి వెలుంగ నుకవితండములఁ ప్రోచి, తొర యానందరంగధరాధినాథ. 203

మనుచరిత్రమున.—

కా.శీలంబుక గులముక...

...

...

సాలగ్రామముమాన్లు గాఁ గొనఁడు మాన్యక్షేత్రముల్ పెక్కుచం

దాలం బండు వొకప్పుడుం దఱులఁ దింటం బాడియుం బంటయుక. 203

విజయవిలాసమున.—

కా. చెండాగుబ్బలు యీజవ్వనిక

బెండ్లాడంగలవాడు చేసినది సుమ్మ భాగ్య మాహింపఁగాక. 204

మనుచరిత్రమున.—

మ. అకలంకావధ... ... మంచుకొం

డకు రాఁజెల్లనె బుద్ధిబాడ్యజనితో న్నాదు ల్గదా ప్రోత్రి యుల్. 205

రుక్మాంగదచరిత్రమున.—

మ. ధరఁ బాలించె బురారవుక సగరునిక ద్రౌశంకునిక హైహయక

బురుకుత్సుక సేరు నంబరీషు శశిబిందుక రంతి నంగుక మరు

త్తు రఘూత్తంసు భగీరథుక బృథు సుహోత్రుక నాహుషుక భార్గవుక

భరతక్షౌధిపునిక డిలీపు గయు మాంధాతక శిబిం బోలుచుక. 206

కళావూర్ణోదయమున.—

ఉ. కావునఁ జంద్రుఁ గింద్రుఁ జలుకఁ గలుకఁ చికముఁ గికంబునుం

గావు మటంచు వేడకుఁడు నాబ్రదు కీరపుజాతికిఁ బ్రియం

బే వివరింప మీకుఁ బలెఁ బెంచినజాతికి ముద్దుగాక పెక్

బావురుబిల్లికిఁ గలుగునా మొకమోట మొకింత చిల్కపైకె.

207

మల్లన కూర్చువురాణము; మలయమారుతమున.—

క. తలరాకుఁబోఁడినిడుక, నెలఁతులఁ గల్లాగ్ర పాళి నీలాంబురుహం

బలరె నది యెట్టులన దృక్కుల కిది తులగామిఁ జేరి కొలుచువిధమునకె.

208

భారతము, అశ్వమేధపర్వమున(1).—

చ. అనుమతి యింక వేఱె పడయక గత మెయ్యది కారవేంద్ర నక

బనువుము వాజిమేధకరణంబున కెయ్యది నేయువాడె నీయనుజాలు...

209

ష. అని యున్నది గనుక నీజాడఁ చెలిసి యతులు చెప్పవచ్చును.

210

ప్రదియతి.

*కవిరాక్షసచ్ఛందమున.—

గీ. పొదినిత్యసమాసశబ్దములుగాక, పెఱపదంబులపై యచ్చు బెరసినప్పు

డెన్నియునుస్వరయతులగు సాంబళివుఁడు, శ్రీ శుఁడుమరాన్వయాబ్ధిపూర్ణేందుడనఁగ.

తా. సాష్టాంగము, సాహంకారము, సాంబళివుఁడు, సాంగోపాంగము, సా
టోపము యివిమొదలైనవానియందు అద్యక్షరహల్లుతో అచ్చుకూడి ఉన్నందున
హల్లునైనను, అచ్చునైనను యతియొండ జెప్పితే పొదియతియగును గనుక రెంటికి
లక్ష్యము.

గీ. అమలభక్తితోడ సాష్టాంగముగఁ బూని, సాంబమూర్తి దివ్యచరణములకు

దాసులెల్ల మ్రొక్కుదారి మ్రొక్కిరి నీకుఁ, బ్రబలు లైవరిపులు రంగనృపతి!

212

మఱియు, కేతన-కాదంబరియందు.—

గీ. జనపరేఞ్బుఁ గాంచి సాష్టాంగ మెఱఁగిన, నావిభుండు వాని లేవనెత్తి

కాఁగించి వానిఁ గనుఁగొని కేయూర, కాభిధాన మొనఁగెఁ గౌతుకమున.

213

నాచనసోముని హరివిలాసమున.—

క. శంఖరవైరివిభంజన, సాంబళివా యంధకప్రకాశక గజచ

ర్తాంబరధర యని నీదుప,దంబులు పూజించువాఁడు ధన్యుడనుమీ!

214

*ప్రతులలో ఇట్లేఉన్నది గాని ఈపద్యము ఆనంతచ్ఛందములో ఆనంతుఁడు
చెప్పినట్లున్నది (చూ: 1=93). 1 కడుముదమున.

కాశీఖండమున.—

క. అంగీకరించు మనుజుడు, సాంగోపాంగాధ్వరక్రియాఫలము వియ
ద్దంగాపులినంబున శివ,లింగార్చన మాచరింప లెస్సయి శారీ!

215

మనుచరిత్రమున.—

కా. సాహంకారత శంకయం డలిగి నేత్రాగ్నిం బయిం బంచినన్
స్వాహాకాముకుఁ డౌట...

216

అధర్వణాచార్యులు.—

గీ. అనవరతమును బూజించి సాంబశివునిఁ

దలఁపఁ దలఁపులు ఫలియించుఁ గలుప మణఁగు....

217

వ. అని యనేకప్రబంధములయందుఁ జాలా చెప్పియున్నది గనుక నూచనవ్రాసినాను.

ఆదేశయతి.—

కవిరాక్షసచ్ఛందంబున.—

గీ. ద్వీప నా కాంతరిప ప్ర తీపశబ్దములకు నచ్చుహల్లులకు యతులు చెలంగ
నితఁడు పటుశక్తి జాంబవద్వీప మేలి, నాకవాసులచే నుతు లందె ననఁగ.

219

తా. ద్వీప నాక అంతరిప! ప్రతీప శబ్దముల హల్లులలో అచ్చు లిమిడి యుండుటచేత రెంటికిని యతులు చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. ఎలమి సత్కీర్తి హంబవద్వీపమునకు, భర్త యగుపాదుసాచేతఁ బ్రణతులంది
నాకపతివైభవముఁ బూని యమరి తొర, రసికమందార! యానందరంగధీర!

220

మఱిన్ని, పెద్దిరాజు అలంకారమున (7-65).—

ఉ. ద్వీపులఁ ద్రుంచు విశ్వజగతిపతి యుక్తమశక్తి జాంబవ
ద్వీపమునందు గోవులకు నిక్షుగఁ జేయుటచేఁ బ్రసన్నయై
గోపతిభేనువవ్విభునకున్ దనవైభవ మిచ్చెఁగాక యే
భూపతు లీవదాన్యగుణబుద్ధిఁ బ్రసిద్ధిపఱించి రుర్వరన్.

221

మఱిన్ని, అందే.—

క. ఏకరవాలముపాలై, నాకంబున కేగి రాజి నారాయణ యా

భూకాంతు లెట్టి చనవో, నాకవిటోత్తములఁ దూల నడుతురులీలన్.

222

భాస్కరరామాయణమున.—

క. నాకులజాఁడైనరాముడు, శ్రీకంఠనివిల్లు వితిచి సీతను ప్రేమక
గైకొను రే పని చెప్పగ, నాకమునకు నరుగువిధమునక రవి గ్రుంకె. 223

రంగ నాథరామాయణమున.—

ద్వి. నాకీశ మొదలమున్నాడఁ బల్కితివి. 224

వ. అని చాలాదిట్టల నుదాహరణములున్నవి గనుక మాచన తెలుసుకోగలది. 225

ప్రభునామాఖండయతి.

అనంతచ్ఛందంబున (1-120).—

గీ. ఒరుల నన్ను యనుచోట నూడఁబడక, ద్వివిధమగుఁ బ్రభునామాంతవిరమణంబు
మహి నయోధ్యకు రాజు రామన యనంగ, వతనిపట్టపుడేవి సీతను యనంగ. 226

మఱిన్ని, సీలకంఠచ్ఛందంబున.—

క. తెనుగున నామాంతరమాలఁ, గనుపట్టెడి స్వరముఁ జెప్పఁగాఁ దగుహల్లక
జనువల్లకు రంగన సింగన యనఁగక వరుసతో నుదాహరణంబుల్. 227

తా. రామన, రామయ, సీతక, సీతమ అని యొకరిపేరితోకూడి తేలికగా బలు
కఁబడినకబ్బముల యచ్చులకు హల్లలకు యతి చెలును.

లక్ష్యము.—

గీ. అవనిలో నలమేలుమంగమకు సాటి, యాదిలక్షి యానందరంగనకు సాటి
విష్ణు వటుగాన నోములు వేయు నోచి, మహిమ నాతనిఁ గన్నలక్ష్యమదె కీర్తి. 228

కాశీఖండమున.—

మ. అనవేమాధిపురాజ్యభారభరణవ్యాపారదత్తుండుఁ బె
ద్దనమంత్రిశుండు మామిడన్న సుతుఁడేతన్నా కుండే చూడఁగక. 229

ఎత్తావ్రగ్గడ హరివంశమున.—

చ. నగినిగియేనియుక విను జనార్దన యెన్నడు బొంతు వల్ల మ
త్యగణితవిక్రమారుబలధైర్యసమగ్రుల మట్లగాక కా
లగతిఁ దొలంగఁద్రోవఁగఁ దలం బగునే యగుగాక నీకు మె
చ్చుగ నిదె ప్రాణమిచ్చెదము మ్రక్కమా చావున కాత్త నేమియుక. 230

వ. అని యనేక శ్రుబంధములయం దున్నది. 231

ఘడ్డోయతి.

నన్నయభట్టులక్షణసారమున.—

గీ. అచ్చు హల్లును లాపశబ్దాదివర్ణములకుఁ జెప్పిన ఘడ్డోయతు లనఁగఁ దనరు
నంబురుహగహిని మధురాలాప యనఁగ, లక్షి వాగ్జితకోకిలాలాప యనఁగ. 232

తా. అలాపకబ్ధమధ్యవర్ణ మగులకారమునందు స్వరముకూడా గలనియుండుట చేత అలకారము యతివచ్చుతావున అచ్చుకు హల్లుకు యతి చెల్లును.

లక్ష్యము.—

క. శ్రీపరిధవిల్ల సత్యా,లాపవిలాసి యగుకృష్ణ నటువలె రంగ

క్షృపతి శ్రీకరసత్యా,లాపవిలాసమునఁ బ్రజల లాలన సేయుకా.

233

పింగళి సూరన గిరిజాకల్యాణమున.—

క. శోపాటోపంబున ధర,ణీపాలకచంద్రముఁడు మునిశిఖామణులకా

ద్రోపించిన వారు దురా,లాపము లాడుచును బోయి రాసమయమునకా.

234

అము క్తమాల్యదయందు.—

ఉ. గోపురకందరాళికడకు శశిపుష్కరిణీకణార్ద్రసం

తాపహరానిలంబులు పతాకరణనాణికింకిణీకలా

లాపములకా సుఖంబడుగనాటిట జొచ్చియకొండగామానా

చాపలక్ష్మన్నరుద్ధణముఁ జండుఁడు దోలెడులోనివాకిటకా.

235

1 ప్రబంధరాజమున.—

సీ. రమ్యతరాదినారాయణవిగ్రహహరినై ణికకలాలాపహృదయ....

236

నాచన సోముని హరివంశమున.—

గీ. అగ్రజన్త నాతోమృషాలాప మిష్ట, డాడినందుకు ఫలము జిహ్వించలంబుఁ

గత్తరించెద నీసూరకత్తిచేత, ననుచు డగ్గర జేసె యసురఁ జూచి.

237

వ. శ్రీని యచ్చు లైనస్వరముల కుండఁజెప్పినది కాన హల్లుకు నిస్సంశయ మని తెలియఁగలది.

238

శకంధయతి.

కవిలోకసంజీవనియందు.—

గీ. స్వాంత వేదండ మార్తాండ శబ్దములకు

యతుల సుభయంబు నగు బుధస్వాంతమునకు

నతిసుఖావహుఁ డెపుడు వేదండవరదుఁ

డనఁగ హరి దైత్యమిరమార్తాండుఁ డనఁగ.

239

తా. “శుబ్దస్వాంతధ్వంత” అనేమాత్రాన నిపాతయైనప్పటికిన్ని లింగాభిప్రాయమున భిన్నముగా వ్యాఖ్యానము చేసినందువల్లనున్న, పూర్వమహాకవి ప్రయోగ సరణిచేతనున్న శకంధు, కర్కంధు, కులటా, నీమంత, ముసా, హలీసా, లాంగలీసా, పతంజలి, సారంగ శబ్దములకు నచ్చు హల్లు ఈరెండుయతులు చెల్లును.

లక్ష్మ్యము.—

గీ. ఆనఘ! యానందరంగ! మార్తాండతేజ', యమర సింహార్యమనకు నేడండైన
స్వాంతమున భీతి జెంది మహాగుహాంతరమున దాగెను మిగులఁ జిత్రంబుగాను.

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

మత్త. దండితాపితవీర నూరినిదాన దానవిసోద కో
దండపార్థ పరాక్రమప్రియ ధామద్విపూరితా
ఖండపాండుయశోనిధి పరగండభైరవ వైరివే
దండతుండవిదారిఘోరతరాసి భాసినిజాంగుళా! 241

భారతము, భీష్మపర్వమున. —

ఉ. పాండున్య సాలనందనుల పావని మున్నుగ నేచి యప్పు భీ
ష్టుండు కడంకమై నడుచుచోటికిఁ జక్కటిగాఁగఁ ద్రోచి యొం
డొండఁ గడంగి నేన తమయుజ్జ్వల కుబ్జుగ నన్యవైన్యవే
దండముఖాంగముల్ దృణవితానముగాఁ గొని నిర్వికారులై. 242

భారతము, విరాటపర్వమున.—

ఉ. స్వాంతము బాహుగర్వఘనసంతమసాంధముగాఁగ శంక యానంతయు లేక...

శృంగారనైషధమున —

గీ. అధికశోషక హయతస్వాంతుఁడైన, నరపతికి విన్నవించకు నాయనన్... 244

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

మ. ధరణీచక్రము దిద్దిరం దిరిగి మార్తాండుండు కుంభీభవ
త్కిరణుండయ్యె దిశావితానమువడంకె... 245

సారంగధరచరిత్రమున.—

ఉ....సారంగధరా యనక గువలయప్రమదం బగు... 246

బహుళాశ్వచరిత్రమున.—

ఉ. ఇందటి మించి పల్కెడు మనీషి వె... 247

వ. అని యిరీతి వారువారు మహాకవులు చెప్పిరి గమక లెస్సగాఁ చెలియగలది. 248

సంయుక్తయతి.

భీమనచ్చందమున (సంజ్ఞ. 71).—

క. వెలయఁగ సంయుక్తాక్షరములిలో నెద్దాని నైన మునుకొని వడిగా
నిలుపఁగ నగు బాదముల, నలఘుపరాక్రముడ లేచనా! వినయనిధి! 249

తా. అక్షరానికి సావత్తు, సావత్తు, మావత్తు, వలపలగిలుక, క్రారవడి యివి మొదలైనవర్ణము లేవి కూడియుండినా ఆజాతియక్షరములకు కూడా యతులు చెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము.—

గీ. ప్రకటమతి విజయానందరంగవృత్తిక్షణములోఁ దృణమును మేరుసమముచేయు
క్షణములో మేరువుఁ దృణముఁగాఁ జేయుఁ, దననుచూపులనిదివిచిత్రంబుగాఁచె.

ఆముక్తమాల్యదయందు.—

గీ. ఆతఁ డభుమర్షణస్నాన ముత్తురుద్ధృతి, దాంబువుల నాడి మాధ్యాహ్నికంబు దీర్చి
స్నాతయు నలంకృతయు నాతనయును దోడి, కొనుచు వైష్ణవపరిపక్తు కొలువ నరిగి.

భీమన నృసింహపురాణమున.—

క. మానవనాథుఁడు గంగా, స్నానానంతరము సకలదానములు మహా

దీను లగువిప్రకోటికి, సేనాదయతోడ నిచ్చి శివు నేమించెఁగా.

252

ప. దీనినే కొందఱు తకారయతి యందురు. కడమ సంయుక్తయతులు నిట్లే యని యెఱుంగునది.

253

విభాగయతి.

*కవిరాక్షసచ్ఛందమున.—

గీ. సంఖ్యకును బరిణామసంజ్ఞకుఁ దనర్చు

శబ్దములపై విభాగోక్తిసంఘటించు

నప్పుడు యతులు రెండేనియగు నుపేంద్రుఁ

డిచ్చుచుం డరమాను మోపెఁడేని యనఁగ.

254

తా. రెండవది, మూడవది, నాలవది యనిపలుకఁబడు సంఖ్యాపరమైనశబ్దము లకున్న గంపెఁడేని, మోపెఁడేని, చేరెఁడేని, పట్టెఁడేని యనిపలుకఁబడు ప్రమాణ పరమైనశబ్దములకును అచ్చునాల్గులకురెంటికిని యతి చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. అతులవైభవపటిమ రెండవనురేంద్రుఁ, డీతఁడే యనఁ దగి పెట్టెఁడేనిసాము

లింపుతో నర్థులకు మోపెఁడేనివలువ, లిచ్చునానందరంగేంద్రు నెన్నవశమె?

భారతమున.—

సీ. ఆయంబునందు నాలవభాగమొండె మూడవభాగమొండె దదర్శమొండె...

*ఈపద్యము అనంతచ్ఛందములో అనంతుఁడు చెప్పిన ట్లున్నది. (1-121).

మనుచరిత్రమున.—

మ. గవిలో... రెండువకాండంబున నార్తియుక్ గినుక డాయక్ వచ్చి కాక్షేయక్ .

ప్రవిభిన్నం బయి యోలిఁ గూరెఁ బవిధారాక్షిర్ణకై లాకృతిక్.

257

కాశీఖండమున.—

మ. ... రెండువక్తై లాసముఁబోలె నున్న యది బ్రహ్మాండంబుతో రాయుచుక్.

258

* అనంతచ్ఛందమున.—

గీ. కృష్ణఁడిచ్చె నాలుగేసికోకలు కూర్చి, యింతులకును నాలుగేసిమణులు

శీవితోడ దోసఁ డేసిరూకల కడు, నింపెనంగ గంపెఁ డేసినామ్ము.

259

వ. అని వున్నది గనుక నూచన తెలియ ప్రాసినాను.

260

చక్కటియతి.

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

గీ. పుపుబుభులకు ముకారంబు పూర్వమునను

గాని పైగాని చెప్పఁ జక్కటియతియగు

ముప్పిఁ గొని కృష్ణఁ డురమునఁ బొడిచె ననఁగ

బుధుల వినుతులఁ దగె వ్యాసముని యనంగ.

261

తా. పు, పు, బు, భు యీనాలుగక్షరములు ముందుగావున్నా వెనుకను
న్నా యతిచెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. మొనసి యానందరంగభూభుజానికీర్తి, భువనముల నాక్రమించిన మురహరుండుఁ

బురహరుండును దమగీము లరయలేక, నధిపసింబిరి యతనిచిత్తాబ్జమునను.

262

భాస్కరరామాయణమున.—

మ. అనుచుక్ జేరఁగ వచ్చి లక్ష్యణ వృధాయాసంబు నీకేల వే

చను మెచ్చోటికి నైన నీతరమె దోస్సారంబునక్ బోరఁగా

నను ముప్పిపు నెఱుంగు దారయఁగ నానాగాస్త్రపాశంబు లే

పున బంధించినవన్నియుక్ మఱచితే మోహంబునం గల్గునే.

263

శ్రీరంగమాహాత్మ్యమున.—

క. శుభటయు నాగంధర్వఁడు, మునివర! శ్రీకృష్ణఁ డఖిలభూతావలియం

దును బాయకుండు నేనియుఁ, గనరామి యదేమి యనినఁ గాశ్యపుఁ డనియొక్.

* ఈపద్యము అనంతచ్ఛందమున లేదు. అప్పకవీయములో కావ్యచింతామణి
యందు అని ఉన్నది (చూ. 2-220).

హరిశ్చంద్ర ద్విపదః—

భూతేశుఁ డప్పడు ముప్పిని బాడిచె.

265

వ. అని యిట్లున్నది గనుక తెలియఁదగినది.

266

సరసయతి.

*గోకర్ణచ్ఛందంబున.—

క. వెలయుఁగ వర్ణపు శవసలు, గలసిన సరసపడి యిండు కవివరు రెల్లె

కలికౌవర్ణపు ఖలోఁ, గలుపందగు వల్ల కట్ల కందర్పనిభా!

267

భీమనచ్ఛందంబున.—

క. ఆయహలుచఛజర్గుశవసలు, వయసన్నతనాలురేచనాసరసగుణా

శ్రయ! యిది యొండొంటికి ని, శ్చయముగవల్లయ్యె సర్వకాస్త్రవిధిజ్ఞా!

268

తా. అకారయకారహకారములకున్న నకారణకారములకున్న చఛజర్గుశవస యీ అక్షరములకున్న ఒకటొకటికి యతులుచెప్పితే అది సరసయతి యనబడును.

లక్ష్మీము.—

గీ. సరసకవిచకోరములకు శశివి నీవె, జగతిలో నెన్న నీశ్వరాంశజాడ పీవె

యఖిలజగములఁ బోచు నాయకుడ పీవె, న్యకవితాత్రసంగ ! ఆనందరంగ!

రాఘవపాండవీయమున.—

వీ. గంభీరవేదిలక్షణలక్షితంబు లై...

270

వ. అని యిఁకటి సకలకవులు విస్తారముగా చెప్పటచేతను ఇందుకు పూర్వకవిప్రయో

గము వ్రాయవలసినది అక్కరలేదు గనుక తెలియగలది.

271

అభేదయతి.

జయదేవచ్ఛందంబున.—

గీ. రహిగ లళలకు లడలకుఁ బ్రాసయత లా, నరుప నవి యభేదప్రాసవిరతు లగును

గళల విలసిల్లు ననిండునెల యనంగ, జాడ నేనె రాముడు సప్తతాళము లన.

272

తా. అకారశకారములకున్న అకారడకారములకున్న ప్రాసములు యతులు చెల్లును. అకారశేఫలకు అకారమునకున్న దకారడకారములకున్న యతులు మాత్రము చెల్లును.

లక్ష్మీము.—

గీ. రంగవరపాల విష్ణుకళావిలాస, దీనజనపారిజాత పాటించి నిన్ను

దాయువారికి లేము లేదారిఁ గలుగు, సకలసామ్రాజ్యగరిమ పొసంగుఁ గాక.

273

* ఈవద్యము కొన్ని ప్రతులయందుఁ గాన్పింపదు.

మఱియు, శ్రీనాథుని సునందనచరిత్రమున.—

సీ. కాశ్యతవిశ్వవిశ్వంభరాచక్ర మీ, రాజకుమారుఁ డేలంగఁ గలఁడు. 274

ధూర్జటివారి కాళహస్తీశ్వరశతకమున.—

కా. నీకుం గాక కవిత్వ మెవ్వరికి నే నీనంచు మీఁదె త్తితిన్

జేకొంటిన్ బిరుదంబుఁ గంకణము ముంజేఁ గట్టితిన్ బట్టితిన్

లోకు లైచ్చు ప్రతంబు నాతలఁపు తీరున్ భీరునిగాదు ఛీ

ఛీ కాలంబున రీతితప్పడు నుమీ శ్రీ కాళహస్తీశ్వరా ! 275

అల్లసాని పెద్దన.—

ఉ. ఏపునఁ గృష్ణరాయజగతీశ్వరుఖడ్గము మింటిమార్గమున్

జూపిన భానుమండలముఁ జొచ్చి హుటాహుటి శక్తు లేగుచో

రేపటిబాపనయ్య పగలింటిమహోగ్ర పుజంగమయ్య యో

మాపటిదాసరయ్య మము మన్నన నేయు మటందు రంతయున్. 276

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

క. అభిముఖసరివృత్తము లగు, నిభతురగస్యందనంబు లిలఁ గూలఁగ సం

తుభితుం డగు వృష సేనుఁడు, రభసంబున నలని శరములను గడు నొంచెన్. 277

నన్నయభట్టు ఇంద్రవిజయమున.—

చ. ఒకపలువారఁ గొన్న కిటియుం దలలో నిడుకూర్చ భర్త నా

లిక లిరు గన్న నీదిరపుఁజేడు పయోధరధారఁ బొట్టఁబెం

చుకులనగాలి యీడు ప్రతి జో డెన యెంచనఁ గూడ జేరి కె

న్నికగ యయాతియొండె ధరణిన్ భరియించి చెలంగు వానికిన్. 278

భాస్కరరామాయణమున.—

క. దానవసుందరు లత్తతీ, జానకి నందలమమీఁద సమ్మద మొదవం

గా నునిచి కారదా వ్రవి, లీనత నేపారుచంద్ర రేఖయుఁ బోలెన్. 279

రాఘవపాండవీయమున.—

రగడ. లులిత మగులవలీకుడుంగముల లుంగముల...

280

భాస్కరరామాయణమున.—

ఉ. గొబ్బిన నానతిమ్మ రఘుకుంజర! నీకరుణాసముద్ధతిన్

డెబ్బదిరిండువెల్లువల దేవరలక్ష్మణు లంకఁ జేర్తునో

గబ్బిగ రావణాసురుని గర్వమడంచు...

281

కేతన కాదంబరియందు.—

కా.డాచే యంకతలంబుఁ జేర్చి నలచేతన్ మాలికన్ దాల్చి... 282

జై మినిభారతమున.—

కా.డిండిరో తరపీచులం దరసి యుద్రేకించి కూలంకషల్
మండుకోపరిణీయమానవిలసన్నాహత్త్యమున్... 283

ఆముక్తమాల్యదయందు.—

చ. ఇలగలవస్తునంతతుల నెల్లను గల్గెడుమత్స్యభాతపా
టలరుచి యింక వేఱె యొకదారికి వచ్చునె?... 284

మఱిన్ని, ఈయభేదయతికి నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

క. విపయోరభేద మనియెడు, నెపమునఁ బ్రభుభలు వాకు నిలిచినయెడలం
దుపమింప వచ్చుఁ గృతులం, దపనిషదుచితార్థనూక్తి యొనరుట వలనన్. 285
తా. పభుభ యీనాలుగక్షరములకు వకారమునకు యతిచెల్లును.

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

క. తురగము తురగము కరి కరి, నరుడు నరుడు తేరు తేరు నలిఁ ధాకినయ
ప్పరుసుడన మేమి చెప్పడుఁ, బొరి మిణుగురు లెగ నెఁ గడువులపొడి రాలెన్. 286

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

క. వీరం డగునరుఁ డేయన,పారశరావళుల నడుమ వారింపంగా
శేరక యే టుడిగి మహా,కూరుడు రాధేయఁ డింద్రజాన కి ట్టనియెన్. 287

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

చ. సుతజలపూరితంబు లగునూతులు నూటిటికన్న మాన్యత
వ్రత యొకబావి మేలు మఱి బావులు నూటిటికన్న నొక్కస
త్కృతు ఁదిమేలు నత్కృతుకతంబునకంటె సుతుండు మేలు త
త్సృతకతకంబుకంటె నొకమాన్యతవాక్యము మేలు చూడగన్. 288
ఎక్కటియతి.

భీమనచ్చందమున (సంజ్ఞ 72).—

క. ధరజ్ఞు అనునీరెండ,క్షరములు విన్నయది లేదు శబ్దముమొదలన్
మరవణుల లనెడియొద,క్షరములు తమతమకె చెల్లుఁ గమలాధీశా! 289

అనంతచందమున (1.118).—

క. ధర నెక్కటిప త్తై చను, అరమణవలు వానిలోఁ దొలంగక భావన్
సరిలా యని విశ్రమజే,శ రమాధిప! రెండునం గలసి వ ద్దిల్లున్. 290

తా. మకారమునకు మకారమున్ను, రేఫకు రేఫయున్ను, వకారమునకు వకారమున్ను, లకారమునకు లకారశకారమున్ను జాకు జాయున్ను యతిగా నుండునట్లు చెప్పిన నెక్కటియతి యగును.

వ. వీనికిఁ బ్రయోగములు సముద్రతరంగములవలెఁ బ్రబంధాదులయందుగలవు గనుక ఇట్లవ్రాయ లేదు. 291

ఋయతి.

అనంతచ్ఛందంబున (1-87).—

గీ. ఊతి ఋకారరూపస్వరయతులు పరఁగు, ఋగ్యజుస్సామవినుతుండు కృష్ణఁడనఁగ
వృష్టికులజుండు కరుణాసమృద్ధుఁ డనఁగ, ¹హేమచేలుండు దేవతాఋషభుఁ డనఁగ.

తా. స్వరములలోని ఋకారమునకు హల్లులతోఁ గూడినఋకార మగువట్టున నుడికిని, ఇకార రూప మైనక్రారవడికిని, రేఫ చెప్పితే అది ఋయతి యగును.

లక్ష్యము.—

కీ. ఊతి ధనదుమించుకలిమియు, ఋతురాజును మించురూపరేఖావిభివో

న్నతి రంగవతికిఁ జెల్లును, గృతిశతముల కతఁడె కర్త శ్రీకరుఁ డగుటకా. 298

అధర్వణభారతమున.—

కా. తృష్ణాతంతునిబద్ధబుద్ధు లగురాధేయాదులుకా గూడి శ్రీ

కృష్ణం గేవలమర్త్యగాఁ దలఁచి మర్ధింపంగ నుత్సాహవ

ర్ధిష్ణం డయ్యె సుయోధనుం డకట! ధాత్రీ నాథ! యూహింపుమా

యస్త్వీపంబునఁ గట్టవచ్చునె మదవృద్ధోగ్ర శుండాలముకా. 294

వరాహపురాణమున.—

క. కావున మీరు రచించిన, శ్రీవారాహంబు మంచికృతి నాశీరకా

గావింపుఁ డనుచు సుముఖుం, డై వీడేముఁ గప్పరంబు నర్పించుటయుకా. 295

మనుచరిత్రమున.—

సీ. ప్రతిఘటించుచిగుళ్లపై నెఱవారిసరీరి నన్నవి వీనిమృదుపదములు... 296

వ. అని యట్లు బహుప్రబంధములయందుఁ జెప్పఁబడి యున్నదిగానఁ దెలియునది. 297

ప్రాకృతాదేశయతి.

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

గీ. తొలుతఁ బ్రాకృతమాత్రంబువలన జ్ఞాకు, నార్జు మాదేశముగ వచ్చి యమరుకతెనఁ

ప్రాకృతాదేశసరసవిరామ మై తనర్పుఁ గృతుల శుకుండు నుజ్జాని యనఁగ. 298

1 హేమపీఠాంబుండు దేవవృషభుఁ డనఁగ.

అనంతచ్ఛందమున(1-114).—

గీ. యజ్ఞమునకు జన్న మాజ్ఞప్తి కానతి, యాజ్ఞ కాన సంజ్ఞ కరయ సన్న
విన్న పంబు వెండి విజ్ఞాపనమునకు, జ్ఞాకుఁ దదృష్టపంబు నా ధరిత్రి. 299

తా. జ్ఞాకు దదృష్టపదముగా నకారము వచ్చును గనుక నారెంటికి యతి చెప్పి
లే అది యాదేశయతి యనఁబడును.

లక్ష్యము, వరాహపురాణమున.—

మ. శాకుర్త్తినం, దనమే లాత్తఁ దలంచి దేవరకు విజ్ఞాపింప నేవచ్చితిఁ. 300

పావులూరు మల్లన గణితమున.—

ఉ. సత్యభారతీ, జ్ఞానులు పద్మగర్భవదనంబులు నాలుగు... 301

ప్రబంధ రాజవిజయ వేంకటేశ్వరవిలాసమున.—

సీ. తావకనగజలస్తాతపాపహరాయ నతిమాత్ర సాధన జ్ఞాయదాయ... 302

వ. అని పున్నదిగనుక తెలియునది. 303

పోలికయతి.

భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 73).—

క. పోలుక పుపుబుభులకు మా, పోలికపడి శీలముల్లమున కెన యనఁగా
శీలం బుల్లం బనఁగా, భూలోకం బమరలోకమున కెన యనఁగఁ. 304

తా. శీలము, శీలంబు; లోకము, లోకంబు; చిత్తము, చిత్తంబు; కరము,
కరంబు; అని చెందువిధములుగా పలుకఁబడిన ముకారము తుదనుండే శబ్దములకు పుపు
బుభులు యతి చెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము.—

క. ఆనందరంగనరపతి, భూసుతగుణకాలి లోకమున నతనికి సా
తైనదొర లేఁడు కావునఁ, బూనిక నిక రాయపట్టమున కర్హుఁ డగుక. 305

భారతము, శాంతిపర్వమున.—

క. దారుణకల్పాంతమరు, త్రేయోనితహవ్యవహాశిఖలపె ల్లిది యన బృం
దారకమునిబృందస్తుతి, తో రనఁగా నగ్నిమాక్తములతో నెగ నెక. 306

వ. అని బహుప్రబంధాదుల విస్తరించి చెప్పియుండుటచేత సుదాహరణములు మొం
డుగ నిట వ్రాయలేదు. 307

అఖండయతి.

భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 66).—

ఉ. మానుగ విశ్రమాక్షరసమన్వితమై స్వర మాదివక దదీ
య్యానుగ జాక్షరంబె కొనియొనను జెప్పఁగవచ్చు నీక్రియక

భానుసహస్ర భాసి వృషభాధిపుఁ డన్నటు లరయు కమై

పూనిననో నఖండయతి పాల్వగు నాదికవిప్రణీత మై.

308

తా. హల్లుగా నిల్చియున్న విశ్రమాక్షరమందు స్వరము కూడియున్నను నాయ
క్షరమునే యతిగాఁ జెప్పినట్లే తే అది యఖండయతి యనబడును.

లక్ష్యము.—

క. ఆనందరంగవృషతి జ, నానందతనేయునొక్క—నాటి నెలపు పా

చ్చానగరన నెలకట్టడ, మానుగ తెక్కింపఁ దుల్య మందురు పేర్చిక్.

309

భారతము, అశ్వమేధవర్వమున.—

క. నీవును దల్లులు బంధుజ, నావళి పురజనులు హస్తినాపురమునకుఁ

రావలయు ధర్మచాని పంభావనయుక్ బడయు డెసఁగుఁ బరమసుఖంబుల్.

310

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

ఉ. తేరులయొప్పు మోటువడఁ దేకువ దప్పి పదాతికోటి ను

గై దుధిరమ్మలొ మునుఁగఁ గ్రమ్మినయేనుఁగుపిండు వక్షముల్

ఘోరముగాఁగ...

311

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

క. నావచనమున నపత్యముఁ గావించుక గుంతి నీకుఁ గడు నెయ్యముతో

నీ వడిగినయాయగ్గిము, నూవె మనంబునను దలఁచుచుండుదు నేనుక్.

312

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

క. తమతండ్రి భంగి నీకును, సముచితముగ భక్తిఁ జేసి నజ్జననత మా

ర్గమునఁ జరింపంగా విమలమతీ నీకొడుకు నట్టు లరయంగ నగుక్.

313

అష్టమశిషీకల్యాణమున.—

ద్వి. ఉన్నాఁడు తడవుగా నున్నాఁడతండు, మన్నాఁడు మమ్ముఁ డెమ్మన్నాఁడటన్న.

వ. ఋషిపర్యాయమున అచ్చు కద్దని పూర్వకవిప్రయోగముగలదు.

315

రంగనాథరామాయణమున.—

ద్వి. ఎక్కడ గురుడని యెఱుంగనినీకు, నక్కటా! గురుఁడు విశ్వామిత్రుఁ డయ్యె.

అల్లసాని పెద్దన హరికథాసారమున.—

క. శతకోపయతికి ఖలతరు, కుతారరూపమతికి శతగురుమతహృత్క

ర్మరనిరతికి జతురాగమ, పతనాయతనియతికి యజపాధికభృతికిక్.

317

భాస్కరరామాయణమున.—

క. రమణీయరత్నములరుచి, నమరెడునది పంక్తికంతునగరు నృపాలా

త్తమ' ఇది దశమోజనవృత్తము విశతిమోజనాయత్తమై యొప్పుక్.

318

వ. దీనిని గొంద జాదేశయతికి ఉదాహరణమందురు. అది కాదు, భాస్కరరామాయణమున.— 319

ఉ. అన్నపు తండ్రియట్ల విను మంతియగా దటుమీద రాజ వే
మన్నను లెస్సయాను మణిమండనముఖ్యము లైనకాసుకల్
మున్నుగ సీత నిచ్చి జనలోకపతిగ్ గని సంధిసేయు మీ
సన్నపుల గార్యము ల్వలను సంధియే మే లటుగాక తక్కినగ్. 320

పాడిజాతావహరణమున.—

చ. వనిత యొకర్లు ముక్కొని గవాక్షతలంబున నిల్చి యుండుటగ్
గనుగొనఁ జోయి... 321

రాఘవపాండవీయమున.—

గీ. గలితహరికుంజరశతాంగముల ధరిత్రి, గప్పుచు యథామనోరథగతిఁ జరించె
నవనిజారూఢమదవారణక్రియలకు, నిలువలేక పార్శ్వబలయోధులు తొలంగె. 322

వ. అని యిట్లనేక ప్రబంధములయందు విస్తారముగా సుదాహరణ యోగ్యముగా లక్షణ
కవులైన మహాత్ములు చెప్పియున్నారు గనుక ఇది జాడయని తెలిసి యతుల నిలు
పునది. 323

ప్రాదియతులు.

భీమనచ్చందమున (సంజ్ఞ. 67).—

క. ప్రపరాపసనుసుప్రత్యపినిద్వరధిన్యపాభ్యదాబ్జ్యత్వవప
య్యపసర్గవింశతిక్వక్లు పరస్పరవర్ణయుక్తి సుభయముఁ జెల్లుగ్. 324

తా. ప్ర, పర, అప, సు, అను, కు, ప్రతి, అపి, ని, దుః, అధి, ని, ఉప,
అభి, ఉత్, జ్, ని, అతి, అవ, పరి, అని ఇరువదివిధముల యుపసర్గములు కలవు,
వీనికి స్వరములున్నచో నచ్చులకును, హల్లులకును యతిచెల్లుననుట. ఇందొక్కొక్క
దానికి బ్రత్యేకముగాఁ బూర్వకవిప్రయోగములు వ్రాయుచున్నాఁడను.

1. 'ప్ర' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు ఉత్తరహరివంశమున.—

కా. ప్రారంభం బగుశక్తి కుట్టలితహస్తాంభోజ యై యిట్లనుగ్. 325

హల్లుకు పాండురంగమూహాత్మ్యమున.—

కా. ప్రారంభించిన వేదపాఠములకుఁ బ్రత్యూహమా నంచు నో... 326

2. 'పర' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు శ్రీరంగమూహాత్మ్యమున.—

క. పరమ మిది యొకరహస్యం, బరవిందజ' వినుము మత్పరాయణు లెందుగ్
దురితములు పెక్కినర్పియు, సరుగరు పటుఘోరనారకాఘోగతులగ్. 327

హల్లుకు భారతము, దోణవర్వమున.—

చ. అమరవదీతనూజ సమరావనిఁ గోల్పడి నాదుయోధవ

గ్గము మఱి యెవ్వరికొ గొని పరాక్రమపర్వమపాండుపు త్త్రి నై

న్యమలను మాహ్మీనం గడఁగె నక్కట! కారవు లేమి సేసిరో...

628

3. 'అవ' అను నుపనర్గయందలి యచ్చుకు భారతము, ఆనుశాసనీకపర్వమున.—

క. నాయంగముల నెల్లకొ, బాయన మతిభక్తిఁ బూసి పాదతలమునకొ

బూయవు కౌవునఁ గలుగు న, పాముం బరకౌల ఏకు నవిలంఘ్యం బై.

329

హల్లుకు భారతము, ఆదివర్వమున.—

క. భారతవంశాచార్యుఁడు, భారద్వాజుండు నా కపాయము సేసెకొ

ఘోరాజి నతనిసోర్పు న, పారపరాక్రమనిఁ బుత్తుఁ బడయఁగవలయుకొ.

330

4. 'నం' అను నుపనర్గయందలి యచ్చుకు భారతము, ఆనుశాసనీకపర్వమున.—

చ. అమరఁగ రాజధర్మము సమాశ్రయ మై నడపుకొ ద్రివర్గముకొ...

331

హల్లుకు భారతము, ఆదివర్వమున.—

క. చల్లని దక్షిణమారుత, మల్లన వీతెంచి తగిలె నాలలనాథ

మిల్లకుమమాంగరాగసములసితసుగంధి యగుచు మునివరుమీఁదకొ.

332

5. 'అను' అను నుపనర్గయందలి యచ్చుకు భారతము, ఆదివర్వమున.—

క. నయమును ధర్మము గలయ, న్వయమున జనియించినాడె నక్కట ధర్మ

క్రియ యెఱుంగఁగవలయును, భయలోక విరుద్ధ మైన పదమేమిటికికొ.

333

హల్లుకు బ్రహ్మాండపురాణమున.—

సీ. నృపవరాగ్రణి విను మీఁక మీఁదఁ దానకౌన్వయమున సారసనాథుఁ డుదయ

మంది దుష్టాత్ముల నణఁచు...

334

6. 'ను' అను నుపనర్గయందలి యచ్చుకు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

చ. వదనభుజోరుపాదయుగవర్ణచతుష్టయముకొ యుగాదియం

దోదవ సృజించు ఋగ్యజుషసూక్తులు సామ మధర్వణంబునకొ.

335

హల్లుకు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

ఉ. 'కప్పివయాదురాగ్రహము గర్వము ముంచుకొనంగ నాకు ముకొ

జొప్పడియొకొ సుధానదృశసూక్తులఁ దేప్పితి వీన యచ్చుతా

యిప్పుడు...

336

7. 'వ్రతి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు భీమన నృసింహపురాణమున—

సీ. గీ. ఉల్లసిల్లుచు మేలిమి యొప్పునప్పు, డబ్బగర్భునిహృద్రైః బ్రత్యక్షమయ్యె. 387
హల్లుకు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

క. దక్షమఖిక్షయకరు నిట్రలాక్షజహుతవహనభక్షితానంగు విరూ
పాక్షు మహోక్షధ్వజః బ్రత్యక్షముగాఁ జేసికొనియెఁ దపములపేర్చె. 388

8. 'అపి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు పెద్దిరాజు హరికథానుధారమున.—

క. శయధృతఫణివలయ భవాన్యయ విహితవిశుద్ధసంవిదాత్తక మాయా
మయ నానావిధలీలౌ,దయ సదయకటాక్ష శైలతనయాధ్యక్ష. 389

హల్లుకు నాచనసోముని హ(రి)రవిలాసమున.—

క. జయవిజయవినయ జన్యాన్యయ దూరానందదూప భాసుర దత్తా
భయ హరిహయముఖనిర్జర, నయనన్నక్షత్ర యూథ నళినాథా! 390

9. 'సి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు రాజశేఖరచరిత్రమున.—

ఉ. సాహసికాగ్ర గామి నృపసత్తమః డట్లు తదీయఘోరమా
యాహిమికలోహరింపుచు నిరంకుశవిక్రమకేళిఁ జూప ను
త్సాహముఁ దక్కి యాత్మపురిచక్కటి నొప్పెడు నొక్కకాలికా
గేహముఁ జొచ్చి తద్దనుజీటము పాటిలుభితపెంపునక. 341

హల్లుకు శ్రీనాథుని నందనచరిత్రమున.—

సీ. రామానుజుండు నిరంతరము పదాఱువేల నూ టెనమండ్రు వెలయ లతని... 342

10. 'దు' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు శ్రీరంగమాహాత్మ్యమున.—

ఉ. అంత నిరంతరంబును దురంతపమున్నతిమంత మయ్యె హే
మంత ముదారవిస్ఫురితమంజులహాక్షికజాలర్పుల్లరీ
కాంతలనత్తుపారకరకాపరిగుంభితభిల్లభీరుసీ
మంతము దుర్లమశ్రమవిమర్దితపద్మననాంత మెంతయుక. 343

హల్లుకు భీమన హరవిలాసమున.—

క. ఎంతయును దుస్తరంబు దురంతరసంసారవారిరాశి యది వెనక
గంతుగొను మానవుం డొక,యింత శివస్తరణచేసి యేచిన భక్తిన్. 344

11. 'అధి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు.—

సీ. ఆగ్రజాచేత నధ్యాత్మ రామాయణం బొకపరి విన జనులకును గలుగు... 345

హల్లుకు భీమన హరవిలాసమున.—

క. భూవిలో మిత్రుం డగువాఁ, డవిరతమును వేటులేక యాత్మీయమహా
త్వపముఖ్యత్యంబుల నృధ్యవసాయం బెఱుకపఱుపఁ దగు సంప్రీతికా. 346

12. 'ని' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు నునందనోపాఖ్యానమున.—

క. భూతలపతి మదిలోపల, సితమూఁ బాలించి యమైయిక్ విప్రగురు
వ్రాతముల ధనములంతయు, నాతతదుర్బతి హరించి యతమట నిడియెకా. 347

హల్లుకు నునందనోపాఖ్యానమున.—

గీ. నిఖిలజనములు గనుఁగొన నీబలంబు. 348

13. 'ఉవ' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు జై మినిభారితమున.—

ఉ. అఱున వింటినారి బిగియం దగిలించి విరోధిమోముఁ గ
పైఱుపహించుకన్నుల నిరీక్షణ మొప్పఁగఁ దెచ్చి వేటుకాఁ
డిట్టియుఁబోలె నవ్వయ నుపేంద్రుని ముందటఁబెట్టి పీడుగో
గుఱువుదొంగ వచ్చె సమకొన్న ప్రతిజ్ఞ వహించె నావుడుకా. 349

హల్లుకు దశకుమారచరిత్రమున.—

ఉ. అమగధేశమాశపధరాధిపు లెక్కటిఁబోరి రాజిలోఁ
గాముఁడు శంబరుండు శశిఖండధరుండు గజానుశేం ద్రుఁడుకా
రాముఁడు రావణుండు సురరాజతనూజుఁడు సింధునాథుఁడుకా
భీముఁడు దుస్సనేనుఁడు నుపేంద్రుఁడు కంసుఁడు బోరునాకృతికా. 350

మఱియు, అల్లసానిపెద్దన.—

గీ. అఖిలపాఠకాంక్షీకాశ్రయపర్ణకా,లోపకంఠమనకు లోకకర్త
చేర నేగి యచట వారువంబును డిగ్గి, యధివసించి యుండునట్టియెడను. 351

14. 'అభి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు భాస్కరుఁడు నందనోపా
ఖ్యానమున.—

గీ. ఇప్పు డేనుదలఁచినయభీష్ట మెల్లఁ, జేకుర నొనర్చి నీవు రక్షింపవయ్య. 352

హల్లుకు విజయ నేనమున.—

ఉ. అల్లనఁ దొండ మెత్తి శివు నొదలయేటిజలంబుఁ బుచ్చి సం
పుల్లతఁ బాదసీతమున పొంతనయన్న సహస్రశ్రేష్ఠుఁడె.

జల్లి శివార్చనాకమలసంహతిః భ్రోక్షణ సేయునట్లు నో
భిల్లు గజాననుండు మదభీష్మితసిద్ధికరుండు గావుతన్.

353

15. 'ఉత్' అను నువసర్గయందలి యచ్చుకు మనుచరిత్రమున.—

క. కాంచి తడియవిచిత్రో, దంచితసౌభాగ్యమహిమ కచ్చెయవడి య

క్కాంచనగర్భాన్వయమణి, యించుక దరియంగ నచటి కేఁగెడువేళన్.

354

హల్లుకు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

చ. పటువికిఖంబులం ద్రిదశపాలతనూజాఁడు పంది నేసెఁ దా

నటు పరమేశ్వరుండును రయంబున దానికి మున్నె యేపె నొ

క్కటపడియెన్ హరార్జునుల ఘోరశరంబులు పందిపైఁ గుభృ

త్తటముపయిన్ వడిం బడునుదగ్రమహాశనులట్లు మ్రోయుచున్.

355

16. 'ఆజ్' అను నువసర్గయందలి యచ్చుకు అల్లసాని పెద్దన హరికథా
సారమున.—

క. బాలరసాలకిసాలముఁ, గ్రోలుచుఁ బలికెడికిఁ బకో యనఁ జాలా

జాలిపడియాన యతిమధు, రాలాపము లనియె నాదరణమున వినఁగన్.

356

హల్లుకు నాచనసోమన హరి(౨)విలాసమున.—

క. మానిలిక! సజ్జనసం, తానమహీరుహ! భవత్పుధాలాపము నా

మీమలకు విందోనర్చున్, మేనుగఁ గలతాపమణఁచె పృషగాదు మమి.

357

17. 'వి' అను నువసర్గయందలి యచ్చుకు మనుచరిత్రమున.—

మ. అతఁ డావాతపరంపరాపరిమళవ్యాపారలీలన్.

358

హల్లుకు భారతము, సభాపర్వమున.—

క. ఉపగతశుద్ధులు పాప, వ్యవగతబుద్ధులు విరివించుతు లసములన్

సుపరిక్ష నియోగించితే, నిపుణుల నర్థార్థనాదిస్మృపకార్యములన్.

359

18. 'అతి' అను నువసర్గయందలి యచ్చుకు భారతమున.—

చ. ఇనసమతేజులై ధరణి నెన్న నధర్మపథంబుచక్కిఁ ద్రొ

క్కనిభరతాదిరాజుల జగన్నుతవంశమునందుఁ బుట్టి య

త్యనఘచరిత్ర! యిట్లు తగునయ్య! యధర్మముసేయ న వెఱుం

గనిన్మృపధర్మము ల్గలవె కొరవపుంగవ! గౌరవసిథిన్.

360

హల్లుకు బ్రహ్మాండపురాణమున.—

మ. సమదేభాళి తలంకి పైకురికినక శంకించి భూపాలుఁ డా
లముఁ గన్నక గని దాని శూద్రకుఁడు లీలక ద్రుంచె నే నప్పు డ
త్యమితోద్యత్ప్రసవార్థి నై కుసుమగంధఘృణలుబ్ధభ్రమ
ద్భ్రమరభ్రాజితపాటలీవిటపమధ్యస్థుండనై చూచితిక. 861

19. 'అవ' అను నుపనర్గయందలి యుచ్చుకు భీమన నృసింహపురాణమున.—

సీ. నరనాథ! యతని దానములచేత నవాత్తకాములు గానియగ్రజన్మ(లు). 862

హల్లుకు రంగనాథుఁడు మిశ్రపిందాపరిణయమున.—

సీ. వనమాలి గొల్చినజనములం దెన్న నవాత్తకాములు గానివారు లేరు. 863

20. 'వరి' అను నుపనర్గయందలి యుచ్చుకు రుక్మాగండచరిత్రమున.—

ఉ. ఆయెడ దెహదీపు లఖిలావనిభాగము లాచరింప నా
• రాయణపాదపంకజపరాయణుఁ డంబుబగర్భనూనుఁ డా
మ్నాయవికారదుండు మునినాయకమాళిభూషణంబు ప
ర్యాయపితామహుండు హృదయంబున నంతకుఁ జూతు నేడుకక. 864

హల్లుకు ధ్రువచరిత్రమున.—

సీ. రాజాలకును విపర్యాసబుద్ధి జనింప నాసీమప్రజల్ల హానిగాదె? 865

తా. ఇట్లు త్రొడియతుల కనేక ప్రబంధముల నుదాహరణములు గలవు. గ్రంథ
విస్తరభీతిచే నిట నూచనగా వ్రాయఁబడినవి. ఇట యతి ప్రాసలక్షణలక్ష్యప్రకరణం
బంతయు విశదంబు కావించినాడ. ఇత సందివిధ క్రిసమాసగతులవంతలను వృత్త
రత్నాకరప్రకరణంబును విస్తరించెద.

ఆశ్వాసాంతము.

చ. ధృతమహిభార! భారవిసదృక్కువిరాజనమాజనన్నతా
ద్భుతగుణవార! వారణరీపుత్రలిమానపరాక్రమారిప
ర్వతముశతార! తారకనరాశనకాసనసన్నిభోజ్జ్వలా
మితభుజసార! సారతరమేరుధరాధరధీర ధీరతా! 866

పంచ. త్వరాసదృగ్విధీయమానదానతోయతోషితాం

బురాశివర్ధనాతికృత్ప్రభూతకీర్తిమండల
స్ఫురత్సుధామయూఖవైరిభూమిభృచ్చిరోల్లస
త్క్రీరీటరత్నరాజికాంతిదీపితాంఘ్రిపంకజా!

867

మాలిని. విమలజలధికన్యా విస్ఫుటా గారభన్యా
 శమితసుజనదైన్యా సర్వరాజన్యమాన్యా
 సమధికతరపుణ్యా సత్యభాషానుగుణ్యా
 నమదహితశరణ్యా నందపంచాగ్రగణ్యా!

368

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్షలబ్ధసాహితీవిభవ ధర్మపెచ్చ
 కులజలధికుముదమిత్ర శ్రీనత్సగోత్రపవిత్ర వేంకటకృష్ణార్యపుత్ర విద్వజ్జన
 మిత్ర కుకవిజనతాలవిత్ర యార్వేలకమ్మనియోగికులీనలక్షణకవి కస్తురిరంగనామ
 ధేనుప్రణీతం బైన యానందరంగచ్చందం బను లక్షణచూడామణియందుఁ దృతీ
 యాశ్వాసము.

చతుర్థాశ్వాసము.

లలనావాణీరమ
జీలసితకటాక్షవదనసరేజ సుహృ
జ్జాలసురసాల కీర్తివి
కాలా! ఆనందరంగ! సదయాపాంగా!

1

గీ. ఆనధరింపుము నీపేర సంకితముగ, సకలలక్షణగ్రంథవిస్తారసార
పటిమ లన్నియు నొకటిగా ఘటనపటిచి, లక్షణగ్రంథ మొనరింతు రంగవృపతి.
క. వరసాహితీ చెప్పినవే, మఱు సంధివిభక్తులును సమానపువితల్
పరికింపవలయుఁ గావున, ధర నేనవి కొన్ని తెలిపెదన్ రంగవృపా!

3

వ. సాహిత్యంబు రచియించునెడఁ బ్రాబంధికు లగుమహాకవీంద్రులు తమతమలాక్షణి
కసామర్థ్యంబు వికదం బగుటకునై యపూర్వంబు లైనసంధిభేదంబులు, నచ్చెరువై
నవిభక్తి కీర్తులు, నగుచైనసమాససంగతులు వివరించియున్న వారు కావున నే నదిపరి
శోధించి తత్త్వవి సార్వభౌమవిరచితాంధ్రప్రబంధంబులం గలపద్యంబులు లక్ష్యం
బులుగాను భవదీయనామధేయంకితంబు లైనపద్యంబులు లక్షణంబులుగా జితగూ
ర్చి యద్దంబులోన నేనుంగును గనుంగొనిపించినతెఱంగున సుకవులు ప్రయాసం
బెఱింగి పొంగఁ గుకపు లనూయచే నంశరంగంబునం గ్రుంగ భవదీయసమగ్రద
యావిశేషంబునఁ బురాతనకవినాయకపూర్ణానుగ్రహబలంబున, నుమామహేశ్వర
సాంద్రప్రసాదవైభవంబున వివరించెద నాకర్ణింపుము.

4

*అనంతచ్ఛందంబున:—

గీ. నుఱులురులు బొల్లు లగును చెనుంగుసంధి
హేమ మది పదార్థమై; నల్లొములతెఱడు
బ్రహ్మ; హరిఁ గొల్చియున్న వార్పరమునులు
కొటిలో నొప్పు సతికిఁ గన్గొనలనంగ.

5

*ఈపద్యము అనంతచ్ఛందస్సులోలేదు; కొన్ని ప్రతులలో ఇది ఎవరిదో చెప్ప
లేదు.

తా. పదాఱు+నన్నె=పదార్పన్నె; నలు+మోములు=నల్లములు; వారు+పరమమునులు=వార్పరమునులు; కను+కొనలు=కన్గొనలు; పలు+మాఱు=పల్లము. అని యిట్లు సుకార యకార లుకారము లంతమందుగఁ తెనుఁగుకబ్బములు సమాస సంధిచేత ద్విత్వములుగూడ నగును.

క. తెల్లంబుగను నకారపుఁ, బొల్లులకు న్నచ్చుసంధి పొసఁగుఁ గవులకుఁ
గొల్లులుగ రంగధరణీవల్లభుఁ డిచ్చు న్న పారవస్తువు లనినకా. 6
తా. నకారపొల్లువెనుక నచ్చులయినయకారాదు లుండిన సంధి పొసఁగును.

లక్ష్యము భారతము, ఆదిపర్వమున:—

మ. అనిలం బాపురిపారచి త్తముల కత్యానంద మొందంగనం
దిని యన్నేటితరంగలం బెనఁగుచుకా దివ్య ద్రుమాక్షీర్ణనం
దనసందోహము దూరుచుకా వికచ కేతక్యాదిసానాలతాం
తనవామోదము నొందుచు న్నెగయు నిత్యంబుకా గరం దివ్యమై. 7

మఱియు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున:—

చ. వరఁగుఁడు పాదకౌర్యవిభవంబున కాశనిధైర్యశక్తికి
న్నరుదుగ మెచ్చి సన్నిహితుఁ డయ్యె జటామకుటేంద్రశ్శిష్యుకా
గరమున హులముకా గరళకాలగళంబు బృహద్దజాజీనాం
బరముఁ దృతీయలోచనముఁ బన్నగహారము లొప్పచుండఁగకా. 8

భారతము, ఆదిపర్వమున:—

మత్త. మానితం బగునాతపోమహిమం ద్రిలోకపరాభవం
బేను జేయఁగఁ బూని చేసితి నిట్టి దోక్కప్రతిజ్ఞ మకా
దీని నెట్లులు గ్రహుఁటెంతు మదీయభాషణ మెన్నఁడు
న్నేని మోఘము గాదు దిగ్ధరణీందుభాసు లెఱుంగఁగాకా. 9

పారిజాతాపహరణమున:—

క. వచ్చినమునిపతి కెదురుగ, వచ్చి నమస్కృతు లొనర్చి పనితయఁ దాను
న్నొచ్చేంబు లేనిభక్తి వి,యచ్చరరిపుభేది సర్వ నాతిభ్యంబుకా. 10

ప. అని యున్నది గమకఁ బెలియఁదగినది. 11

గీ. హల్లుతోఁగూడ సంధిగా నచ్చుపొసఁగు, వెలమి నానందరంగరా యేం ద్రుతోడ
నహితు లేలాక్కొ యారీతి నలుకొనర్చి, వనముల వసించుచున్న వారసుఁబలుక.

తా. ఏల+ఒక్కొ=ఏలాక్కొ; అలుక+ఒనర్చి=అలుకొనర్చి. అని హల్లు లైన కకారాద్యక్షరములతో నచ్చు లైనస్వరము లిముడ సంధి గూర్చవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

మ. వెర వేసంపదఁ గోరి గాండివగుణావిరూపతబాణాలికి

ఘైరయై వచ్చుట యిచ్చహీపతి కితం దేలాక్కొ యత్యంతని

మౌరకౌర్యోన్నతి నిన్నుఁ దాఁకఁదలఁపఁక జోద్యంబు వీఁడగ్గఱై

దొరకో లద్దన! నిమతొంటిసుక్ష్మతస్తోమంబుకల్పిం జుమి!

13

భారతము, విరాటపర్వమున.—

క. జన్మములు సేయునెడఁ బ, కౌన్మంబులు గుడుచుచుండు మధిపతి నిన్నుఁకా.

జన్నియవిడిచె రణశుతటి, 'మిన్నక కినుకుడిగి పొమ్మ మిగ్గుహమునకుకా.

14

వ. అని యున్నదిగనుకఁ దెలియునది.

15

గీ. క్రియలకుదిరేఫ పొల్లగుఁ గృతులయంగు, మదిఁ దలంతు ర్విపక్షభూమండలేంద్ర

లవారహము భవదీయకౌర్యాతిశయము, శ్రీవజారత రంగధాత్రీతలేంద్ర!

16

తా. ఏతురు, ఒప్పుదురు, తునుముదురు, చూతురు, ఇండింతురు అనున మొద

లేగు ఋకారాంతశబ్దములరేఫ పొల్లుగాఁగూడ నుండవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, శాంతిపర్వమున.—

మ. పరిహాసంబునఁ దేలి భృత్యులయొడకా బ్రహ్మాదముం తెంను భూ

వరునాజ్ఞంజన రేగిమెచ్చురు పనికా వంచించు రెగ్గడఁ జొ

తురు కాతూహలవేష భాషణములకా దుర్బల్యముం తెంది యే

తురు వా రెల్లపదంబు వేడుదురు సింతుర్ భూమి మాటొడ్డుచుకా.

17

భారతమున:—

క. ఆపురుసునఁ బెనఁగినరిపు, లిప్పుడు భారతరణోర్వి కెర యై పలువుర్

కుప్పలు గొనఁబడి రనికికా, దప్పినవాఁ డొకఁడొకండు ధర నింతంతకా.

18

వ. అని యున్నదిగనుక జాడ తెలియునది.

19

గీ. క్రియ విభక్త్యవ్యయములు సంస్కృతములు గను

తెనుఁగునందుండు శ్రీరంగ ధీవరాయ

భూపచంద్రాయ 'తుభ్యన్న మో' యటంపు

నహితు లేప్రాద్దు మొక్కరు రనుచుఁ బలుకు.

20

తా. క్రియలుగ నుండునవియు, విభక్తిరూపములుగ నుండునవియు, వన్వయములుగ నుండునవియు నగుసంస్కృతశబ్దములు తెనుఁగున నొక్కొక్కదిక్కున ననుకరణమునందుఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, విరాటపర్వమున.—

ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరగు చెల్వలయులము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు రూపముఁదాల్చి 'విష్ణు రూ
పాయ నమశ్శివాయ' యనిపల్కెడుభక్తజనంబు నైదిక
భ్యాయిత కిచ్చ మెచ్చుపరతత్త్వము గొల్పెద నిష్టసిద్ధికిఁ.

21

శృంగారనైషధమున.—

మ. కమతేందీవరపండమండితలసత్కాసారసేవారతికా
గమికర్తృకృతనైకసివృతుడనై కంటికి విదర్భంబునకా
రమణికి బల్లవపాణిఁ బద్మనయనక రాకేండుబింబాననకా
సమపీనస్తని నస్తినాస్తివిచిత్రాహేతు శాలోదరికా.

22

ఆముక్తమాల్యదయందు.—

కా. అధావాగ్విబుధం బహోవచనకవ్యాహరమాహావచ
స్సిద్ధమ్యాః కృతతాంగతఃకలితి శ్రీనుక్తివిద్యాధరం
విష్ణుదత్త్య మగాల్లయం హి కథియా మిత్రం వదత్కిన్నర
మృద్ధిరాగ్రణిగెల్పుటువునమునం దయ్యెన్నభంబంతయుకా.

23

రుక్మాంగదచరిత్రమున.

సీ. అంబుజభివసురేంద్రార్చితచరణాయ మరణదూరాయ నమశ్శివాయ
పద్మాప్రోక్షిప్త భాదివ్యజేహాయ మఘహరణాయ నమశ్శివాయ
డమరుత్రి కూలఖిద్దక పాలహస్తాయ మధితలోహాయ నమశ్శివాయ
గగనకల్లోలింకలితోత్తమాంగాయ మాశిచంద్రాయ నమశ్శివాయ
తే. హృద్విరోధిశరాయ నమశ్శివాయ, మానిసంసేవితాయ నమశ్శివాయ
మదనదర్పహరాయ నమశ్శివాయ, మంత్రరూపాయ తుభ్యన్నమశ్శివాయ.

24

మతియును రుక్మాంగదచరిత్రమున.—

సీ. దంభోఽభిధరసతీ తాంబూలపేటీషు దహనబింబాధరీస్తనభరేషు...
వ. అని శైలియందగినది.

25

26

గీ. ఇల సుకారాంతశబ్దము లెనుఁగులైన, సుత్వము విసర్గలోపమా నొనరు పురుష
మేరు శ్రీరంగపతి రఘుదారి నాపు, రూరవలె బాహుబలిమిచే మీఱు ననగ.

27

తా. మేరు, ఊరు, రాహు, రఘు, లఘు, ధేను, మను, తను, గురు ఈమొద
లగు సుకారాంతశబ్దములు లెనుఁగు లైనచో మేరువు, ఊరువు, రాహువు, బాహువు,
రఘువు, లఘువు, తనువు, ధేనువు, మనువు, వసువు, గురువు అనియు, 'పు'కారము
అంతమునలేకనే సంస్కృతశబ్దమువలెను చెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము గఘుశబ్దమునకు భారతము, ఆదిపర్వమున.—

మ. రఘునాథకు లైకభూషణుడ వై రాజర్షివై ధారుణీ

ప్రజలైక బ్రజవోలె ధర్మనియతిక బాలింపుచుం దొంటిధ

ర్మజా నాభాగు భగీరథుం దశరథుక మాంధాతృ రాముక రఘుక

విజయుం బోలితి సద్గుణంబుల జగద్విఖ్యాతపాఠీక్షితా!

28

బాహుశబ్దమునకు భారతము, విరాటపర్వమున.—

గీ. నేలనాలుగుచేఱఁగుల నృపులకొలుపు, లందు నేను వర్తించితి నవనినాథ

యగ్గలించి నాయెదురఁ బాహుపృలింపఁగడఁగఁజాలినమల్లలఁ గాననెందు.

29

రాహుశబ్దమునకు భారతము, శల్యపర్వమున.—

క. ఊర్వీచక్రము వడఁకెను, బర్వములేకుండ రాహు భానునిఁ బట్టెక

పర్వతము లురలె వరకులు, సర్వదిశల నరచె నభిము శర్మర గురిసెక.

30

ఊరుశబ్దమునకు భారతము, కర్ణపర్వమున.—

కా. లీలక గేల నమర్చి మత్తజకేళీసుందరోల్లాస మా

భీలత్వం కలరింపఁ ద్రిప్పఁ జదలక బృహ్మీసలిక వైచుముం

గాలక ద్రోచు మొగంబుచేయు దిశ లుగ్రస్ఫూర్తి పీక్షించు మో

కొలూరుం బయిఁగ్రమ్మ నెక్కు మెడ నిక్కుం ద్రొక్కు లేచుక నగుక.

31

మేరుశబ్దమునకు పాండరంగమాహాత్మ్యమున.—

కా. మీఁదక చారధరాధరంబుగల యామేరు న్నగంజాలిత

త్రాదృప్తండుదీక దలిర్చుఖగయూధస్వామి హేమ ప్రభా

ప్రాదుర్భావశుభత్రదుండు మనుచుక రామానుజామాత్యు శ్రీ

వేదాద్రిశు విదూరిమందిరు జగద్విఖ్యాతచారిత్రునిక.

32

వ. అని యారీతి నున్న దిగనుకఁ దెలియునది.

33

గీ. పరగునభిలాషశబ్దము భ్రమపదంబు, నొనరు స్త్రీలింగరీతి నొక్కొక్కచోట

భ్రమను సుందరు లానందరంగపటికి, వలచి రభిలాష యెట్టిదో వారి కనఁగ.

34

తా. భ్రమశబ్దము, అభిలాషశబ్దము అకారాంతములగునక నవి తేనుఁగులైన

పుడు భ్రమము, అభిలాషము అని యుండవలెను. అట్లుగాక భ్రమ, అభిలాష అని

స్త్రీలింగశబ్దములవలెఁ జెప్పవచ్చును.

భారతము, ఆనుశాసనీకపర్వమున.—

..

క. భ్రమచే నడ్డేవునిఁ జి, త్రమనం దిడి శరణుశరణు దయఁగావుము న

న్నమిలైశ్వర్య...

35

వ. అని యున్నదిగానఁ జెలియునది.

36

గీ. హంస అన హంసము అనంగ నమరుఁ గృతుల, నిరుజ్జఱంగుల రంగనరేంద్రుకీర్తి
హంసమును గాంచి ధరఁ గల్గుహంసలెల్ల, మించ వెలవెల బాఁతెనటంచు బలుక.

తా. హంసయనియు, హంసమనియుఁ జెప్పవచ్చును.

లక్ష్మ్యము భారతము, కర్ణవర్వమున.—

సీ. అనుటయుఁ గాక మిట్లును హంసములతోడ గతులు నూటొక్కటి గలవుగాన. 38

భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

క. దమయంతికి నలునను సంగమకౌరణదూత యైనకలహంస మనో

జ్జమనుష్యవాక్యముల నా, దమయంతికి హర్ష మొదనఁ దా నిట్లనియెన్. 39

భారతము, కర్ణవర్వమున.—

క. బలకాలి యైనహంసముఁ, బిలిచిపురుడించి పాఱి వేలవమునన్

గలవే! యింతకుమును హం, సలతోఁ బురుడించువాయసంబులు జగతిన్. 40

వ. అని యున్నదిగనుకఁ జెలియునది.

గీ. కృతుల శ్రీలింగమువలెఁ జరిప చరిత్ర, బరగు నానందరంగభూషాలుచరిత

వినవినఁగఁ జెవులను బాలవేడ్కపు ట్టై, మాధవచరిత్ర యాలించు మాడ్కి ననఁగ.

తా. చరిత, చరితము, చరిత్ర, చరిత్రము అని రెండువిధములుగను చెప్పవచ్చును.

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

గీ. ధరణీప్రజఁ గరంబు దయతోడ సర్వధర్మాభిరక్షఁ బెంచి యమలచరిత

నేలి రాజ్యవిభవ మిదియేల నని తప, శ్చరణ నునికి వనికఁ జనియె నవఘు! 42

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

గీ. హితముఁ గర్తవ్య మెఱిగించి తీవు నాకు, ధర్మపుత్రుచరిత విదితంబు ఏకు

నట్లుగావున వివరింపు మఖిలకార్య, బాతమును జిత్తపాపాపశమము గాఁగ! 43

చరిత్రకు భారతము, ఆదిపర్వమున.—

చ. హిమకరుఁ డొట్టి పూరుభరతేశకురుప్రభుపాండుభూపతుల్

క్రమమున'పంశకర్తలనఁగా మహి నొప్పము నస్త్రదీయవం

శమునఁ బ్రసిద్ధులై యమలనద్గుణతోభితు లైనపాండవో

త్తములచరిత్ర నాకు సతతంబు వివంగ వర్ణింప మెంతయున్. 44

వ. అని యున్నదిగనుకఁ జరిత చరిత్ర అనురంటికిని లక్ష్మ్యములు వ్రాసినాడను. చరి

తమా, చరిత్రము వాడుకలోనివి గనుక వ్రాయలేదు.

45

గీ. భువి దకారాంతశబ్దముల్ పురుషపరము, లెన నూడుముఁ జేలుచు నలరుఁగృతుల
నమరుఁ గైటభజతువలె యశముఁ గాంచు, శ్రీ నజారతరంగధాత్రి శుఁ డనఁగ. 46

తా. కైటభజిత్తు, యుధాజిత్తు, పరిక్షిత్తు, ఇంద్రజిత్తు, సత్రాజిత్తు యివి మొద
లగు పురుషవాచ్యశబ్దములు తెనుఁగున నొక్కొక్కదిక్కునఁ జేలికగాఁ గైటభజిత్తు,
ఇంద్రజిత్తు, సత్రాజిత్తు, యుధాజిత్తు అనియుఁ జెప్పవచ్చును.

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

చ. అనవరతాన్న దానయజనాభిరతుఁ ధరతాన్వవాచువ

ర్ధ ను సకలప్రజాహితవిధాను ధనంజయసన్నిభుం భవ

జ్జనుఁ బరిక్షితుం బటుభుజంగుఁ డసహ్యావిహృద్రూపకే

తనహతిఁ జేసి చేసె నభిదాంతుఁ గృతాంతనికేతనాతిథిఁ.

47

వ. అని యున్నదిగనుక! జూడఁతెలియునది.

48

గీ. కలిగి యనుచోట నై యని పలుకవచ్చునండు శ్రీమద్వజారతానందరంగ

రాయమణి గంధసింధురరాజముఖ్యచిరతరవిభూతి యై ప్రకాశించు ననఁగ. 49

తా. 'కలిగి' యనుశబ్దము నిలుపఁదగినచోట 'వి' యనుశబ్దము నుంచినయెడల
నాయరమునే యిచ్చును.

లక్ష్మ్యము భారతము, విరాటపర్వమున.—

క. అరుణాశ్వంబులఁ బూనిన, యరదంబున వీఁడె నిడుద లగుచేతులు బం

ధురకంధరంబు వెడలుపు, టురమును నై ద్రోణుఁ డొప్పె నుత్తర కంఠే.

50

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

సీ. తెల్లనిగాడుగు నై తేజరిల్లుచు నున్న యల్లవాఁడే పొండవొగ్రజుండు...

51

భారతము, శాంతిపర్వమున.—

సీ. అర్థి విశ్వావసుఁ డాదిగాఁగలుగుగంధర్వులు హృద్యవాదన మొనర్చు

నప్పరోనికురుంబ మాటలుపాటలు నై వినోదింపంగ నమరగణము...

52

అని యున్నది.

గీ. పంచమివిభక్తిని నికారవర్ణ మొకటి, లోపమగఁ జెప్పవచ్చు మల్లోకములను

గీర్తులను నిందిమించి శ్రీకృష్ణుకంటె, ననము గనిరంగభూపాలుఁ డెనఁగె ననఁగ.

తా. కృష్ణుకంటె, కృష్ణునికంటె; రాముకంటె, రామునికంటె; అని పంచ
మివిభక్తి రెండువిధములఁ జెప్పవచ్చును.

లక్ష్మ్యము భారతము, విరాటపర్వమున.—

సీ. రాత్రిమై ద యీ క్రూరతఁ బోరి మగటిమి వాసినయంగారపర్జకంటె

ఘోషయాత్రావిధి గురురాజు చెఱఁబట్టి మాన మేడినచిత్ర సేనుకంటె

ఖాండవోద్భావంబుఁ గాన నేరక సిగ్గుచడి చన్న నిర్జర ప్రభునికంటెఁ

గ్రీవాకిరామఁడై క్రోడంబుననుఁ గాను, బెనఁగి చిక్కిన త్రిలోచనునికంటె. 54

వ. అనియున్నదిగనుకఁ తెలియునది.

55

గీ. ప్రథమలు విశేషణములుగాఁ బలుకవచ్చు

షష్ఠీకి రమాధవుఁడు రంగకౌరియొక్కఁడె

పాటి యగు శ్రీయుతుఁడు రంగకౌరి కనఁగ

ఘనుఁడు తిరువేంగళేంద్ర సందసున కనఁగ.

56

తా. షష్ఠీవిభక్తికి విశేషణములైన నశబ్దములు ప్రథమావిభక్తులుగఁ గూడఁ జెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, భీష్మ పర్వమున. —

క. అసరాష్ట్ర సమయమున ని, ట్లుపమాతీతాతిఘోర యుద్ధం బయ్యెన్

విభులభుజుబలుఁడు భీమున, సరిమితబలుండు కౌరవాధీశునకుఁ.

57

వ. అనియున్నదిగాన బాడతెలియునది.

58

గీ. వెలయ మూర్ధు ధూర్తస్పర్ధసాపదాభి, కొనరు డుత్సమైన సుత్వమైన

క్షోణి రంగనృపతి సుగుణవృద్ధి యొప్పు, సకలరాజవర్తసభల ననఁగ.

59

తా. ధూర్త, ధూర్తుఁడు; మూర్ధు, మూర్ధుఁడు; నిచు, నీచుఁడు; వృద్ధు, వృద్ధుఁడు; అని యీ నాలుగుశబ్దములు రెండువిధములుగఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, ఉద్యోగపర్వమున. —

ఉ. చొచ్చినచోన చొచ్చి తెగఁజూచెద నంచుఁ గడంగుఁ గాని నన్

మెచ్చఁడు బాహుగర్వమున నీచు సుయోధనుఁ డట్టివానితో

నొచ్చెము లేక కూడి మన నూల్కొనియుండఁగ రాను నాకు వి

వ్వచ్చుఁడు రాచవారుఁ గురువర్ణము చావున కోర్వకుండుటన్.

60

భారతము, ఆరణ్యపర్వమున. —

క. అలయికయుఁ దలవడఁకు వైక్కులుజనియించుటయు సురలు గలుగుటయును వృ

ద్ధులలక్షణమే జ్ఞానము, కలలేనియను బాలుఁ డైనఁగడువృద్ధరయన్.

61

వ. అని యున్నదిగనుక బాడ తెలియునది.

62

గీ. పరఁగ దిర్యక్కు లిలశ్రేష్ఠ సకము లైనఁ, మరుస వాచకములుగాను బూన్పవచ్చు

చక్రనితురంగరాజుపై నెక్కి వెడలె, స్వామి యానందరంగభూజాని యనఁగ. 63

తా. తిర్యక్పదము లైనశబ్దములు శ్రేష్ఠవాచకము లైనపుడు పన్న గేంద్రము, పన్న గేంద్రుఁడు; మృగ రాజము, మృగరాజు; పతగశ్రేష్ఠము, పతగశ్రేష్ఠుఁడు;

అశ్వోత్తమము, అశ్వోత్తమఁడు; గజేంద్రము, గజేంద్రుఁడు; అనియు నిదియుఁగాక
ఉరగము, ఉరగుఁడు; సముద్రము, సముద్రుఁడు; ఘనము, ఘనుఁడు; అనియుఁ
జెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, సౌప్తికవర్ణమున.—

ఉ. అగ్రునాదనుండు హరిజావళిఁ గాంచి కుశ్యత్తటంబు వే
డిగ్గమ్మగేంద్రుఁడొప్పున గడిదినుగంటిమి యుల్లస్థిఁగా...

64

భారతము, ఆదివర్ణమున.—

మ. వివిధోత్తుంగతరంగఘటనచల ద్వేలావనైలావళి
లవలీలంగలవంగసంగతలతాలాస్యంబు వీక్షించుచుకొ
ధవళాత్మల్ చనికొంచి రంత నెనుటకొద తీరదేశంబునం
దవదాతాంబుజఫేనపుంజనిభు నయ్యశ్వోత్తమం దవ్వలకొ.

65

భారతము, ఆరణ్యవర్ణమున.—

క. గిరిశృంగతుంగవిగ్రహః, డురుతరసక్తుఁడు విహంగమోత్తమఁ డపుడొ
క్కరుఁ డొయ్యన నయ్యెడకుకొ...

66

భారతము, ఆదివర్ణమున.—

చ. అరిదితపోవిభూతి నమరాయలఁ బాదలు వొందకుండఁ దా
నురగులనెల్లఁ గాచినమహోరగనాయకుఁ డానమత్సర
సురమటుగ్రరత్నరుచిశోభితపామన కద్రినందనే
శ్వరునకు భూషితంబయినవాసుకి మామఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెడుకొ.

67

భారతము, ఆరణ్యవర్ణమున.—

క. మృగయార్థమరిగి హిమవన్నగభూములయందుఁ బవననందనుఁ డొకప
న్నగుచేతఁ జిన్నునడియి, యుగ ధర్మజాచేతఁ దాను మోచితుఁ డయ్యెకొ.

68

వ. అని యీతీరున విస్తారముగా నున్నదిగనుకఁ చెలిసికొనఁదగినది.

69

గీ. పడెఁ బఱచెఁ బట్టెఁ బాటును నుకుపు మొకట, సంస్కృతంబునఁజెల్లును శత్రువులను
భంగపడఁజేసి యానందరంగనృపతి, ధీజనులకెవ్వ పాతెల్లఁ దీర్చు ననఁగ.

70

తా. పడె, పఱచె, పట్టె, పాటు ఈ నాలుకల్బములు సంస్కృతపదములు కొ
న్నిటియందుఁ జేరియుండవచ్చును. నుఖపడె, నుఖపఱచె, నుఖపెట్టె; దుఃఖపడె, దుః
ఖపాటు, దుఃఖపెట్టె, దుఃఖపఱచె; సంకటపడె, సంకటపఱచె, సంకటపెట్టె; భంగ
పడె, భంగపెట్టె, భయపఱచె; అని యిటువంటిశబ్దములమీఁద నొకసమాసమువలె
నుండవచ్చును.

లక్ష్యము. —

ఉ. దానవుచేతఁ గట్టపడి దైన్యమునొందుట కోర్వలేక నీ

దైవపదాంబుజంబుల భయం బనివేడితి...

71

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున. —

గీ. తండ్రిలేని ప్రజలు తల్లిని బాసి పెద్దయునుగాల మవ్విధమునఁబడెతి

భంగపాటు దుఃఖపాటును సంకటపాటుఁ గలిగె విరటు పాలఁ బిదప.

72

పాండురంగమాహాత్మ్యమున. —

సీ. దరిఁద్రొక్కియున్న యాతలిదండు లనుజాలఁబడుచునై సంతోషపఱుచునైతి....

భారతము, ఆదిపర్వమున. —

చ. తిరుగుచుఁ బుట్టలం బొదలఁ ద్రిమృదుపాముల రోసిరోసి ని

మృరభుజదీర్ఘ దండమునఁ జొల్లఁగవేయుచు వచ్చి వచ్చి య

య్యెర నొకడుండుభం బనునహిం గని వ్రేయఁగ దండమెత్తుఁడుక

హరిహరి యందు డుండుభవహాహి భయంపడి చేరి భార్గవుక.

74

చ. ఈరీతి నున్నదికనుక బాడ తెలుసుకొనఁ దగినది.

75

గీ. అంధభాషను నాలుగైదక్షరముల, పైని సంస్కృతపదముఁ బూన్వఁగను జెల్లు

మగువ లానందరంగేంద్రులొగరుమోవి, యమృతమును గ్రోలనాసెంతురనుచుఁబలుక.

తా. తెనుఁగున నైదాక్షరములకు విశేషణమును నవతల సంస్కృతకబ్దము

విశేష్యముగను చెప్పవచ్చును.

భారతము, కర్ణ పర్వమున. —

సీ. గీ. అవలికారవాధీశులఁ గవసికడిమిఁ

బొదవుటయు నన్ని కరముల భూరిరయము

మెఱుయ నందఱఁ దెగటార్చి తఱుమ నతనిఁ

దాఁక వేయు మాన్ముఱుదంతావళములు.

77

గీ. ఇంద్రునకు రుద్రుఁడ త్రటి నిట్టులనియె, ననఘ యిరువదివేయుదివ్యాబ్జములు మ

హతపం బొనరించెను నసుర వాని, కొనఁగె పద్మజాఁడధికమహోగ్ర బలిమా.

78

ఆము కమాల్యదయందు. —

చ. పునుగుండావినవోదనంబు మిరియంపుంబొళ్లతోఁ జట్టిచు

య్యనునాదారనిహారగుంపు మాకుమం దైయేర్చునావం జిగు

ర్కొనుపచ్చళ్లును బాయసాన్నములు నూరుంగాయలుం జేమరు

క్కునునేయుం జిలుబాలవెల్లువుగ నాహారంబిడుక నీతునక.

79

మనుచరిత్ర.—

సీ. కటికిచీకటిలిండికరముల గిలిగింత నెవ్వఁడు తొగకన్నె నవ్వఁ జెనకు... 80

వ. అనియున్నదిగనుక జాడ తెలియనది. 81

గీ. అగును స్త్రీలింగశబ్దంబు హ్రస్వముగ స, మాసమధ్యంబునను రంగమనుజవిభుని
క్షీర్తి హరజటాజూటసంక్షీర్ణదివ్యగంగజలముల మితి మీఱు గరిమ ననఁగ. 82

తా. గంగాజలము, గంగజలము; తమసాతీరము, తమసతీరము; రాకాచంద్రుఁ
డు, రాకచంద్రుఁడు, నదీసుతుఁడు, నదీసుతుఁడు అని యీరీతి స్త్రీలింగశబ్దములు
అకారాంత, ఇకారాంతశబ్దములవలె మండనమృను.

లక్ష్మ్యము, భారతమున, ఆదిపర్వమున.—

చ. జలరుహనాభ రమ్యగిరిసానువనంబుల వేటు లాడుచుకా

సలుపుద మీనిదాఘదివనంబుల నీవును నేను ¹నెమ్మదికా

నలినరజస్సుగంధియమనా హృదతుంగతరంగసంగతా

నిలశిశిరసలాంతరవి నిర్మిత నిర్మళహర్ష్యరేఖలకా. 83

రాఘవసాంధవీయమున. —

క. నెలకొనియె వేటతమి నబ్బలియఁడు శిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమం

గలతమసతీరసికతా, విలసనములు డెందమునకు విందొనరింపకా. 84

శృంగారనైషధమున.—

ఉ. రాకసుధాంశుమండలమురాకకు మాఱుమొగంబు వెట్టుచో

దీకొనివచ్చు దండధరదిక్పనమాన మదక్షిణంబగుకా... 85

వ. అనియున్నదిగనుక జాడ తెలిసికొనునది. 86

వృత్తరత్నాకరప్రకరణము.

క. క్షీతివృత్తనియమములసంగతి విద్యజ్ఞనము లెన్న గణబద్ధములై

ధృతివెలయఁ జెప్పెద వజ్రారతవిజయానందరంగరాయబిడౌకా! 87

గీ. ధరసు బ్రస్తార మనఁగ నధ్వం బనంగ, నప్తమన సంఖ్యయనఁగ నుద్దిట్ట మనఁగ

విను లగక్రియ యన నాఱువిధములుగను, పృత్యయములొప్పనానందరంగకారి.

తా. ప్రస్తారప్రత్యయము, అధ్వప్రత్యయము, నప్తప్రత్యయము, సంఖ్యాప్ర
త్యయము, ఉద్దిట్టప్రత్యయము, లగక్రియాప్రత్యయము, అని యాఱువిధములప్రత్య
యము లొప్పును. అందుఁ

బ్రహ్మప్రత్యయము.

గీ. వరుస సర్వగురువు లుంచి గురువుక్రింద, లఘువు నవతలఁ బైబండిలాగు వ్రాసి
దాపటను గురు లుంచఁ బ్రస్తార మయ్యె, ననఘ! యానందరంగరాయగ్రగణ్య.

తా. ఎన్న వచందము ప్రి స్తరింపవలె నన్న నన్ని గురువులువరుసఁగ వ్రాసియందు తొలిగురువుక్రింద లఘువును నావలఁ బైబంతి యెట్లున్నదో యామేరకు వ్రాసిదాపట గురువు వ్రాసినఁ బ్రస్తారమగును. ఇట్లు సర్వలఘువు లగునటకు వ్రాయునది.

అధ్యప్రత్యయము.

గీ. అమర సుకాది యిన్ని ఛందములవఱకు
సెన్నివృత్తంబు లెఱిఁగింపు మన్న దాని
లెక్క రెట్టించి యందులోఁ రెండు త్రోయఁ
దక్కినది యధ్యమగురంగధారణేంద్ర!

90

తా. మొదటిఛందస్సు మొదలుకొని యిన్ని ఛందస్సులవఱకు సెన్నివృత్తము లని యడిగినచో నడిగినఛందస్సుకుమాత్ర మెన్నివృత్తము లన్నచో యవి రెట్టించి యందులోఁ రెండు త్రోసి మిగిలిన వెన్నియో యన్ని చెప్పనది.

సప్తప్రత్యయము.

గీ. పలుకఁబడులెక్క భాగ మేర్పడినలఘువు, వ్రాసి బేసిన నొక్కటి వ్రాసిఁ గూర్చి
యది సగము చేసి గురువుంచి తుదకుఁ గనిన, నట్టలద్దాఖ్య మయ్యె నానందరంగ! 91

తా. ఎన్నవవృత్త మేరితి నుండు నని యడిగిన వాలెక్క భాగించి సరిగా నున్న లఘువువ్రాసికొని బేసిగానుండిన నొకటికూర్చి భాగించి యందుకు గురువు వ్రాసికొను నది. ఇట్లు కడదనుక భాగించుకొని గురువులఘువువ్రాయుచు వచ్చినట్లయిన నది సప్త ప్రత్యయ మగును.

సంఖ్యప్రత్యయము.

గీ. వెలయ నీచందమున కెన్నివృత్తము లని, యడుగ నేకో త్రరంబుగా నదివఱకును
గూర్చి యాలెక్కరెట్టించుకొనిన వృత్త, సంఖ్య యగు నది రంగరసాతలేంద్ర!

తా. ఈఛందమున సెన్నివృత్తములు పుట్టు నని యడిగిన సెన్నవచందముచెప్పు చున్నాఁడో, యదివఱకు నేకో త్రరవృద్ధిగా రెట్టించి కడనువచ్చినలెక్కను రెట్టించి యిన్నియని చెప్పనది.

ఉద్దిష్టప్రత్యయము.

గీ. వృత్తమున గురులఘువులు పెచ్చి దాని, క్రింద నేకో త్రరర్థి లెక్కించి యాల
ఘువులసంఖ్యతో నొక్కటి గూర్చుకొనిన, నామ ముద్దిష్ట మయ్యె నానందరంగ.

తా. ఈ ఛందములో నిది యొన్నవృత్త మనియడిగిన నావృత్తమున్న మేరకు గురులఘువులు పరుసఁగా వ్రాసికొని దానిక్రింద నేకోత్తరవృద్ధిగా లెక్కలెన్ని యందు లఘువులక్రింద నుండులెక్కమాత్రము కూడి యందు మఱియొకటిగూడఁ గూర్చుకొని యొన్నవృత్త మని చెప్పవది.

లగక్రియా ప్రత్యయము.

సులక్షణసారంబున:—

సీ. చక్రి లగక్రియాచక్రంబునకు మేరువర్ధమేరు వనంగ నమరు నందు
నాదిసొక్కటిఁ బెట్టి యాక్రిందటిండ్లలో నారెంటి నిడుచు నయ్యుడ్డబంతి
రెండవ దాదిగా రెట్టించి దానిలో నొక్కటొక్కటి తీసి లెక్క విడుచు
నడిచాలిలో నొప్పుకడలెక్క కెక్కుడౌ నంతన నిలుపుచు నవలికడకు
తే. మీదియొలికుఱుచ లాదట నినుమడుల్, గూర్చి వ్రాసికొడునకును మునుపటి
వలెనె నొకటిత్రోసి వ్రాయంగ నగు నిట్లు, లన్నిఛందములకు నవధరింపు. 94

సీ. వరుస నిచక్రొదిఁ బరగడ్డబంతిని సర్వగుర్వులవృత్తసమితి కలరు
నాక్రిందిచాలున నమరు వృత్తములెల్ల నొక్కొక్కమాత్రల నొప్పుచుండు
నానెన్నచాలిపద్యము లెల్ల రెండేసిలఘువులు గలవి యై లలిఁ దనర్చు
నానాలుగవచాలినతరువృత్తములు మాత్రలు మూఁడుమూఁడు నై తనరుచుండు
తే. నిటుల బంతుల కన్నింటి కిట్టిసంజ్ఞ, జరుగుఁ గడ్డబంతివృత్తముల్ సర్వలఘువు
లిది లగక్రియ యనఁదగు నిలను బ్రత్యయంబు నాటవ దైయొప్పు నంబుజాక్ష. 95

తా. మేరువు, అర్ధమేరువు అని రెండుకలవు. అందు మేరుచక్ర మిరువది యాఱుఛందములకు నిరువదియాటిండ్లునిడివిని, బహుగా నిండ్లు నడ్డబంతులుండవ్రాసి నిడివిబంతి మొదటియింట నొకటి పెట్టి యాక్రిందియిండ్ల ౨, ౪, ౮, ౧౬, ౩౨ యీక్రమమున రెట్టింపు లెక్కలు నిరువది యారిండ్లను వ్రాసి, ఒక అడ్డబంతి రెండవ యింటి రెండును ఒకటి మూడు లెక్కపెట్టి అది రెట్టించి ఒకటితీసి ౫ అవలియింటవ్రాసి యాతీరున నిరువదియాఱుఛందములకును వ్రాసి మొదటినిడిబంతి రెట్టిలెక్కచేత నడ్డ బంతుల నెల్ల నాయాపైబంతిఁ గూర్చి వ్రాయుచు నధిక మైనలెక్క మట్టిన నిల్చి మఱి యాక్రిందటిరెంటిలెక్కను దాని కుఱుచ లెల్ల నన్నిఛందస్సుల కొకటొకటి విడిచి యీవిధమున సావధానముగా వ్రాయవలెను.

ఇది పట్టిత్యయముల లక్షణము.

— లక్షణవృత్తములు. —

i. ఇక నిర్వదియాఱుఁచందములను వివరము. ఉక్త, అత్యుక్త, మధ్య, ప్రతిష్ఠ, సుప్రతిష్ఠ, గాయత్రి, ఉష్ణిక్, ఆనుష్టుప్, బృహతి, పంక్తి, త్రిష్టుప్, జగతి, అతి జగతి, శక్వరి, అతిశక్వరి, అష్టి, అత్యష్టి, ధృతి, అతిధృతి, కృతి, ప్రకృతి, ఆకృతి, వికృతి, సంచకృతి, అభికృతి, ఉత్కృతి అనునానుధేయంబులఁచందంబు లిర్వది యాఱు విస్తరిల్లె. అందు మొదటిఁచందంబున వృత్తములు ౨, రెండవఁచందంబున ౪, మూడవఁచందంబున ౮, నాలవఁచందంబున ౧౬, విదవఁచందంబున ౩౨, అఱవఁచందమున ౬౪, ఈతీరున నేకోత్తరవృద్ధిగా నిరుపదియాఱు ఁచందంబుల వృత్తంబులు పదుమూడుకోట్లు నలువదిరెండులక్షలు పదునేడువేలు నేడునూట యిరువదియాఱుద్యవిల్లి నాల్గేసిపాదంబులుగల్గి యొకయక్షరము మొదలుగఁ గ్రమక్రమంబున నెక్కుడుగఁజాక్షరంబులు వెలయుచు వేఱువేఱు బ్రశస్తంబులై ఁచందంబు లనియొడుగనుల వృత్తంబు లనియొడురత్నంబులు పుట్టి విస్తరిల్లె నందుఁ బ్రశస్తంబులై నవిద్యుచ్ఛాలయుఁ, జిత్రపదంబును, బ్రమాణియుఁ, గీరకిశోరంబు నుత్సుకంబును, వాగ్వియుఁ, గోమలంబును, శుద్ధవర్ణాటియు, నుప జాతియు, సుపేంద్రవజ్రంబును, శృంగారిణియుఁ, గలరవంబును, నింద్రవజ్రంబును, దోదకంబును, స్వాగతంబును, శ్రేణియు, వాతోర్నియు, భుజంగప్రయా తంబును, దోటకంబును, నింద్రవంశంబును, వంశస్థంబును, ద్రుతవిలంబితంబును, స్రగ్వీణియు, జలధరమాలికయు, మత్తమయూరంబును, మంజుభాషిణియు, బంధరగానంబును, లతావృత్తంబును, వసంతతిలకంబును, వనమయూరంబును, బుష్పదామంబును, ప్రహర్షణికలితంబును, శురుచిరంబును, మణిగణికరంబును, గజరాజంబును, మాలినియు, సుగంధియు, శాంతియు, అలితగతియు, ప్రియకాంతయుఁ, బాలాశదళంబును, బంచచామరంబును, జంద్రభానువును, బృద్ధియు, శిఖరిణియు, మందాక్రాంతంబును, ద్వరితపదగతియు, మత్తకోకిలయు, దేవరాజంబును, శార్దూలవిక్రీడితంబును, గుసుమితలతావల్లితంబును, దరశయు, భూతిలకంబును, మల్లేభంబును, గలితయుఁ, భుజంగంబును, సుత్పలమాలికయు, నంబురుహంబును, ఖచరఫులంబును, శురభూజరాజంబును, స్రగ్ధరయుఁ, గనకలతకయు, మానినియుఁ, జంపకమాలికయు, లాటీవిటంబును, మణిమాలికయు, వనమంజరియు, మాలినియుఁ, గుసుమంబును, మహాస్రగ్ధరయుఁ, దురగంబును, వృగనాథీయు, వికీలస్తంబకంబును, బంచశిరంబును, శృంగారంబును, నశ్వలలితంబును, గవిరాజవిరాజితంబును, నరసింహక్షయంబును, గ్రంచపదంబును, వనరుహంబును, ననురుజీయు, విజయంబును, బంధురంబును, బుధవరసుతంబును, భాస్క

రవిసితంబును, జారుమతియును, భుజంగవిజృంభితయు, మంగళేశమహాశ్రీయు నను
సమైదలుగాఁగల వృత్తంబు అపారంబు లై విస్తరిల్లుటంచేసి తదీయలక్షణంబులు
వివరించెద. నానందరంగేంద్ర! విన నవధరింపుము. మొదలియుక్తాచ్ఛందంబున
నొకయక్షరంబు పాదంబుగా రెండువృత్తంబులు వుట్టె. నందు 96

శ్రీయనువృత్తము (భీమనచ్చందమున).—

“శ్రీ

శ్రీః

జే

యుక్.”

97

వ. రెండవయత్కుక్తాచ్ఛందమున రెండక్షరములు పాదములఁ గలనాలుగుసమవృత్తం
బులు వుట్టె. అందు

శ్రీపెంపు అనువృత్తము (భీమనచ్చందమున).—

“శ్రీపెం

పొప్పుక్

ప్రాపుం

దాపుక్.”

98

వ. మూడవయత్కుక్తాచ్ఛందంబున మూడక్షరములు పాదములఁ గలసమవృత్తము రెని
మిదివుట్టె. నందు నాలవదగు

వినయమనువృత్తము (భీమనచ్చందమున):—

“వినయం

బునయం

బునయ

జ్ఞానకుక్.”

99

వ. నాల్గవత్తతిష్ఠాచ్ఛందంబున నాల్గక్షరములు పాదములఁ గలసమవృత్తములు పదు
నాఱువుట్టె. నందేడవ దగు

చింబయనువృత్తము (భీమనచ్చందమున).—

“పంచి భక్తా

రంబు గక్తా

రం బనఁగా

చింబ మగుక్.”

భ. గు.

100

వ. అంద యె దగు

సుకాంతియునువృత్తము (భీమనచ్చందమున).—

“జకారముక్

గకారముక్

సుకాంతి కొ

వృషండు నే.”

జ. గు. 101

వ. విదవసు ప్రతిష్ఠా చ్చందంబున నైదక్షరములు పాదమాలఁ గలసమవృత్తంబులు 32
పుట్టె. నందు ౧౬వ దగు

వలయురి యనువృత్తము.—

“నలగపదం

బలపడఁగా

వలయురియో

జలదనిభా”

వ. లగ. 102

వ. అంద 2వ దగు

సుందరీవృత్తము (భీమనచ్చందమున).—

“చెంది భకారం

బొంది గగంబుల్

సుందరి యెక్ జే

రందురు మారుల్.”

భ. గగ. 103

వ. అతివగాయత్రీ చ్చందంబునం దాక్షరములు పాదమాలఁ గలసమవృత్తంబులు
౬౪ పుట్టె. నందు ౧౬వ దగు

విజయశుభ మనువృత్తము (సులక్షణసారమున).—

“నయగుణవృత్తిక్

నయచరణా ప్తిక్

జయశుభవృత్తం

బై యగుమురారీ!”

న. య. 104

వ. అంద ౨౦వ దగు

కిసలయ మనువృత్తము.—

“సస లింపాసయక్

వసుధక్ బద మై

కిసలం బెసయక్

వసుదేవసుతా!”

స. స. 105

వ. ఏడవయస్థిచ్ఛందంబున నేడక్షరములు పాదములఁ గలసమవృత్తంబులు ౧౨౦
పుట్టె. నందు ౩౨వదగు

ప్రసవవర మనువృత్తము (సులక్షణసారమున).—

“ఎసఁగఁ బదమందుకా

నసగములు చెందకా

బ్ర సవళర మయ్యెకా

బిసరువాదకాక్షా!”

న. సగ. 106

వ. ఎనిమిదవయస్థుచ్ఛందంబున నెనిమిదక్షరంబులు పదంబులం గలసమవృత్తంబులు
౨౧౬ పుట్టె. నందు మొదటిదగు

విద్యున్దాలావృత్తము.—

“దేవా మాగా ప్తిక్ విద్యున్దా

లావృత్తం బా రంగాధీశా!”

మ. మ. గగ. 107

వ. అంద ౫౫వ దగు

చిత్రవదం బనువృత్తము.—

“రాగిలుఁ జిత్రపదందై

భాగయుగాత్తత రంగా!”

భ. భ. గగ. 108

వ. అంద ౮౬వ దగు

ప్రమాణి యనువృత్తము.—

“ప్రమాణికిం జరల్లుదకా

వ మొప్పు రంగపార్థివా!”

జ. ర. వగణము. 109

వ. తొమ్మిదవ బృహతీచ్ఛందంబునఁ దొమ్మిదక్షరంబులు పాదంబులఁ గల సమవృత్తం
బులు ౫౧౨ పుట్టె. నందు ౧౦౩ వ దగు

సుతస్సక మనువృత్తము.—

“అంగుగ సుతస్సక మై చనుకా

రంగనృపా భభిరంబులకా”

భ. భ. ర. 110

వ. అంద ౧౦౪వ దగు.

కిశోర మనువృత్తము.—

“సునభరాప్తి కిశోర మిం

పెనయు రంగమహీపతీ!”

న. భ. ర. 111

వ. పదవసంక్తిచ్ఛందంబున పదియక్షరంబులు పాదంబులు గల ౧౦౨౪ సమవృత్తం
బులు పుట్టె. నందు నేబడైదవదగు

కోమల మనువృత్తము.—

“భామగురుప్రతిభక్త బెంపొందున్
గోమలవృత్త మనన్ రంగేంద్రా.”

భ. భ. మ. గ. 112

ప. అంద ౧౯౯వ దగు

వాగ్గి యనువృత్తము.—

“వారక యొప్పున్ వాగ్గికి భంబున్
ధారుణి రంగేంద్రా మసగంబుల్”

భ. మ. సగ. 113

ప. అంద 3౪౫వ దగు

శుద్ధవరాటి యనువృత్తము.—

“రంగమ్మద్ధవరాటికిన్ మసల్
రంగోర్వీప వరా జగంబగున్.”

మ. గ. జ. గ. 114

ప. పదునొకండవ త్రిమృత్యుంధంబునఁ బదునొకొండక్షరంబులు పాదంబులం గలిగిన
సమవృత్తంబులు ౨౦౮౦ పుట్టె. వందు 3౫2 వ దగు

నింద్రవజ్రావృత్తము.—

“అనందరంగేంద్ర మహాసుభావా
తానింద్రవజ్రం బగుఁ దాజగా ప్తిన్.”

త. త. జ. గగ. 115

ప. అంద 3౫౮వ దగు

నుపజాతి (నుపేంద్రవజ్రా)వృత్తము.—

“జత జ్జగల్లం బుపజాతి కొప్పున్
రతీశతుల్యాకృతి రంగభూషా”

జ. త. జ. గగ. 116

ప. అంద ౪౩౯ వ దగు

తోట(దోద)క మనువృత్తము.—

“జ్ఞాపన భక్తయగా ప్తిని రంగో
ర్వీవర తోటకవృత్తము మీఱున్.”

భ. భ. భ. గగ. 117

ప. అంద 3౮౦ వ దగు

నుపేంద్రవజ్ర యనువృత్తము.—

“ఉపేంద్రవజ్రం బానయన్ సిరంగా
ధిపా జితజ్జిద్విగురు త్పైలంగున్”

జ. త. జ. గగ. 118

ప. అంద ౪౪3 వ దగు

స్వాగత మనువృత్తము.—

“స్వాగతంబు రనభల్లగ యుక్తిన్
రాగిలున్ విజయరంగమహీషా”

ర. వ. భ. గగ. 119

వ. అంద ౧౧౩ వ దగు

వాతోర్తి యనువృత్తము.—

“దాసత్రాతా మభతంబుల్ లగమై

భాసిల్లుక రంగప వాతోర్తి కిలక్.”

మ. భ. త. లగ. 120

వ. పండ్రెండవజగతీచ్చందంబున బండ్రెండక్షరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తంబులు రంకల పుట్టె నందు ౧౧౦ వ దగు

కలరవ మనువృత్తము.—

“కలరవవృత్తము గాంచు నజాయల్

బలయుత రంగవృత్తపాలకచంద్రా!”

న. జ. జ. య. 121

వ. అంద ౧౧౫ వ దగు

తోటక మనువృత్తము.—

“ససలుక్ ససలుక్ వరుసం గదియక్

రసం దోటకమై తగు రంగవృత్తపా!”

స. స. స. స. 122

వ. అంద ౧౧౭ వ దగు

స్రగ్వీణీ యను వృత్తము.—

“సార భూభృద్యతిక్ స్రగ్వీణీవృత్త మా

రారల్ గూడినక రంగరాయగ్రణీ!”

ర. ర. ర. ర. 123

వ. అంద ౧౧౯ వ దగు

భుజంగప్రయాత మనువృత్తము.—

“యయాయల్ భుజంగప్రయాతావ కిమ్మా

నయా నాగవిక్రంతి నానందరంగా!”

య. య. య. య. 124

వ. అంద ౧౨౧ వ దగు

నింద్రవంశ మనువృత్తము.—

“తా నింద్రవంశం బగు దాజరాప్తచే

నానందరంగా! వడి! యామవైఖరిక్.”

త. త. జ. ర. 125

వ. అంద ౧౨౩ వ దగు

వంశ స్త మనువృత్తము.—

“సనీతి వంశస మగుక్ జతల్లరల్

సెనంగ రంగోర్విప! వడ్విరామతక్.”

జ. త. జ. ర. 126

వ. అంద గరజరవ దగు

ద్రుతవిలంబిత వృత్తము:—

“ద్రుతవిలంబిత రూఢిని రంగభూ
పతి మరుద్వృత్తి జర్వ నభారలక్.”

వ. భ. భ. ర. 127

వ. అంద గాం వ దగు

తోధకవృత్తము:—

“ద్విపయతి దోధకవృత్తము రంగా
ధిపతి నజాయల దేజము జెందుక్.”

వ. జ. జ. య. 128

వ. అంద అరగ వ దగు

జలధరమాలావృత్తము:—

“మారమ్యాస్యా జలధరమాలావృత్తం
జా రంగేంద్రా! మభసమ అందంబైనక్.”

మ. భ. స. మ. 129

వ. పదుమూడవదగు నతిజగతిచ్చందంబునందు బదుమూడక్షరంబులు పాదంబులం
గలసమవృత్తంబులు ౧౦౯౨ పుట్టె. నందు ౩౧౨౦ వ దగు

బంభరగాన మనువృత్తము:—

“ప్రజితవిమత బంభరగాన మగుక్
గజయతి ననభాగల రంగవృత్తా!”

వ. న. భ. భ. గ. 130

వ. అంద రంరవ దగు

లతావృత్తము:—

“సతవడి రంగేశ్వర నయననగో
న్నతిని లతావృత్తము చెలువమరుక్.”

వ. య. నన. గ. 131

వ. అంద అక్షరవ దగు

మంజుభాషిణి యనువృత్తము:—

“చను మంజుభాషిణి సజ్జుజత్ర గా
ప్రిని రంగధీర! నవవిశ్రమోన్నతిక్.”

వ. జ. స. జ. గ. 132

వ. పదునాలుగవ క్యరీచ్చందంబునందు పదునాలుగక్షరంబులు పాదంబులం గలసమ
వృత్తంబులు ౧౬౩౦౪ పుట్టె. నందు ౪౦౬౯౪ వ దగు

సురుచిర మనువృత్తము:—

“యతి నిధి దుగనన లమరిన రంగ
క్షితిపతిమణి సురుచిర మగు గాప్తిక్.”

వ. న. న. న. న. గగ. 133

వ. అందు ౨౯౩౩ వ దగు

వసంతతిలకావృత్తము.—

“ధీతత్పరా వసుయతిక్ తభజాగగ్ర

ఖ్యాతిక్ వసంతతిలకం బగు రంగధీరా!” త. భ. జ. జ. గగము. 134

వ. అంద ౩౦౨౩ వ దగు

వనమయూర మనువృత్తము.—

“అవనమయూరమన కా భజననల్లా

ప్రావిరళరత్నయతి రంగమహిపాలా!” భ. జ. స. న. గగ. 135

వ. అంద ౩౦౨౩ వ దగు

ప్రహరణకలిత మనువృత్తము.—

“బలునవభనవల్ ప్రహరణవిలస

త్కలితకుఁ దగు రంగవృప వసుయతిక్.” న. న. భ. న. వ. 136

వ. పదునైదవ యతిక్వరీచ్ఛందంబునఁ బదునైదత్వరంబులు పాదంబులం గల సమ వృత్తంబులు ౩౨౩౬౦ పుట్టె నందు ౧౨౩౦౦౦౦ దగు

గజరాజ మనువృత్తము.—

“సజభా! సలప్త విశ్రమ రీతిఁ దనరినక్

గజరాజ హాసు రంగవృపాల వసుమతిక్.” స. జ. భ. భి. స. 137

వ. అందు ౪౬౩౨ వ దగు

మాలినీవృత్తము.—

“నవవిరమణ యుక్తిక్ నామయాసంగతంబై

యవనిఁ దగును మాలిన్యాఖ్యచే రంగధీరా!” న. న. మ. య. య. 138

వ. అంద ౧౬౩౦౪ వ దగు

మణిగణనికర మనువృత్తము.—

“నవలసు నవసల నవయతిఁ దగి రం

గవృపతిమణి మణిగణనికరము నా.” న. న. న. న. స. 139

వ. అంద ౧౦౯౨౩ వ దగు

సుగంధి యనువృత్తము.—

“ఖండవిశ్రమంబునక్ సుగంధి యొప్పి మిన్నగా

సుండు నారణ్ రజల్ రయుక్తి రంగధీమణి!” ర. జ. ర. జ. ర. 140

వ. అంద ౧౫౩౬౦ వ దగు

లలితగతి యనువృత్తము.—

“సలిని బదునొకటి యతి నావజసలున్

లలితగతి కలరు నిల రంగవృషతీ”

న. న. న. జ. స. 141

ఎ. పదునాఱవయశ్చిచ్ఛందంబునఁ బదునాఱవరంబులు పాదంబులంగల ౬౫౩౬
సమవృత్తంబులు పుట్టె నందు ౨౧౩౮౮ వ దగు

చంద్రభాను వనువృత్తము.—

“నరజరల్ జగల్ గదించినం దిశావిరామ మై

యరయఁ జంద్ర భానువృత్త మాను రంగభూవరా”

వ. అందు ౨౧౩౮౬ వ దగు

పంచచామర మనువృత్తము.—

“శ్రమంబునం జరల్లరల్లగంబుగల్గి పంక్తివి

శ్రమాప్రి బొల్పుఁ బంచచామరంబు రంగధీమణి”

వ. అంద ౧౩౨౬౮ వ దగు

ప్రియకాంత యనువృత్తము.—

“నయనయస్థలం బలవడినంతకా ప్రియకాంతా

హ్వయ మగు నేకాదశయతియై రంగమహీశా”

వ. పదునేడవ, యత్యష్టిచ్ఛందంబునందుఁ బదునేడవరంబులు పాదంబులంగల సమ
వృత్తంబులు ౧౩౧౦౭౨ పుట్టె నందు ౩౮౭౫౦వ దగు

పృథ్వీవృత్తము.—

“జనల్లసయవంబుతోను జలజా ప్రవిక్రామతకా

బాసంగు నిలఁ బృథ్వీవృత్తము సుఖోగరంగాధిపా”

వ. అంద ౫౯౩౩౮ వ దగు

శిఖరిణి యనువృత్తము.—

“యశోభూ సాయోష్వకా యమనసభవస్తాప్తినిద్రయో

దశోద్యద్విక్రాంతికా శిఖరిణిసద్రంగవృషతీ”

వ. అంద ౧౮౯౨౯ వ దగు

మందాక్రాంత యనువృత్తము.—

“సంతుష్టాశ్చ మభవతతగాసమృతిం ధాత్రి మందా

క్రాంతం బయ్యెన్ బదునొకయతిన్ రంగభూపాలవర్యా”

మ. భ. న. త. త. గ. గ. 147

వ. అంద ౩౨౭౬౦ వ దగు

త్వరితపదగతి యనువృత్తము.—

“అయిదునగణములు గగ మమితగుణ రంగేం

ద్ర యతిపదునొకటఁ ద్వరితపదగతి కొప్పుకా.”

న న. న. న. న. గగ. 148

వ. పదునెనిమిదవ దగుభృతి యనుఛందంబునఁ బదునెనిమిదియక్షరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తంబులు ౨౬౦౧౪౪ పుట్టె నందు ౧౨౫౯౧౨ వ దగు

దేవరాజ మనువృత్తము.—

“క్షీతినరల్ నజల్ భసలును జెన్నుగా నభవయతి

సీతియు దేవరాజమునకుఁ జెల్లు రంగనరపత్ని.” న. ర. న. జ. భ. స. 149

వ. అంద ౯౩౦౧౯ వ దగు

మ త్తకోకిల యనువృత్తము.—

“స త్తయారసజాభరల్ భవసంఖ్య విశ్రమ మొప్పినకా

మ త్తకోకిలవృత్త మా నసమానరంగవృపాలకా!” ర. స. జ. జ. భ. ర.

వ. అంద ౩౭౮౫౭ వ దగు

గుసుమితలతావేల్లిత యనువృత్తము.—

“శ్రీరంగోష్ఠీకా మతనయయయల్ చెంది విశ్రాంతియుకా వే

ర్వయికా మిత్రాపికా గుసుమితలతావేల్లితావృత్తమయ్యెకా.”

మ. త. న. య. య. య. 151

వ. పందొమ్మిదవ యతిభృతిఛందంబునందుఁ బందొమ్మిదక్షరంబులు పాదంబులం గల సమవృత్తంబులు ౫౦౪౨౨౮ పుట్టె నందు ౧౪౯౩౩౭వ దగు

కార్దూలవిక్రీడిత యనువృత్తము.—

“సారంబా మసజల్పతాగురువులుకా కార్దూలవిక్రీడితం

బారూఢిం బదుమాటఁ గల్గయతిచే నానందరంగాధిపా!”

మ. స. జ. స. త. త. గ. 152

అంద ౧౮౬౦౩౯ వ దగు

భూతిలక మనువృత్తము.—

“సారెకు భారసజాగముల్ మది సారసా ప్రవిరామయికా

జేరిన భూతిలకం బగుకా సుకళిల రంగవృపాలకా!”

భ. భ. ర. స. జ. జ. గ. 153

వ. అంద ౧౮౬౦౮౦౮ దగు .

తరళ యనువృత్తము.—

“తరళ కా నభరల్పజాగయతంబుగా నినవిశ్రమ

స్ఫురణ రంగవృపాలకేఖర భూరిదానగుజాకరా”న. భ. ర. స. జ. జ. గ.

వ. ఇరువదవ దగుకృతిచ్చందంబునం దిరువదత్తరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తం
బులు ౧౦౮౫౩౬ పుట్టె నందు ౫౬౦౧౩౬వ దగు

కలిత యనువృత్తము.—

“ననభసనవంబుల నలినాప్తవిరమణము రస

ప్రణత కలితవృత్త మమరురంగమనుజపతిమణి”న. వ. భ. స. న. న. వ.

వ. అంద ౨౯౮౬౩౬వ దగు

మత్తేభవిక్రీడితావృత్తము.—

“నలువొందక సభరల్ నమ ల్యవలతోనంగూడి మత్తేభ మిం

పలరారుక బదునాలుగొవిరతిచే నానందరంగాధిపా”

స. భ. ర. న. మ. య. వ. 156

వ. అంద ౩౫౩౩౯౯వ దగు

సుత్పలమాలికావృత్తము.—

“పన్నిపజాయతిక భరనభారవసంజ్ఞగణారిఁ గూడి య

త్యున్నతవృత్తితో వెలయు సుత్పలమాలిక రంగధీమణి”

భ. ర. న. భ. భ. ర. వ. 157

వ. అంద ౩౬౨౨౧౬వ దగు

భుజగ మనువృత్తము.—

“మును నభరల్ నభరసవముల్ పదుమూట విశ్రమ మొప్పినక

ఘనవజారతవిజయరంగ శిఖామణి భుజగం బగుకా”న. భ. న. భ. ర. స. వ.

వ. అంద ౩౬౨౧౧౧వ దగు

నంబురుమా మనువృత్తము:—

“నాలుగుభంబులపై రసవంబులు నల్లుగాఁ బదుమూట నిం

పోలి విరామము అంబురుమాంబున కొప్పరంగమహిపత్రి”

భ. భ. భ. భ. ర. స. వ. 159

వ. ఇరువదియొకటవ దగుప్రకృతిచ్చందంబునం దిరువదియొకండత్తరంబులు పాదం
బులం గలసమవృత్తంబులు ౨౦౯౩౧౫౨ పుట్టె నందు ౩౮౬౧౦౮వదగు

సురభూజరాజ యనువృత్తము.—

“రవియతిక్ సురభూజరాజము ప్రబలు నభరవనారలక్

తవిలి రంగమహీతలాధిప! దళితవిమతన్వపాలకాన”భ. ర. న. న. న.ర.

ప. అంద 300000వ దగు

చంపకమాలిక యనువృత్తము.—

“సలితరీతితో నజభూజరసంజ్ఞగణాశిఃజంపకం

బలవడ రుద్రవిశ్రమసమంచిత మైతగురంగభూవరా!”

న. జ. భ. జ. జ. జ. ర. 161

ప. అంద 300000వ దగు

స్రగ్ధర యనువృత్తము.—

“సారక్ నాగాధిరాట్నంచదళవిరమతిక్ స్రగ్ధరావృత్త హాః గాం

తారాజీవాస్త్ర యుద్యన్తరభనయయోద్భాసియై రంగభూపా”

మ. ర. భ. న. య. య. య. 162

ప. అంద 300000వ దగు

వనమంజరి యనువృత్తము.—

“నగణముపై జజజాభరలుక్ పదునాల్గిటక్ విరమంబునుక్

దగి చెలగుక్ వనమంజరివృత్తము ధాత్రి రంగవృపాలకా”

న. జ. జ. జ. జ. భ. ర. 163

ప. ఇరువదిరెండవ దగు నాకృతిచ్చందంబునం దిరువదిరెండవరంబులు పాదంబులం
గలవృత్తంబులు 300000వ వుట్టె నందు 300000వ దగు

మానిని యనువృత్తము.—

“ఏడిటవళ్లు మహిక్ బదుమాడిట యొక్కమతమ్మవయిర్వదిటక్

మాడిన మానిని కొప్పును శైలభగుర్వులు రంగప! గూఢమూగాక్.”

భ. భ. భ. భ. భ. భ. భ. 164

ప. అంద 300000వ దగు

కనకలతిక యనువృత్తము:—

“దనర నినుల కవలివడి సలనగణములు గురువు రం”

గన్యపతిమణి వితరణగుణికనకలతికతును దగుక్.”

న. న. న. న. న. న. న. గ. 165

ప. ఆంధ్ర ట్రయిక్టావ దశు

మహా స్రగ్ధర యనువృత్తము:—

“రహి ఖండస్థానకళావిక్రమమాలసు మహాస్రగ్ధరావృత్త మా శ్రీ సహితాదార్యా సతానలో సరరగురువు లుంచంగ శ్రీరంగభూపా!”

స. త. త. న. స. ర. ర. గ. 120

వ. అంధ నిర్భరనిరవ దను

తురగ మనువు త్తము:—

“ఇలను దురగము నెనిమిదిటఁ బదు నేనిటఁ యతు లొప్పుగా నుత్తరు నలునగణములు సజజగలంది రంగమహీపతి!”

உ. உ. உ. உ. உ. உ. உ. உ. 121

వ. ఇరువదిమూడవవిశ్కృతిచ్ఛందంబునం దిరువదిమూడక్షరంబులు పాదంబులఁగల
వృత్తంబులు రాకెరాకలఁగ వుత్తై నందు రంగిరెరంగ వ దగు

కుసుమ మనువు త్తము:—

“నభనభ త్రిగనగణము ల్వగణయుతమయి చెలు వలరినకా
విభుడు రంగస్వపతి! త్రయోదశవిరతి వసుమతిఁ గుసుమమా.”

న. భ. న. భ. న. న. న. న. 122

వ. అంద క్షయమైన దను

కవిరాజవిరాజిత మనువు త్తము:—

“నగణమా పక్షగణంబులపై నగణంబుఁ ద్రయోదశవిశ్రమముకొ
దగఁ గవిరాజవిరాజితవృత్త మనంజసు రంగవృపామహా!”

న. బి. జి. బి. జి. బి. జి. వ. 128

వ. ఇరువదినాల్గవ దశసంకృతిచ్ఛందంబునం దిరువదినాల్గఁగ్రంథులు పాదంబులం
 .గలముప్ప టెంబులు ౧౬౭౭౨౧౬ పుట్టె నందు ౪౧౩౪౩౯వ దశ

పంచశర మనువృత్తము:—

“మించినరుద్రప్రాణిని బందొమ్మిదిటను యతి తగి మొఱసినయంతకా
బంచళరం బౌ రంగనృపాలప్రభుతిలక! భనుసభనువనయా పికా.”

భ. మ. స. భ. న. న. న. య. 124

వ. అంద రంగరంగంప దగు

శృంగార మనువృత్తము:—

“మృదవిక్రమం బవలక్ బందోమ్మిదిటను యతి తగి మెఱసినయంతక్
గడు శృంగారాఖ్యై జెలంగుక్ రంగన్యపతి! సతయభననయయుక్తిన్.”

స. త. య. భ. న. న. న. య. 125

వ. ఇరువదియైదవ దగు నతికృతిచ్చందంబునం దిరువదియైదక్షరంబులు పాదం
బులం గల సమవృత్తంబులు ౩౩౫౫౪౪౩౨ పుట్టె నందు ౧౬౩౬౬౬౦౧వ దగు

వనరుహ మనువృత్తము:—

“రుద్ర ప్రాణిని బందోమ్మిదిటక్ రుజ లగుయతు లానరుట వనరుహ మై
భద్ర శ్రీయుత! రంగాధిపతి! పరగులిపుల మసభభనననగల్.”

మ. స. భ. భ. న. న. న. న. గ. 126

వ. అంద రంగరంగంప దగు

సురుచి యనువృత్తము:—

“వసుమనువుల నిర్వదియొకటక్ జెల్వై విరమణములు వలలం బాగా
నసమసురుచి శ్రీహరిసమ రంగేంద్ర! వనభసతనయగప్రాప్తిక్.”

వ. న. భ. స. త. న. న. య. గ. 127

వ. అంద ౧౬౬౪౪౫౧౧వ దగు

విజయ మనువృత్తము:—

“భానులఁ బదియుం దొమ్మిదిటక్ జొప్పడి విరతులు నేర్పడ విజయ మగుక్
నైనికయుతరంగాధిపస్థానిను భసభతనల్ సవనగములతోక్.”

భ. స. భ. త. న. స. న. న. గ. 128

వ. అంద ౨౩౪౦౩౧౧వ దగు

భాస్కరవిలసిత మనువృత్తము:—

“మానితమగుణ శ్రయోదకవిక్రమంబును భనజయభననసగాప్తిక్
భాసుసద్భక్తయచిరంగన్యపాలా భాస్కరవిలసిత మగునిలలోనక్.”

భ. న. జ. య. భ. న. న. స. గ. 129

వ. అంద గుఱియెడల యగు

చారుమతి యనువృత్తము:—

“చారుమతి యొప్పును భజల్ సనభజల్ సనగ
సంగతి కపింద్రవిమతా !
సారకుఁ ద్రయోదశకస ప్తదశసద్యతి ల
సద్గతిని రంగవృపతీ !”

భ. జ. స. న. భ. జ. స. న. గ. 180

వ. ఇరువదియాఱవ దగు నుత్కృతిచ్చందంబునం దిరువదియాఱవరంబులు పాదం
బులం గలసమవృత్తంబులు ఒకెంకొకర పుట్టె నందు గుఱియెడల వ
దగు

మంగళమహాశ్రీ యనువృత్తము:—

“సత్తుగసురత్నముల స ప్తదశమంబునను
సద్యతులు మంగళమహాశ్రీ
వృత్తమన కా భజనవృత్తిభజల్పనల
పై గురులు రంగవృపధీరా !”

భ. జ. స. న. భ. జ. స. న. గ. గ. 181

ఇవిధంబున నుక్తాదియిరువదియాఱుచ్చందంబుల నుద్భవిల్లినవృత్తంబు లందు
నూతనపురాతనవృత్తంబులు కొన్ని పూర్వకవిప్రయోగసురణి వివరించినాఁడ, నింక
నం దుద్ధరమాలావృత్తంబులు స్వస్థానపరస్థానవృత్తంబులు మొదలుగాఁ గలవృత్త
భేదంబులు వివరించెద.

క, ధర రంగధీనుణి! యీ, యిరువదియాఱవరముల కమ్ముడు లై యు

ద్ధరమాలావృత్తము అని, పరగు లయగ్రాహి లయనిభాతియుఁ గృత్యులక. 182

లయ గ్రాహివృత్తము:—

“ఏమై వెలియక భజననమ్ములు మఱిక భజన
నమ్ములపయిక భయగణమ్ములు లయగ్రా
హి మైజయు రంగవృప! యిమ్మహిని బ్రాసయతు
ల మైజుని నాల్గుచరణమ్ములను వేడ్కక.”

భ. జ. స. న. భ. జ. స. న. భ. య. 183

లయవిభాతి:—

“నగణము సనమ్ములును నగణము సనమ్ములును

నగణము సనమ్ములును నగణము సగంబులో

జగతిఁ గృతులందు వెలయుఁగ అయవిభాతి యనఁ

దగు విజయరంగనృప! యగణితగుణాధ్యాయ!”

న. స. న. న. స. న. న. స. న. న. స. గ.

134

ప. మఱియు అయవిభాతి, తరువోజ, త్రిభంగి మొదలగునవియు, బహువిధోపరివృత్తంబులుగలవు. వెండియు దండకవృత్తంబులు దశవిధంబులుగల వవి చండవృత్తి, ఆశ్వ, అర్హవ, వ్యాళ, జీమాత, లీలాకర, ఉద్దామ, శంఖ, తగణ, యగణ దండకంబులు త్రుశ స్తంబులై విస్తరిల్లు నందు మొదటి చండవృత్తిదండకంబునకు ౨౩ అక్షరంబు లొప్పు నది యెట్లులనిన.

“నగణయగముమీఁద రేఫావళులో మానినం

ఖ్యక్ దగక జండవృష్టా మహిక్ భూధవా!”

న. న. ర. ర. ర. ర. ర. ర. ర. 135

క్రమంబున నవ్యాదిదండకములకు నొక్కొక్కరగణ మెక్కువగా నొప్పు చుండును.

భీమనచ్చందంబున:—

“అమరగ ననహంబు లందాదిగా నొండె కాదేని నాదిన దకారంబుగా నొండెలోనం దకారంబు లిమ్మెఁ గకారావసానంబుగాఁ జెప్పినక దండకం బందు దీనిం గపిందులో జగదీతకీర్తి! పురారాతిమూర్తి! సదాచారవర్తి! వణిగ్వంశమాదామణీ! బంధుచింతామణీ! రేచనా! కావ్యసంహూచనా! దానజైరోచనా!”

అనియున్నదిగనుకఁ బురాతనకవులు తగణప్రధానముగానే దండకములు రచించినారని గనుక నాలాగునను జెప్పవచ్చును.

రగడలు:—

రగడలుతో మ్మిదివిధములు. హయప్రచారము, తురగవల్లనము, విజయమంగళము, ద్వీరదగతి, విజయభద్ర, మధురగతి, హరిగతి, హరిగతి, పృవభగతి అని. అందు హరిగతి యనురగడకు అటతాళము; హయప్రచారము, తురగవల్లనము, విజయమంగళము వీనికి రూపకతాళము; మధురగతి యనురగడకు నేకతాళము; ద్వీరదగతి,

విజయభద్ర వీనే జంపెతాళము; హరిణగతి, వృషభగతులకుఁ ద్రిపుటతాళము. ఇట్లు నవవిధంబు లైనరగడలు తాళభేదంబులు జెలఁగుచు నుదాహరణంబులకు నాకరంతైయుండు. ఆయుదాహరణములు వీరావళిమొదలయినవి పెక్కులుగలవు.

భీమనగారు సప్తవిభక్తులు సంబోధనతోఁగూడఁ నెనిమిదివిభక్తులకు వరుసగాఁ గృతినాయకాంకితపద్యంబులు రచించి రగడల సాలిగా ౮ దళంబులతోఁ గడలిక యనఁ వివరించి యందు సగం బుత్కలికగా నేర్పరిచి యేడేసిపదమ్ము లేక సమాసేరితి విభక్త్యర్థమ్ము లుండఁజెప్పి వానికి సరిగా నెనిమిదవదళంబుఁ గూర్చి కడను బద్యం బొకటి సర్వవిభక్త్యర్థకంబుగాఁ జెప్పవలయుననియు నట్లుకాదేని యన్నియుత్కలికలకు విభక్త్యాభాసంబుగాఁ జెప్పి పృథ్వీత్కలికకేనియుఁ జతుర్థోత్కలికకేనియుఁ బాసగునట్లు రచియింపవలయునని చెప్పినారు. ఈవిభక్తుల కధిదేవతలు. ప్రథమకువీరావళి; ద్వితీయకుగీర్తిమతి; తృతీయకుసుభగ; చతుర్థికి భోగమాలిని; పంచమికిఁ గళావతి; షష్ఠికి గాంతిమతి; సప్తమికిఁ గమల; సంబోధనకు జయపతి. అను నీపేరులు గలుగఁ జెప్పిన దధిదేవతలు సకలశుభంబు లొసంగుదురు. ఇవిధంబునం బలుక నది యుదాహరణం బనందగును.

మఱియు ననంతనపథ్యార్య, విభులార్య, చపలార్య, ముఖచపలార్య, జఘనచపలార్యఅని యైదువిధంబుల యార్యావృత్తంబులును; మహాకర్కర, మధ్యాకర్కర, మధురాకర్కర, అల్పాకర్కర, అంతరాకర్కర అనియకర్కరజాతివృత్తంబులు ౫ తెఱంగులును; గద్య, విరుదుగద్య, చూర్ణిక, వచనము, విన్నపములు నని ౫ విధములు గద్యములు, అటవెలది, తేటగీతి, పవడగీతి, మలయగీతి, ఉపగీతి, ఉద్గీతి, యార్యాగీతి యని ౭ విధంబులగీతంబులును; వృత్తప్రాససీసము, సర్వతఃప్రాససీసము, ఆర్థసమసీసము, అవకలిసమసీసము, అవకలిపడిసీసము, అవకలిప్రాససీసము, సర్వలఘుసీసము, ఉత్సాహవేదండసీసము, విషమసీసము, సమసామప్రాససీసము, గీతరహితచతుష్ప్రాససీసము, సర్వపడిసీసము అని ౧౨ విధములసీసపద్యములును; సమకందము, విషమకందము, అర్యాకందము, కరుచకందము, నిడుదకందము, ద్వివిధకందము, చతుర్విధకందము, వృత్తగర్భితకందము, ప్రమితాక్షరకందము నన ౯ విధంబులకందపద్యములును; పంచరత్నంబులు, దిగ్గజంబులు, నవరత్నంబులు, కళావళి, తారావళి, విద్యావళి, శతకము, వృత్తమాలిక, కందమాలిక, సీసమాలిక, యక్షగానము, నాటకము, కీర్తనలును, పదములు, నూలొదితాళికొట్టుములు, ధవళములు, శోభనములు, ఉరుటఁబులు, ఆరతిపాటలు, జోలలు, అష్టకములు, ఏలలు, గొల్పిళ్లు, చందమామపదములు మొదలుగాఁగల బహువిధగతుల నతులప్రభావంబుల గంగాత్రవాహంబులై వీ సరిల్లు. మఱియుఁ బద్యభిమక, పాదభి

మక, సాగంధిక, కుసుమమంజరీగర్భితోత్పలమాలికా, కందగీతగర్భిత చంపకమాలికా, పృత్యకందగర్భితపీస, మంగళమహాశ్రీ, వనమయూరగర్భితలయగ్రాహి, కందదవ్యయగర్భితక్రాంచపద, గీతగర్భితవృత్తాదులును; చలజిహ్వ, అచలజిహ్వ, ఓష్ఠ్యము, నిరోష్ఠ్యము, ఉత్పకందవృత్తములు, ఇత్పకందములు, అత్పకందములు, పాదగోపనంబులు, గుణితరీతులు, తురగ, శంఖ, డిండిమ, మండూక, చక్రవాలములును; త్రిపాదసంఘట్టనంబులును; శంఖబంధ, చక్రబంధ, ఖడ్గబంధ, కార్జునబంధ, గదాబంధ, పద్మబంధ, ఛత్రబంధ, చామరబంధ, కూలబంధ, దశావరణచక్రబంధ, కులాలచక్రబంధ, మణిమాలికాబంధ, పుష్పగుచ్ఛబంధ, పుష్పమాలికాబంధ, చతురంగబంధ, డమరుబంధాదిచిత్రకవిత్వనానావిధబంధనిబంధనంబులును; త్రిపాదసమస్యాపూర్తి విషసమస్యాపూర్తులు మొదలుగాఁ గలప్రయాసబంధంబు లనేకంబులు గలిగి, ఆశు చిత్ర మధుర విస్తారంబు లనుచతుర్విధ కవితాచాతురీమహిమంబులు విస్తరిల్లియున్నయవి. కావున నిట్టికవిత్వంబునందుఁ బదవాక్యాదిదోషంబులు పెక్కులు గల వని యెట్లులెనినః—

137

నీ. పునరుక్తి గ్రామ్యంబు పోష విసంధి సంశయము హీనోపమ చతురస్రాస భంగంబు విశ్రమభంగంబు ప్రకమభంగంబు ఛందోవిభంగము నతిమాత్రయు న్యూనోపమయు భిన్న లింగంబు వ్యర్థంబు పరమగూఢార్థసరణి యమరఁగి షాఢ్ధ మనన్యప్రయోగంబు లాది యానష్టదశాతిదోష

లే. ములను వర్జించి కృతిపతికులముత్తారఁ

గని శుభగణంబు తద్యామమునను మొదట

నిలుపునెడ సమయవివర్ణములును బీజ

యుక్తముగాఁ జూచి కృతి పూన్వ నొదవు శుభము.

138

వ. కావునఁ గవీండు అగువార లిన్ని తెఱంగుల విమర్శించి కృతులు రచియించిరేని యవి యుత్తమకావ్యంబు అనంబరగుఁ గావున నేను గవితాఅక్షణప్రకరణంబు లన్నియు జీకామాలంబును అక్షణలక్ష్యయుక్తంబునుగాఁ జేటపఱచుటంజేసి నుకపు లైనవారు తప్పొప్పు లారని త్సమించి యీ యానందరంగరాట్నందంబు నాచంద్రార్కంబుగా వర్ణింపఁట అనుగ్రహింపఁదగినదని వేడుకొనియెదఁ:

మత్తకోకిలః—

సాధుపోషణ దుష్టభీషణ సత్యభాషణభూషణా

యోధనాయక ధీరగాయక యూధగేయక సాయకా

బోధబంధుర ధీయుగంధర భూధురంధరసింధురా

సాధువిగ్రహ భీమవిగ్రహ శాత్రవాగ్రహనిగ్రహ!

139

మ. చారిసద్విక్రమచంద్ర చేలవిధుభక్తాగ్రసరాయబ్జసుం

దరపాణిద్వయసోమభూతియుతసన్నాధాసు(సు)జైవాత్మకా

యరిహారాజకళానిధి కుముదమిత్రాగోమదీశాన్వయా

హరిణాంకస్ఫుటబింబసన్నిభముఖా యానందరంగాధిపా !

140

క. ఘననందసంతతిపయోవననిధిరాకాశ కాంకవాసవవిభవా

వనితాజనతానూతన, మనసిజయానందరంగమహిపతిచంద్రా!

141

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్షలబ్ధసాహితీవిభవ ధర్మవేచ్చ కులజలధికుముదమిత్ర వేంకటకృష్ణార్యపుత్ర శ్రీనత్సగోత్రపవిత్ర విద్యజ్ఞన మిత్ర కుకవిజనతాలవిత్ర యార్వేతకమ్మనియోగికులీనలక్షణకవి కస్తురిరంగనామ ధేయప్రణీతం బైన యానందరంగచ్ఛందం బను లక్షణమాదామణియందు సర్వం బును చతుర్థాశ్వాసము.

ఆనందరంగరాట్నందము సంపూర్ణము.

25111
—
25173

ఆంధ్ర గ్రంథములు.

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

సులక్షణసారము	...	0	10
అనంతనిఘండస్సు	...	0	14
అధర్వణకారిణావళి, సటీక	...	1	0
బాలవ్యాకరణము	...	0	12
ప్రాథమ్యవ్యాకరణము	...	0	12
వేంకయ్యవ్యాకరణము	...	0	4
బాలచంద్రోదయము	...	0	8
శబ్దార్థచంద్రిక, మహంకాళి సుబ్బరామకృత ఆంధ్రనిఘంటువు	3	12	
హిందీతెలుగుబాలబోధ	...	0	3
హిందీఇంగ్లీషు ,,	...	0	4
ఆంధ్రద్రవిడబాలశిక్ష	...	0	3
సంస్కృత (నాగరి) బాలశిక్ష	...	0	3
ఆంధ్రశబ్దచింతామణి	...	0	8
ఆంధ్రనామసంగ్రహము, ఆంధ్రనామశేషము, సాంబనిఘంటువు			
టీకానుక్రమణికా సహితము	...	0	12
ఆంధ్రభాషాభూషణము	...	0	2
ఆంధ్రభాషార్థవము	...	0	12
ఆంధ్రచంద్రాలోకము, సటీక	...	0	8

ఇవి మొదలగు సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు అనేకములు మా యొద్ద దొరకును.

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

242, ఎన్.ప్లస్ వేడ్, చెన్నపురి. ఈ.